

**OSMANLI KADIN HAREKETİ ÖNCÜLERİNDEN HANIMLARA MAHSUS
GAZETE'DE İDEAL EVLİLİK VE AİLEYE BAKIŞ**

Gizem ÖZTÜRK
Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. H. Veli AYDIN

2019

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI KADIN HAREKETİ ÖNCÜLERİNDEN HANIMLARA MAHSUS
GAZETE'DE İDEAL EVLİLİK VE AİLEYE BAKIŞ

Gizem ÖZTÜRK

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Doç. Dr. H. Veli AYDIN

TEKİRDAĞ-2019

Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

... / ... / 2019 (İmza)

Gizem ÖZTÜRK

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

..... tarafından hazırlanan
konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Namık Kemal Üniversitesi Lisansüstü
Eğitim Öğretim Yönetmeliği uyarınca günü saat’da yapılmış
olup, tezin OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU ile karar
verilmiştir.

Jüri Başkanı:		Kanaat:	İmza:
Üye:		Kanaat:	İmza:
Üye:		Kanaat:	İmza:

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu adına

...../...../2019

Dr. Öğretim Üyesi Ali Faruk AÇIKGÖZ

Enstitü Müdürü V.

ÖZET

Kurum, Enstitü : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABD : Tarih Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Osmanlı Kadın Hareketi Öncülerinden Hanımlara Mahsus
Gazete’de İdeal Evlilik ve Aileye Bakış
Tez Yazarı : Gizem Öztürk
Tez Danışmanı : Doç. Dr. H. Veli AYDIN
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi, 2019
Sayfa Sayısı : 106

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı’yla ivme kazanan batılılaşma süreciyle beraber toplumda önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Sosyal hayatta ataerkilliğin baskın olduğu Osmanlı toplumunda, modernleşme süreciyle birlikte kadının yeri yeniden sorgulanmaya başlamıştır. Kadınlar kurdukları kadın cemiyetleri yoluyla toplumda aktif rol alarak, çalışma hayatına atılmış ve kendilerini ifade etmeye çabalamışlardır. Kadınların kendilerini ifade ettikleri araçlardan biri de hiç şüphesiz o dönemde gelişme gösteren basındır. Kadınlar, çıkardıkları kadın dergileri ve gazeteleri aracılığıyla kendilerini anlatabilme ve toplumsal konularda söz söyleme şansına sahip olmuşlardır.

Bu çalışmada, dönemin kadın dergilerinden biri olan Hanımlara Mahsus Gazete’de, ideal evlilik ve aile anlayışının nasıl olması gerektiği, gazetede yer alan yazılar temel alınarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hanımlara Mahsus Gazete, Osmanlı Kadın Hareketi, Osmanlı Basını, Kadın Dergileri, Aile, Evlilik.

ABSTRACT

Institution, Institute, : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences

Department : Department of History

Title : Ideal Marriage and Family Understanding in the “Hanımlara Mahsus Gazete” one of the Pioneers of Ottoman Women’s Movement

Author : Gizem ÖZTÜRK

Adviser : Assoc. Prof. H. Veli AYDIN

Type of Thesis, Year : MA Thesis, 2019

Total Number of Pages : 106

In the Ottoman Empire, significant alterations in the society began to take place with the westernization, which especially gained momentum with the declaration of Tanzimat Edict. In the Ottoman society, where the patriarchal rule was dominant, the status of women in society has begun to be questioned with the modernization process. Women, through the founded women communities in this era, actively participated in social life, take part in working life and strived to express themselves. One of the means that women utilized for the expression of their demands, without any doubt, was the developing press. By this means, women had a chance to utter about social issues through women’s magazines and journals.

In this study, how ideal marriage and family perceptive ought to be is analyzed and studied based on the newspaper articles and columns published in “Hanımlara Mahsus Gazete” one of the leading women magazines of the period.

Keywords: Hanımlara Mahsus Gazete, Ottoman Women’s Movement, Ottoman Press, Women’s Magazines, Family, Marriage

ÖNSÖZ

Tarih boyunca kadın hareketine bakıldığında, bu hareketin dönemin özelliklerine göre değişim gösterdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde de Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte, idari ve hukuki yapıyla beraber, düşünce hayatında da önemli değişimler görülmüştür. Değişen toplum ve düşünce yapısıyla beraber, kadınlarda haklarını arama bilinci oluşmuş, kendilerini ifade edebilmeye çabalamışlardır.

Kadınların kendilerini ifade edebilmeleri ilk olarak basın aracılığıyla gerçekleşmiş ve kadın dergileri çıkarılmaya başlanmıştır. Çıkarılan bu kadın dergilerine yazılar yazan kadınlar, kendilerini tanıtır ifade edebilme ve seslerini kamuoyuna duyurma imkanı bulmuşlardır.

Bu dönemde çıkarılan kadın dergilerinden biri olan Hanımlara Mahsus Gazete'nin aile ve evlilik konulu yazıları yorumlanarak incelenmiştir. Çalışmamızda Hanımlara Mahsus Gazete'de aile ve evlilik üzerine yazılar incelenerek yorumlanmıştır. Bu derginin seçilmesinin sebebi, dönemin en uzun süreli çıkarılan kadın dergisi olmasındandır. Dergi, bu yönüyle dönemin kadın hareketine ışık tutabilmesi açısından kıymetlidir.

Çalışmam boyunca desteğini, bilgisini, zamanını, emeğini esirgemeyen Prof. Dr. Serpil Çakır, eski danışman hocam Doç. Dr. Ensar Yılmaz ve danışman hocam Doç. Dr. H. Veli Aydın'a sonsuz teşekkür ederim.

Gizem ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
KADIN HAREKETİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE KADININ KONUMU	7
1.1. Tarih Boyunca Kadın ve Kadın İmgesi	7
1.2. Dünyada Kadın Hareketi ve Feminizm	8
1.2.3. Osmanlı Devleti'nde Kadın Hareketi	10
1.3. Osmanlı Devleti'nde Kadın Örgütlenmesi	15
1.4. Osmanlı Basını ve Kadın	23
1.5. Tanzimat ve II. Meşrutiyet'te Kız Çocuklarının Eğitimi	29
1.5.1. Tanzimat Dönemi'nde Eğitimin Tarihsel Gelişimi	30
1.5.1.1. Rüşdiyeler ve Dâr-ü'l-muallimât	32
1.5.1.2. Dâr-ü'l-muallimât	33
1.5.1.3. İnas İdâdîsi	36
1.5.1.4. Kız Sanayi Mektepleri	36
1.5.2. II. Meşrutiyet'te Eğitim Düşüncesi	37
1.5.2.1. İlk ve Orta Dereceli Mektepler	37
1.5.2.2. İptidailer	37
1.5.2.3. Rüşdiyeler	38
1.5.2.4. Kız Sanayi Mektepleri	38
1.5.2.5. İnas Sultanisi	39
1.5.2.6. Yükseköğretim	39
1.5.2.6.1. İnas Dârülfünûnu	39
1.5.2.6.2. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi	40
1.6. Çalışma Hayatında Osmanlı Kadını	41
İKİNCİ BÖLÜM	46
OSMANLI DEVLETİNDE DERGİCİLİK	46
2.1. Dergiciliğin Ortaya Çıkışı ve Yayınlanan İlk Dergiler	46
2.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde Çıkarılan Dergiler	54
2.2.1. Sosyalist Dergiler	55
2.2.2. İslamcı Dergiler	56

2.2.3. Türkçü Dergiler	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	60
HANIMLARA MAHSUS GAZETE YAZILARINDA.....	60
EVLİLİK VE AİLE KURUMU.....	60
3.1. Hanımlara Mahsus Gazete'nin Amacı ve İçeriği	60
3.2. Hanımlara Mahsus Gazete'de Kız Çocuklarının Eğitime Bakış	61
3.3. Hanımlara Mahsus Gazetede Kadın	63
3.4. Osmanlı Devleti'nde Evlilik Kurumu	64
3.4.1. Hanımlara Mahsus Gazete'de Evliliğe Bakış	65
3.4.2. Hanımlara Mahsus Gazete'de Evlilik Öncesi Süreç.....	68
3.5. Hanımlara Mahsus Gazete'de Aile Kurumu	77
3.5.1. Ailede Çocuk Eğitimi	77
3.5.2. Evde İş Bölümü	82
3.5.3. Evlilikte Eşlerin Birbirleriyle Olan İlişkileri	85
3.5.4. Boşanma (Talak).....	86
SONUÇ	89
KAYNAKÇA.....	93
EKLER.....	105

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, milyarlarca yıldır süregelmektedir. Günümüzde ise bu insanlık tarihinin ancak 1. Neolitik Dönemi'nden günümüze kadar olan bilgileri ulaşılabilir durumdadır. Bu dönemde kadının ve erkeğin yaşama katılımı eşit düzeydedir. M. Ö. 6000-3000 arasında kapsayan Orta Neolitik Dönem'de ise, tek tanrılı dinler tek tanrılı dinler ve felsefi düşünce akımlarının etkisiyle, kurumlar, ataerkil düzen üzerinden temellendirilmiştir. Kadın ev içine hapsedilirken, erkekler toplumsal kurumlarda yer almaktadırlar.¹ Rönesans Dönemi'yle beraber, bahsedilen bu tek tanrılı dinlerin yaydığı düşüncelerin yerine sekülerleşme başlamış,² serbest düşünce ortamının hazırlanmasına zemin sağlanmıştır. Aklı esas alan yeni bir düşünce ve kültür anlayışı ortaya çıkmıştır.³ Bu düşünce anlayışının ortaya çıkmasıyla birlikte, kadın hakları ve hareketleri konusu da gündeme getirilmeye başlanmıştır. Kraliçeler ve soylu kadınlar kadının geri planda durmasına net bir şekilde tepkilerini belli etmişler, başkaldırmaya başlamışlardır.⁴ Dolayısıyla kadınların gelişen bu durumlara tepki gösterip birlik içinde başkaldırmaları ilk olarak bu dönemde gerçekleşmiştir.

Kadınların ilk kitlesel eylemleri Fransa'da ortaya çıkmıştır. Kadınlar 1789 Fransız Devrimi'nde kamuoyuna vaad edilen "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" kavramlarının kendilerini kapsamadığını fark etmişlerdir. Bu durum da çeşitli ülkelerdeki kadınların kendi ülkelerindeki koşullara uygun olarak hak arama mücadelesini başlatmıştır. İngiltere'de kadınlar oy haklarını talep edebilmek adına Sufraj Hareketi'ni başlatmışlardır. ABD'de kadın hareketi kölelik karşıtı hareket beraber ilerlemiştir.⁵ Sanayi Devrimi'yle beraber teknik buluşlar, ıslahatlar ve özellikle buhar makinasının bulunuşu kadınların da işe girmesini sağlamıştır.

¹ Hale Kolay, "Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları", *Elektrik Mühendisleri Odası Bilimsel Dergisi*, Sayı 3, 2015, s. 5

² Atıl Cem Çiçek-Selçuk Aydın-Bülent Yağcı, "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, 2015, s. 274.

³ Emel Zeliha Cihan, "Modernleşme ve Kadın", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2018, s. 271.

⁴ Aslı Yapar Gönenç, "Fransa'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 27, 2006, s. 64.

⁵ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 5. Basım, Metis Yayınevi, İstanbul 2016, s. 56.

Almanya’da ve Fransa’da kadın hareketi, işçi sınıfı kadınların mücadelesiyle iç içe gelişmiştir.⁶

Osmanlı Kadın Hareketi ise Osmanlı modernleşmesi sonucunda oluşmuştur. Özellikle Gerileme Dönemi’nden itibaren yaşanan toprak kayıpları, askeri ve ekonomik alanlardaki ıslahatların yetersizliği sebebiyle Osmanlı Devleti Batı’nın model alınmasına ihtiyaç duymuştur.⁷ İdari anlamda da değişim için Tanzimat Fermanı ilan edilmiş, kadınlar için de bir takım değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Evlenen kızlardan alınan gelinlik vergisi kaldırılmıştır. Kızlar için de okullar açılmaya başlanmıştır. Arazi kanununda değişiklik yapılmıştır. Yeni kanunla beraber babası ölen genç kadınlar da artık mirastan pay alabileceklerdir.⁸

İdari, eğitim ve hukuk alanında yapılan bu değişimlerin yanı sıra, düşünce dünyasında da önemli değişimler yaşanmıştır. Kadınların giydikleri kıyafetler, sosyal hayata katılım oranları değişmeye başlamıştır. Yaprak Zihnioğlu ise, bu durumu “kadınlık mefkûresi” kavramıyla açıklar: “*Kadınlık mefkûresi kadınların yaşadığı sorunların anlaşılması, bilinç düzeyine çıkarılması ve çözüm önerileriyle birlikte kadınların toplumsal arzuları; ne olmak istedikleri, nasıl olmak istedikleri anlamına geliyordu. Osmanlı kadınlarının insan addedilme, kamu yaşamına katılabilme, toplumun üyeleri olarak kamu alanında yer alma, eğitim ve tüm mesleklere girme, toplumsal konumlarının yükselmesi talebi ve çözüm önerilerinin tümü bu kavramla betimleniyordu.*”⁹

Entelektüel kadınlar içinse bunun yolu kadınların aydınlanması ve etrafındaki kadınları aydınlatabilmesinden geçiyordu, bu da ancak kadınların kendilerini doğru bir biçimde ifade edebilmesiyle mümkündür.¹⁰ Bu dönemde kadınların kendilerini ifade edebilmeleri ilk olarak basın yoluyla; kadın dergileri sayesinde gerçekleşmiştir.¹¹ Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Hanımlara Mahsus Gazete’de de “*Meydân-ı*

⁶ August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, çev. Zekeriya Sertel, Toplum Yayınevi, Ankara 1966, s. 61.

⁷ Banu Çakmak, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Uzanan Çizgide Osmanlı Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tiyatro Eleştirme Dergisi ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, S. 18, 2011, s. 44.

⁸ Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın*, 1. Basım, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1994, s. 181.

⁹ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 45.

¹⁰ Şefika Büyükkahin, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadını”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S. 8, 2017, s. 285.

¹¹ Atıl Cem Çiçek-Selçuk Aydın-Bülent Yağcı, *a.g.e.*, s. 279.

intişâra yazılarını koymak kadınlara şimdi olmuş ve ilk başlamış bir şey değildir. Hem de şimdi yalnız Avrupa'da ve Amerika'da bulunduğu cihetle orada başlamış değil. Millet-i İslâmiyyede dahi kadınların ulûm ve fûnûn ile iştigalleri ve icrâ-yı kitâbet eylemeleri şimdi başlayacak bir şey değildir. Eğer o zamanlarda gazete bulunaydı, şüphe edilemez ki o vaktin erkekleri derecesinde âlim ve fâzıl ve sanatkâr yetişen kadınların içinde bir çok da gazeteciler gelirdi de sahâyif-i tevârîhte birçok nâmdârân-ı nisvân-ı İslâm meyanında onların da ismi bulunurdu.¹² denilerek kadınların daha önce de yazılar yazdığı ama gazeteler yayımlanmadığı için kalıcı olmadığı; bunun yanında artmaya başlayan basın faaliyetleriyle birlikte kadınların gazete ve dergilerle kendilerini gösterebilme şansı yakaladıkları belirtilmiştir. Bu da kadınların kendilerini ifade edebilmeleri ve toplumdaki kadınlara da örnek olabilmeleri açısından, kadın dergilerinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu dergiler kısaca incelenecek olduğunda, 1868 yılında çıkarılan *Terakki* gazetesi, kadın dergisi olarak tanımlanamasa da, kadın mektuplarına yer verdiği için kadınların kendilerini ifade edebilmesi açısından kıymetlidir. 1869 yılında, bu derginin eki olarak çıkarılan *Terakki-i Muhadderât* 48 sayı yayımlanmıştır. Bu ekte yine kadın mektupları önemli yer tutmuş, kadınların eğitiminin önemi, Batı'daki kadınların yaşantısı gibi konular işlenmiştir.¹³ 14 Kasım 1875 tarihinde çıkarılan *Âyîne* dergisi, Selanik'te çıkarılan ilk kadın dergisi olması sebebiyle önem taşımaktadır. Dergide kadının eğitimi, görevleri, annelik gibi konulara yer verilmiştir.¹⁴ 1880 yılında yayınlanan *Aile* dergisi kadınları ev işleri, çocuk bakımı gibi konularda kadınları bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. 1883 yılında çıkarılan *İnsaniyet* dergisi de kadınları aydınlatmayı amaçlamıştır. Dergide, ansiklopedik bilgiler de yer almaktadır.¹⁵

¹² Fatma Aliye, "Bablölerden İbret Alalım", *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 2.

¹³ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁴ Hatice Akın Zorba, "Muhadderât ve Etfâle Mahsus Bir Osmanlı Dergisi: Âyîne, *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor Edebiyat Dergisi*, C. 24, S. 95, 2018, s. 158.

¹⁵ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 62

Çalışmamızın ana konusu olan Hanımlara Mahsus Gazete ise 13 yıl boyunca (1 Ağustos 1895-4 Eylül 1906) (19 Ağustos 1311-21 Eylül 1322) 604 sayı çıkarılarak¹⁶ döneminin en uzun süreli kadın dergisi olması sebebiyle büyük önem taşır. Ancak, şimdiye kadar, kadın dergiciliği alanında ilkleri yaşatan bu dergi hakkında, kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar da, dergilerin sadece yazılarının çevrildiği yüzeysel çalışmalardır. İşte böylesi bir alanda yaşanan eksiklik, bizim bu konuyu seçmemizde etkili olmuştur.

Çalışmamızda, konu sınırlaması olarak, Hanımlara Mahsus Gazete'nin evlilik ve aile konulu yazıları üzerinde durulmuştur. Bu konulara ağırlık verilmesinin sebebi; bahsedilen dönemde kadın imgesinin annelik ve aile hayatı üzerinden sorgulanmasıdır.

Çalışmamızda, Hanımlara Mahsus Gazete'deki ailede ve evlilikte kadın konusunun yanı sıra, konuyu bütünleştirilmesi ve daha iyi aktarılabilmesi açısından, kadın hareketinin genel tarihi, Osmanlı Devleti'nde kadın hareketi konusu da incelenerek konu zenginleştirilmiştir.

Tez çalışmasında, Hanımlara Mahsus Gazete'deki aile ve evlilik yazılarına ve geliştirilen düşünce yapısına paralel olarak, derginin okuyucularına ve dönemine kattığı yenilikler ve bu dönemde kadına bakış açısında yaşanan değişiklikler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklara gelince, 17. Yüzyıl Osmanlı kadın hareketini ve kadın dergiciliğini derinden etkileyen, sosyal hayatta ve aile hayatında kadınların kendini ifade etmesine olanak sağlayan Hanımlara Mahsus Gazete hakkında bir iki ufak çalışma dışında neredeyse hiç çalışma yapılmamıştır. Aybala Arı, Arzu Şeyda ve Hale Gürbüz bu dergiyle ilgili olarak yüksek lisans tezi yapmış, Profesör Doktor Mustafa Çiçekler ve Profesör Doktor Fatih Andı gazetede yazılardan oluşan bir seçki yayınlamışlar, ancak bu eserlerde sadece çeviri olduğu, dönem özellikleri anlatılmadığı için, bilgiler genel ve sınırlı kalmıştır. Aile ve evlilik konusu yorumlanmamıştır. Bununla beraber, çevrilen yazılar, çalışmamıza büyük katkı sağlamıştır.

¹⁶ Mustafa Çiçekler-Fatih Andı (Der.), *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 14.

Çalışmamızda orijinal kaynak olarak Beyazıt Merkez Kütüphanesi'nde bulunan Hanımlara Mahsus Gazete dergisi, dijital ortamda incelenmiştir. Kadın hareketiyle ilgili olarak Serpil Çakır, Zafer Toprak, Şefika Kurnaz'ın eserlerinden faydalanılmıştır. Kadınların eğitimi konusunda Osman Ergin, Yahya Akyüz, basın tarihi hakkında da Orhan Koloğlu'nun eserlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmamız, giriş ve sonuç bölümleri hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm konuya giriş niteliğinde olup kadın hareketinin evrensel tarihi kısaca açıklanıp, kıyaslama yapılabilmesi ve Osmanlı Devleti'ndeki kadın hareketine olan etkilerinin incelenebilmesi açısından Fransa ve Amerika'daki kadın hareketine de kısaca değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kadın hareketinin gelişiminin temelini oluşturan en büyük etken olan kadın cemiyetleri ve kadın dergilerinde kız çocuklarının eğitimi konusu da incelenerek yorumlanmıştır. Bu kuruluşların kadınların toplumdaki yeri ve ilerleyişine fayda sağlayıp sağlamadığı, sağladıysa ne kadar fayda sağladığı açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise Osmanlı Devleti'nde basın, dergicilik genel hatlarıyla incelenmiştir. Birinci Meşrutiyet ve İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde yayınlanan dergiler; İslamcı dergiler, sosyalist dergiler ve Türkçü dergiler alt başlığıyla tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümde ise tezimizin iskeletini oluşturan Hanımlara Mahsus Gazete'de ideal aile ve evlilik anlayışında kadının konumu üzerinde durulmuştur. Dergideki yazılar o günün koşullarına göre yorumlanmış, inter disiplinler bir anlayışla sosyoloji biliminden de faydalanılmıştır. Dergideki evlilik konulu yazılardan faydalanılmış ve Osmanlı Devleti'nde en sık görülen evlilik türlerinden biri olan görücü usulü evlilik incelenmiştir. Hanımlara Mahsus Gazete'de evlilik ve evlilik öncesi süreç ise nişanlılık, düğün gelenekleri, düğün ve nikâh olmak üzere dört alt başlıkta toplanmıştır. Hanımlara Mahsus Gazete'de aile kurumu ise ailede çocuk eğitimi, evde iş bölümü, evlilikte eşlerin birbiriyle olan ilişkisi ve boşanma şeklinde belirlenmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın amacı, Tanzimat Dönemi'yle beraber değişen toplum dinamiklerinin aile yapısına etkisi, Batıcılık düşüncesine göre ailede kadının

yeri, feminist düşüncenin ev içi iş bölümünü ne kadar etkilediği gibi sorulara cevap bulmaktır. Bunun dışında ise dergideki yazılarda Osmanlı toplumunda ve aile hayatında kadının yeri, kadınların bu durumlar karşısındaki farkındalığı, yazarların bu konulardaki düşünceleri irdelenmiş; bunun için döneminin en büyük kadın yayınlardan biri olan Hanımlara Mahsus Gazete'nin yol göstericiliğinden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN HAREKETİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE KADININ KONUMU

1.1. Tarih Boyunca Kadın ve Kadın İmgesi

Tarihin ilk çağlarından itibaren kadın, insan hafızası ve topluluklarında sürekli farklı konumlarda bulunmuştur. Kadın, bazı topluluklarda bazen erkeğin bir parçası veya insan neslinin üremesi için sade bir araç bazen de cadı veya diri diri torağa gömülmesi gereken aşağılık; utanç verici bir canlı veya tam tersine “ayaklarının altına cennetin serileceği” bir varlık olarak düşünülmüştür. İnsanların gözünde ve toplumlardaki sosyal düzen içerisinde kadının sürüklenmek zorunda kaldığı bu konumlandırmaların, sosyal çerçeve açısından dönemsel bazda ele alınarak, değerlendirilmesinin yapılması, toplumlarda kadının yeri ve imgesini değerlendirmek için bir zorunluluktur.

Kadının toplumlar içinde doğurgan olarak konumlandırılması, ona karşı davranışlarında belirleyicisi olmuştur. Gerçekte olan kadın ile toplumun kadına bakışı arasındaki uçurum, kadına sadece doğurganlık üzerinden bir rol vermede etkin olmuştur. Kadındaki bu doğurganlık özelliğinin de kutsal bir yere oturtulması¹⁷ kadının sadece bu alanda kutsal olduğu algısını ortaya çıkarmıştır. Kadın sadece doğurganlık özelliğinden dolayı üstün görülmüş; ancak erkek-kadın karşılaştırılmasında erkek üst pozisyonda tutulmuştur.

Eski tek tanrılı dinler ve felsefi düşünce akımları, kadın ve erkek arasındaki farka vurgu yaparak, insanlığın erkek cinsinde temsil edilmesine zemin hazırlamaktaydı. İslamiyet öncesi Arap toplumunda doğan kız çocukları utanç kaynağı olarak görüldüğünden diri diri toprağa gömülmekteydi. Ancak İslam dininin doğuşu ile İslami kültür çerçevesine dâhil olan kadın, değerli bir varlık olarak kabul edilmiştir. Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice bir ticaret kadını iken, kızı da İslam kültürünün kadınlar arasında yayılmasının en büyük temsilcilerinden biri olmuştur. Zira “*Cennet*

¹⁷ Derya Karaaslan, “Antik Yunan’da Kadın Olmak”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2014, s. 161.

annelerin ayağı altındadır.” diyen Hz. Muhammed’den sonra İran ve Arap kültürlerinin eski adetlerinin de etkisiyle kadın, toplumda ikinci sınıf görülmüştür.¹⁸ Bu durum, ilerleyen zamanlarda da devam etmiş; kadınlar kamuya katılamayacakları, seslerini duyuramayacakları çocuk bakımı, ev işleri, anneliğe yakıştırılmıştır. Kadının bu konumda tutulmasından dolayı erkekler, ekonomik bağımsızlıklarını elde edebilecekleri, toplumla iletişim halinde olup kendilerini ve toplumu geliştirebilecekleri alanlara yönelebilmeye avantajına sahip olmuşlardır.

1.2. Dünyada Kadın Hareketi ve Feminizm

Antik dönemden itibaren, toplumda ikinci sınıf görülen kadınlar, zamanla bu durumu kabullenmemeye başlamışlardır. 17. ve 18. yüzyıllarda hakim bir üretim sistemi olmaya başlayan kapitalizm ile beraber erkekler üretimde yer almaya başlamış, kadınlar ev içine layık görülmüş, henüz üretime katılmalarına fırsat tanınmamıştır. 1789 Fransız İhtilali neticesinde insan hakları düşüncesinin ortaya çıkışıyla eşitlik, özgürlük, adalet düşünceleri yayılmaya başlamış ama kadınlar bu düşüncelerin dışında tutulduklarını tezin üçüncü bölümünde de işleneceği üzere zamanla fark etmişlerdir. Bu farkındalığın artması ile feminizm ilk defa kitlesel bir harekete dönüşerek toplumsal bir nitelik kazanmıştır.¹⁹

Köken olarak feminizm Latince kökenli ve “kadın” anlamına gelen bir terimdir. Kavramsal olarak feminizm ise: *“kadınların sadece kadın oldukları için karşı karşıya kaldıkları zorluklar, baskı ve ezilmişlikle ilişkisini inceleyen, sınıf, ırk, ulus, din, dil gibi unsurlarda kadınların yaşadığı sorunları ele alan bir bilim alanı olarak değerlendirilmiştir.”*²⁰ Feminizm anlayışı, özünde kadın-erkeği eşit görür. Kadınların sınıf kadını oldukları için karşı karşıya kaldığı sorunların çözülmesini hedefler. Belirli bir ülkede ya da dindeki kadınları ve onların sorunlarını hedef almaz; evrenseldir. Cinsiyet eşitsizliğine karşıdır. Feminizmin sözlük anlamı ise:

¹⁸ Sedef Kapanoğlu, *Çin’de Kadın İmgesi*,(Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016, s. 12.

¹⁹ H. Birsan Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 8. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 416-417.

²⁰ Gün Taş, “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, *Akademik Hassasiyetler*, Cilt 3, Sayı 5, 2016, s. 165.

“18. yüzyılda İngiltere’de doğan, cinsler arası eşitliği kadın haklarının genişletilmesiyle sağlamaya çalışan toplumsal harekettir. Feminizm terimi ilk olarak 1890’larda özellikle kadınlara oy hakkı verilmesi ve kadınların eğitim ve çalışma olanağına sahip olabilmesi için kampanya yürüten kadınlar erkekler tarafından kullanılmıştır.”²¹

Feodalizmin son dönemlerinden itibaren gelişen kapitalizm orta sınıf kadınlara gereken önemi vermemiştir. Feodalizmin yıkılması ve Fransız Devrimi ile beraber halen toplumdan soyutlanmış olan orta sınıf kadınların talepleri doğal olarak feminizmin ortaya çıkışına öncülük etmiştir.²²

Feminizmin ortaya çıkışından önce kadın, sadece fiziksel farklılığa dayanarak ayrıştırılmış, hor görülmüş ve erkekten aşağı bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bilakis insan cinsinin yaratılışı ve oluşumu gereği kadın ve erkek arasındaki tek fark bedensel özelliklerdir. Aslında insanı insan yapan özellik olan akıl ve zekâ bakımından kadın ve erkeğin eşit olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bilimsel üretimler baz alındığında kadının ürettiği bir fikir erkeğin fikrinden daha üstün olabileceği gibi bunun tam tersi de olabilir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Feminist düşüncenin bazı batı ülkelerinde ürettiği teoriler incelendiğinde bu gerçek daha iyi anlaşılabilir.

Kadın hareketinin kökeni Rönesans’a kadar dayanmaktadır. Sanayi Devrimi ve kapitalist sistem kaynaklı sorunlar siyasal gelişmelere yeni bir ivme kazandırırken, kadınların bu gelişmelerdeki emekleri büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.²³ Çoğu sınıftan kadınlar, Fransız Devrimi’ni desteklemiş; Fransız Devrimi’nin ilkeleri olan eşitlik, adalet, özgürlük düşüncelerinden kendilerine de hak talep etmişlerdir.

Fransız Devrimi ile gelişen kişisel hak ve özgürlükler neticesinde kadın hareketi ideolojisi 18 ve 19. yüzyıllarda hızla gelişmiş, 20. yüzyıla gelindiğinde kadın hakları kanunen de savunulmaya başlanmıştır. Sonuçta bu gelişen kadın hareketi “feminizm” olarak adlandırılmıştır.²⁴ Kadınların 19. yüzyıldan itibaren gazete ve dergilerde yazarak kişisel fikirler sunması ve feminist düşünce sisteminin oluşumunu

²¹ Elife Yeter, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Özneliği ve Din”, *Çukurova Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, 2015, s. 191.

²² Duygu Alptekin, “Sokaktan Akademiye: Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 26, 2011, s. 3.

²³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 5. Basım, Metis Yayınevi, İstanbul 2016, s. 56.

²⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 56.

sağlamıştır.²⁵ Birçok ülkede kadınlar, kendi ülkelerindeki kadın sorunlarına yönelik olarak çözümler aramaya girişmiş bu da kadın hareketini başlatmıştır.

Amerika’da ise 1840’larda başlayan kölelik karşıtı ayaklanmalar kadın hareketini doğurmuştur. Amerika’da kadınların hak arama mücadelesi ilk kez ciddi anlamda 1848 yılında toplanan Seneca Falls’ta görülmüştür. Bu eylemde kadınlar “hak eşitliği” ilkesini öne sürerek oy kullanma haklarını talep etmişlerdir. Ayrıca Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nden esinlenerek Duygular Bildirgesi’ni ilan etmişlerdir.²⁶

Duygular Bildirgesi ile bir başlangıç yapan Amerikalı kadınlar 1869 yılında National Woman Suffrage Association (Kadınlara Oy Hakkı Ulusal Birliği)’in kurarak, kurucu liderliğine de Cady Stanton adında bir kadını getirmişler, American Woman Suffrage Association (Amerika Kadınları Oy Hakkı Ulusal Birliği)’ı kurarak başına Lucy Stone’u geçirmişlerdir. Amerika’nın her yerini gezerek kadın hakları üzerine konferanslar vererek bildirimde bulunan Lucy Stone ve Cady Stanton “*Bize en temel asgari haklarımızı bağışlayın, biz de kendimize, mülkümüze, çocuklarımıza evlerimize özen gösterelim.*” diyerek kadın haklarını en temelde savunmaya başlamışlardır.²⁷ Bu dönemde aynı zamanda Amerika’da bulunan Afrikalılar kendi hak hürriyetleri konusunda çalışmalar yapmaya başlamışlardır.²⁸

1.2.3. Osmanlı Devleti’nde Kadın Hareketi

Osmanlı Devleti’ne bakıldığında kadın, dinin ve gelenekselliğin koyduğu yazısız kurallar çerçevesinde hayatını devam ettirmiştir. Kadınların yaşadığı sorunlar belli bir ülkeye ya da millete değil, tüm insanlığa ait olduğu için, Osmanlı kadını da artık uğradıkları haksızlıkların farkındaydı. Osmanlı Devleti’nin yönünü Batı’ya dönmesi Osmanlı kadını da doğal olarak etkilemiştir. Kendi sesini, varlığını duyurabilmek için çabalayan Osmanlı kadını, bunları yaparken kendi toplumundaki gelişme ve değişimlerden de etkilenmiştir.

²⁵ Ayşe Güç, “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Cilt 17, 2008, s. 651.

²⁶ Gökhan Atılgan-E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler*, 5. Basım, Yordam Kitap, 2015, s. 382.

²⁷ H. Birsan Örs, *a.g.e.*, s. 420.

²⁸ Serdar Örneç, “ABD’de Kadın Haklarının Gelişimi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, 2015, s. 107.

Osmanlı Devleti'nde kapsamlı bir toplumsal değişmeye yol açan ilk önemli gelişme, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan ve Osmanlı'nın yönünü Avrupa'ya döndüğü dönemdir.²⁹ Tanzimat Dönemi'ne kadar her haktan mahrum olan ve bu durumun da farkına varamayan Türk kadını, Tanzimat Dönemi'yle beraber gelişen modernite ve Batılılaşmayla beraber bilinçlenip haklarının farkına varmıştır. Bu haklar için gazete ve dergilerde yazdıkları yazılar ile kadın haklarını savundukları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat yeniliklerinden kadınlar da nasibini almıştır. Kız mektepleri açılmış, kız çocuğuna miras hakkı tanınmış, cariyelik ve evlenecek olan kızlardan alınan gelinlik vergisi kaldırılmıştır.³⁰ Bu değişiklikler Osmanlı kadını için bir milat niteliğindedir. Zira o döneme kadar devletin üst kademeleri tarafından bir düzenleme yapılmayan “kadın” konusunda ilk defa yukarıda bahsedilen hukuki düzenleme yapılmıştır.

Bu önemli tarihsel evreyi, önce kazanılan özgürlüklerin geriye doğru gidişi demek olan istibdat rejimi, ardından da daha ciddi bir toplumsal dönüşüm olan II. Meşrutiyet izlemiştir.³¹ Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde önceki dönemlere özgü kadın imajının büyük ölçüde değiştiği söylenilebilir. Bu değişimlerin, Osmanlı kadınının düşünce yapısına da etki etmiştir. Dünyadaki kadın algısı değişip, kadın hareketi kavramı geliştikçe; Osmanlı kadını da bunları örnek almaya çalışmış ve kendi ülke yapısının sosyolojik özelliklerini de içine katarak Osmanlı'daki kadın hareketine basın yolu ile katkıda bulunmuştur.

Osmanlı kadınları dergiler ve gazeteler çıkartarak basın kanalıyla hem kendilerini ifade etme hem de hemcinslerine ulaşabilme imkânı bulmuşlardır. İlk olarak 1895'te Osmanlı kadını “*Terakki-i Muhadderat*” isimli bir dergi çıkarmıştır. 1 Ağustos 1895'te ilk sayısı çıkarılan “*Hanımlara Mahsus Gazete*”nin en önemli özelliği ise başyazarı dâhil tüm diğer yazarlarının kadın olmasıdır. Hanımlara Mahsus

²⁹ Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2001, s. 16.

³⁰ Atıl Cem Çiçek-Selçuk Aydın-Bülent Yağcı, “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, 2015, s. 279.

³¹ Vahap Sağ, *a.g.m.*, s.16.

Gazete'nin bir diğer özelliği de 1895-1908 yılları arasında 13 yıl boyunca 604 sayı olarak kesintisiz çıkmasıdır.³² Ayrıca 1908 yılında “*Demet*” ve “*Mehasin*” isimli kadın dergileri de yayımlanmıştır.³³

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında kadınların çıkardığı dergi ve gazetelerin haricinde, yazım kadrosunda kadın yazarların olduğu gazeteler de azımsanmayacak derecededir. Bunlara örnek olarak: *İkdam*, *Tanin*, *Servet-i Fünun*, *Sabah*, *Millet*³⁴ gazeteleri verilebilir. Ayrıca yine dönemin dergileri de kadın yazarlara yer vermiştir. Buna örnek olarak: “*Musavver*, *Kadın*, *Kadınlar Dünyası*, *Erkekler Dünyası*, *Güzel Prenses*, *Kadınlık*, *Siyanet*, *Hanımlar Alemi*, *Kadınlar Alemi*, *Kadınlık Hayatı*, *Bilgi Yurdu Işığı*, *Türk Kadını*, *Genç Kadın*,” gibi yayınlar olduğu gibi “*Kadın Duygusu*, *İnci*, *Diyane*, *Kadınlar Saltanatı*, *Hanım*, *Ev Hocası*, *Süs*, *Firuze*³⁵, *Mefharet* ve *Bilgi Mecmuası*”³⁶ gösterilebilir.

Görüldüğü üzere Tanzimat Dönemi yeniliklerinde Osmanlı kadını da üzerine düşen görevi kısmen yapabilmıştır. Kadınlar, kendi düşünsel alanlarını tartışabilecekleri, yorumlayabilecekleri kadın dergileri çıkartmışlardır. Osmanlı kadını, bu dönemde hem kendi ufkunu açmış hem de tüm hemcinslerinin ufkunu açmaya öncülük ederek Osmanlı'daki kadın hareketinin ilerlemesine katkı sağlamıştır. Kadınlar, çıkardıkları gazete ve dergilerle sesini duyururken 1909 yılında cemiyetlerin kurulmasına yönelik Cemiyetler Kanunu'nun³⁷ çıkması ile farklı amaçlar kapsamında çeşitli cemiyetler de kurmuşlardır.³⁸ Bu cemiyetlerin çoğunluğu yardım kuruluşu

³² Atıl Cem Çiçek-Selçuk Aydın-Bülent Yağcı, *a.g.m.*, s.279.

³³ Atıl Cem Çiçek-Selçuk Aydın-Bülent Yağcı, *a.g.m.*, s.279.

³⁴ Cemile Burcu Kartal, “II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: Makbul Kadınlar”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, Mart 2008, s. 224.

³⁵ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, s.224.

³⁶ Ahmet Özkiraz-M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2011, s. 6.

³⁷ “16 Ağustos 1909 günlü Cemiyetler Kanunu, derneği “eşhas-ı müteaddide tarafından malumat ve mesailerini suret-i daime de bittevhid mukasseme-i ribihden (kazanç bölüşme) gayrı bir maksatla teşkil edilen heyet” olarak açıklıyordu. Yasaya göre, dernek kurmak için önceden izin almak gerekmiyordu. Ancak, gizli cemiyet kurmak yasaktı. Herhangi bir cemiyete üye olabilmek için yirmi yaş sınırı konmuştu. Ayrıca adayın bir cinayetle mahkum ve medeni haklardan mahrum olmaması gerekiyordu. Cemiyetin merkezinde iki kişiden aşağı olmamak üzere bir idare heyeti bulunacaktı.” Geniş bilgi için bkz: Zafer Toprak, “Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 206.

³⁸ Ahmet Özkiraz-M. Nazan Arslanel, *a.g.m.*, s. 7.

olduğundan saraydan da yeterli desteği almışlardır.³⁹ Hayır amaçlı kurulan bu cemiyetlere, Emine Semiye'nin 1898'de Selanik'te kurduğu “*Şefkat-i Nisvan, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi*”⁴⁰ ve “*Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi ve Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti*”⁴¹ örnek olarak gösterilebilir.

Maddi olarak zor durumda olan insanlara yardım etmeyi amaçlayan cemiyetlerin yanı sıra, kadınlara belli bir meslek edindirerek ekonomik bağımsızlıklarını elde ettirmeyi amaçlayan cemiyetler de vardır. Bunun yanında kadınların kültürel alanda gelişimine katkı sağlamak amacıyla kurulan cemiyetler de mevcuttu. Bu cemiyetlere örnek olarak “*Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti* bu cemiyetlere örnek gösterilebilir.”⁴² *Asri Kadın Cemiyeti, Tefeyyüz Cemiyeti, Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti ve Osmanlı Kadınlar Cemiyeti*”⁴³ gibi gruplar gösterilebilir. Bunların haricinde Osmanlı'nın yavaş yavaş savaş atmosferine girmesi ile askerlere battaniye, bandaj, iç çamaşırı gibi yardım malzemesi sağlayacak cemiyetler de kurulmuştur.⁴⁴ Ayrıca savaştan dolayı dul ve yetim kalanlar için de “*Esirgeme Derneği, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti ve Müslüman Kadın Birliği*” gibi cemiyetler savaş esnasında Osmanlı'da önemli rol oynamışlardır.⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde sadece Müslüman Osmanlı kadınları değil, çeşitli etnik soy ve dini inanca sahip olan kadınlar da kendi problemlerine çare bulabilmek için cemiyetler kurmuşlardır. Örneğin Osmanlı'daki Ermeni kadınlara yardım götürme amaçlı, Ermeni kadınlar tarafından “*Azkaniver Hayuhyaç İngerutyay, Beyoğlu Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi ve Türk ve Ermeni Kadınlar İttihat Cemiyet-i Hayriyesi*” isimli cemiyetler kurulmuştur.⁴⁶

³⁹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 18.

⁴⁰ Çiğdem Yalçın Pamukçu, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Derneklerinin İktisadi ve Beşeri Faaliyetleri*, (Ankara Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Türk Modernleşmesi Dersi Bitirme Ödevi), Ankara 2012, s. 3.

⁴¹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 89.

⁴² Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, 4. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 97.

⁴³ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 101.

⁴⁵ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, s. 224.

⁴⁶ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 104.

Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde hukuk birliği olmamakla birlikte bu dönemde monolitik hukuk yaratma çabası vardı. Ancak Mecelle'nin o günün şartlarını karşılamadığından dolayı, 1916 yılında Mecelle'nin güncelleştirilmesine karar verilerek Mecelle'yi Tadil Komisyonu kurulmuştu. Bununla beraber 25 Ekim 1917'de Hukuk-ı Aile Kararnamesi çıkarılmıştır. Bu kararname ile devlet ilk defa evlilik birliğine müdahale etmiştir. Aile Hukuku Kararnamesi, evlilik, aile meclisi, çok eşle evlilik, gayrimüslimler ile evlilik ve boşanma konularını düzenlemiştir. Örneğin ikinci bir evliliği yapmak isteyen erkeğe, ilk eşinin rıza beyanı şartı getirildiği gibi boşanma konusunda da sadece erkeğin boşanma talebine özel sınırlar koyulmuştur.⁴⁷

Tanzimat Dönemi, eğitim alanında da yenilikler getirmiş ve bu yenilikler kadınları da kapsamıştır. Mesela 1858'de ise ilk defa kızlara özel Cevri Usta İnas Rüşdiyesi eğitime başlamıştır.⁴⁸ Kadınların meslek eğitimleri için ise 1869 yılında *Yedikule Kız Sanayi Mektebi açılmıştır*.⁴⁹ Alt yapı olarak açılan bu okullardan sonra 1873 yılına gelindiğinde Kız Öğretmen Okulu açılarak kadınların eğitim alanında etkin olması sağlanmıştır.⁵⁰ Bu gelişmeleri 1911 yılında Aksaray'da çılan Kız İdâdîsi ve 1914'te açılan İstanbul Dârülfünûnu takip etmiştir.⁵¹

Osmanlı'da kadının gelişimi ayrı başlıklar altında açıklanmalı ve Osmanlı Kadın Hareketi'nin özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren ülkesel reformlarla birlikte nasıl geliştiği ayrıca incelenmelidir. Bu hareketi oluşturan ve geliştiren unsurlardan olan; kadının eğitimi ve çalışma hayatı, hukuk, yayımlanan dergiler ve kurulan cemiyetler altı kısım ile ifade edilmiştir.

⁴⁷ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁸ Sibel Dulum, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı*, (Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006, s. 33.

⁴⁹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 298.

⁵⁰ Harun Aydın, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın", *Current Researchin Social Sciences*, 1(3), 2015, s. 86.

⁵¹ Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 103.

1.3. Osmanlı Devleti'nde Kadın Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası kadınlar bir araya gelerek çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Kurulan cemiyetlerin çoğu yardım amaçlı olmakla beraber, eğitim, kültür ve iş bulma amacıyla da kurulanlar olmuştur.

Yardım amaçlı cemiyetlerin temel amacı savaş mağdurlarına yardım etmektir. 1854-56 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı esnasında yaralılara yardım amacıyla İstanbul'a gelen yabancı kadınlar burada yaralılara yardımlarda bulunmuşlardır.⁵² Kırım'a geri dönecek yaraların tedavisinde etkin rol oynayan Florence Nightingale ve Miss Stanley Osmanlı kadınlara bu konuda öncülük etmişlerdir. Aynı yıllarda kurulan Ermeni Kadınlar Komitesi benzer amaçla kurulan cemiyetlerden biriydi.⁵³

Avrupalı kadınların savaş alanlarında Müslüman kadınların bulunmamasını eleştirmeleri ve onları cephe gerisinde yardıma çağırmaları Osmanlı Müslüman kadınları benzer girişimlerde bulunmak üzere cesaretlendirmiştir. Bu çağırının etkisiyle ve aynı zamanda Osmanlı Devleti bu konudaki yetersizliklerinden etkilenen Osmanlı kadınları bir araya gelerek, yardım için teşkilatlanmış ve cephede bulunan yaralılara destek amaçlı çeşitli kampanyalar başlatmışlardır.⁵⁴ Savaş bölgelerinden İstanbul'a gelen yaralılara yardım etmek amacıyla ilk defa "Yaralılara Yardım Komitesi" kurulmuş ve komitenin başkanlığına da Mithat Paşa'nın eşi getirilmiştir.⁵⁵ Daha sonraki dönemlerde de benzer cemiyetler kurulmuştur. Kurulan bu yardım cemiyetlerinden birisi de Şefkat-i Nisvan'dır. Cemiyet Cevdet Paşa'nın kızı tarafından Selanik'te kurulmuştur.⁵⁶ 1908'de Selanik'te kurulan cemiyetin amacı 1897 Osmanlı-Yunan savaşında mağdurlar olan yardıma muhtaç şehit ailelerini desteklemektir.⁵⁷

⁵² Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1988, s. 36.

⁵³ Murat Belge-Fahri Aral, "Tanzimattan Cumhuriyete Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 859.

⁵⁴ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁵ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁶ Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, S. 10, 2008, s. 14.

⁵⁷ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 199.

II. Meşrutiyet’le birlikte ortaya çıkan özgür ortamda bu türden cemiyetlerin sayısı da artmıştır. Bu cemiyetlerin çoğu yardım cemiyetleridir. Bu dönemde çıkarılan Cemiyetler Kanununa göre doğrudan kadın haklarını savunma amaçlı kurulacak cemiyetlere kısıtlama getirilmiştir.⁵⁸ Bu nedenle kurulan cemiyetlerin çoğunluğu yardım amacıyla kısıtlanmak zorunda kalmıştır.

Yardım amaçlı kurulan kadın cemiyetlerinden en dikkat çekenini “*Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi*”dir⁵⁹. Bu cemiyet, II. Meşrutiyet’ten sonra kurulmuştur. Din, dil, mezhep ve ırk ayrımı yapmadan tüm Osmanlı kadınlarına yardım eli uzatmayı amaç edinmiştir.⁶⁰ Cemiyet aslında tam bir dernek mahiyetindedir. Üye olan kadınlardan aidat alınmış ve bu aidatlarla cemiyetin faaliyetlerine katkı sağlanmıştır. Verilen aidatların haricinde, ayrıca bağışta bulunmak isteyen kadınlar cemiyetin yardım faaliyetlerine maddi destek de sağlamışlardır.⁶¹ Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi’nin amaçları Selanik’te çıkan Kadın Dergisi’nde şöyle ifade edilmektedir:

“Yetim ve biçarelere kol uzatan sefaleti, cehaleti irfan ve kemâlâta [bilgi ve ahlak bakımından olgunluk] kalb etmeğe [çevirmek] çalışan ve milleti millet etmek için kadınlığı ihyaya bezl-i himamat [yardımlar sağlamak] eyleyen [çalışan] cemiyet-i hayriye-i nisvaniyeden Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi mükerreren [tekrar olarak] ve kemal-i iftihar ile arz ve ilan eylediğimiz vech üzere ve sa’y [çalışma] ve iktidarı dahilinde her vesile-i hayriyeden istifade ettiği gibi, bütün erbab-ı şefkat ü hamiyet Osmanlı hanımları dahi bilâtelkin bu esbabı tezyif ve ihzar eylemek [hazırlamak] için yekdiğeriyle müsabaka edercesine izhar-ı lutf u muavenet buyuruyorlar.”⁶²

Bu ifadelerden Osmanlı kadınlarının bu cemiyetle beraber yardıma muhtaç insanlara yardım etmeyi hedefledikleri görülmektedir. Kadın Dergisi’nin bir çeşit medya sponsorluğu yapmış; gelir getirici faaliyetlerini, tiyatro eseri yazıp sahneleyerek, yeni bir eserin bestesini dergi aracılığıyla satışa sunarak, piyango çekilişleri düzenleyerek genişletmiştir.⁶³ Kadın Dergisi’nin müdürü Enis Avni’nin Aşk

⁵⁸ Çiğdem Yalçın Pamukçu, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁹ Harun Aydın, *a.g.m.*, s. 89.

⁶⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 87.

⁶¹ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 20.

⁶² Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 87.

⁶³ Çiğdem Yalçın Pamukçu, *a.g.e.*, s. 2.

ve İstibdat adlı piyesinin, Selanik'teki Heveskârân Kulübü'nde sahnelenmesine izin verilmiştir. Kulüp bu oyunun gösteriminden para talep etmemiş, aksine 50 liralık geliri cemiyete katkı olarak vermiştir. Ayrıca, kulüpte tiyatro dışında sinematograf (Film gösterisi) eğlencesi düzenlenmiş ve geliri yine cemiyete verilmiştir. Cemiyet üyelerinden Nadire Hanım, güftesi Recaizâde Mahmud Ekrem'e ait olan "Millî Şarkı"yı bestelemiş ve şarkının notaları Kadın Dergisi tarafından yayımlanarak, geliri cemiyete verilmek üzere, satışa sunulmuştur. "Şefkat" adıyla anılan bu cemiyetler sadece Selanik'le sınırlı kalmamış, İstanbul, Konya, Edirne ve Samsun'da da açılmıştır.⁶⁴ Bu aktivitelerle cemiyet sadece yardım amaçlı olmaktan çıkmış, kadınların kültürel ve sanatsal anlamda gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak her zaman asıl kuruluş amacı olan "yardım" konusunda öncülük etmeyi elden bırakmamıştır. Yardım faaliyetlerinde kendini geliştiren Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi İtalya'da meydana gelen deprem için 230 frank yardım toplayarak, İtalya Konsolosluğu'na teslim etmiş ve yurtdışında da adından söz ettirmiştir.⁶⁵

Emine Semiye Hanım tarafından kurulan bir başka cemiyet de Hizmet-i Nisvan'dır. Bu cemiyet kadınların yardım ve şefkat duygularını harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Aslında bu amacın haricinde, kadınların toplum içerisindeki, görünümünü, konumunu ve memlekete olan desteklerini artırmayı da hedeflemiştir.⁶⁶ Kurucularının tamamı kadın olan bu cemiyetin 10 Müslüman ve 6 gayrimüslim kurucu üyesi bulunuyordu.⁶⁷ Cemiyet özellikle Batı kadın hareketlerini örnek almış ve Batıda kadınların hak sahibi olduğu konularda hak talep etmiştir.⁶⁸

Ayrıca Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın himayesinde Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti kurulmuş ve Nuriye (Canbolat) Hanım başkanlığına getirilmiştir. Bu cemiyet asker ailelerine iş bulduğu gibi, ayni ve nakdi yardım da bulunmuştur.⁶⁹ Cemiyet yönetiminin kadrosu ise şöyledi: Başkan yardımcısı Hayriye

⁶⁴ Semra Gökçimen, *a.g.m.*, s. 24.

⁶⁵ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁶ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁷ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁸ Şefika Büyüksahin, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadını", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S. 8, 2017, s. 291.

⁶⁹ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 42.

Talat, katibe Emine Reşit, muhasebeci Suad Reşad, veznedar Sabiha Nuri hanımlardı. İlk üyeleri arasında İrfan Bedri, Leyla Vacid, Nezihe Veli ve Kamile İsmail gibi dönemin önemli isimleri yer almaktadır.⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı sonlarında ise Mediha Süleyman tarafından Müslüman Kadınlar Birliği kurularak cemiyette yardım amaçlı piyangolar ve konferanslar düzenlenmiştir.⁷¹ Bu cemiyet, barış için gösterdiği çabalardan dolayı ismini daha sonra Sulhperver Türk Kadınları Cemiyeti olarak değiştirmiştir.⁷²

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulan en seçkin cemiyetlerden birisi de şüphesiz Cemiyet-i İmdadiye'dir. Bu cemiyet Fatma Aliye tarafından 1897'de kurulmuş ve cemiyet çalışmalarının çoğu Fatma Aliye'nin evinde yapılmıştır. Özellikle üyelerinin tamamına yakını okuma yazma bilen, yabancı dili olan ve hesap bilen entelektüel kadınlardan seçilmiştir. Fatma Aliye önderliğindeki bu cemiyetin topladığı yardımlar dolayısıyla II. Abdülhamit tarafından Fatma Aliye Hanıma 1899 yılında ikinci rütbeden şefkat nişanı tevcih edilmiştir.⁷³ Fatma Aliye aynı zamanda Yunan Savaşında askerlere yiyecek ve giyecek toplayarak cepheye yardım göndermiştir. Fatma Aliye'nin bu çalışmaları Refet Paşa'nın kızı Nuhbe ve Paris Sefiri Münir Paşa'nın eşi Cemile Hanım tarafından da desteklenmiştir.⁷⁴ Fatma Aliye Hanım, cemiyet vasıtasıyla aynı dönemde Rumeli taraflarında görev yapan askerlere yiyecek ve giyecek yardımında da bulunmuştur.⁷⁵

Bunlar haricinde Osmanlı kadınları, kadınların ekonomik özgürlük kazanabilmeleri için mesleki eğitim veren cemiyetler de kurmuşlardır. İlk olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1908 yılında⁷⁶ Cemiyet-i Hayriye-i Nisvan Selanik'te kurulmuş ve kız çocukları için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Kadınların okumasına destek veren bu cemiyet kız çocukları için okullar açarak özellikle yetim ve yoksul

⁷⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 90.

⁷¹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 90.

⁷² Çiğdem Yalçın Pamukçu, *a.g.e.*, s. 3.

⁷³ Müşerref Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55, 2016, s. 234.

⁷⁴ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 19.

⁷⁵ Harun Aydın, *a.g.m.*, s. 89.

⁷⁶ Berna Yürüt, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi Özel Sayı*, 2017, s. 384.

çocukları hedef kitlesi olarak seçmiştir.⁷⁷ Bu cemiyetin bir diğer özelliği de kadınlar için mesleki eğitim kursları düzenlemesidir. Bu kurslarda dikiş ve nakış eğitimleri verilerek, kadınların maddi olarak kendi ayakları üzerinde durmaları ve ekonomik özgürlüklerini kazanmaları hedeflenmiştir.⁷⁸ Cemiyet-i Hayriye-i Nisvan'ın üyelik iki bölüme ayrılmıştır. Bunlardan ilki yönetimde söz sahibi olan üyelerdir. Bunlar ilk kayıt esnasında cemiyeti giriş ücreti ödeyenlerdir. Diğer üyeler ise, fahri üyelerdir ve cemiyetin yönetim toplantılarında bulunmaz, sadece kendilerinden talep edilen işleri yaparlardı.⁷⁹ Cemiyete olan rağbet fazla idi. Selanik dışında İstanbul, Edirne gibi başka memleketlerden ve Manchester gibi başka ülke şehirlerinden bile üyelik kayıt talebi alınmaktaydı. Bu başvurular, cemiyetin tanınırlığı açısından önem arz etmekteydi.⁸⁰

Her hafta pazartesi yapılan toplantılarda⁸¹ cemiyet için gelir getirici programlar da tertip ediliyordu. Üye aidatlarının yanında, kızlar tarafından yapılan el işleri satılıyor ve piyango çekilişleri de yapılmıştır. Bu piyango çekilişleri sonucunda iyi bir gelir elde eden Cemiyet-i Hayriye-i Nisvan, kazanan numaralara ayrıca düzenledikleri kurslarda kızlar tarafından yapılan el işi dikiş ve nakış ürünlerini hediye olarak veriyordu.⁸² Cemiyet'in düzenlediği bu piyangolara kadınlar tarafından gösterilen rağbet, düşünce olarak da kadınların yardım cemiyetini benimsediğini göstermektedir.

Kadınların mesleki ve kişisel gelişimini amaç edinen bir diğer cemiyet ise 1913 yılında faaliyete başlayan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Cemiyeti'dir. Bu cemiyette, özellikle Balkan Savaşı sonrasında kimsesiz kalan kadın ve çocuklara meslek eğitimi vermeyi hedeflemiştir.⁸³ Nitekim cemiyet programının 1. Maddesinde bu durum açıkça belirtilmiştir:

“İttihad ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne nakden ve fikren yardım etmek, şüheda veya muhacirinin yetim ve bi-kes [kimsesiz] kalan kız çocuklarına tesis olunacak Darüssınayi'de [işevi], sanayi-i nisaiyeyi

⁷⁷ Serpil Sancar, *a.g.e.*, s. 97.

⁷⁸ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 39.

⁷⁹ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 25.

⁸⁰ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 25.

⁸¹ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 25.

⁸² Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 90.

⁸³ Çiğdem Yalçın Pamukçu, *a.g.e.*, s. 4.

öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniyenin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır.”⁸⁴

Görüldüğü üzere bu cemiyet de kadınların kendi ayakları üzerinde durmasına öncülük etmeyi amaçlayarak, Osmanlı kadın haklarının gelişimine ve kadınların toplumsal statülerinin değişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Benzer bir amaçla kurulan bir diğer cemiyet de kurucu kadrosu sebebiyle eleştirilere konu olan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'dir. Cemiyet programının 2. Maddesinde bu amaç şu şekilde belirtilmiştir:

“İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-î maişete alıştırmakla himaye etmektir. Cemiyet iş bu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir.”⁸⁵

Dolayısıyla cemiyetin amacının kadınların çalışmasını teşvik etmek olduğu kuruluş amacında özellikle bu maddeyle vurgulanmıştır.⁸⁶ Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin kurucuları Harbiye Nezaret Müsteşarı İsmail Hakkı, Harbiye Nezareti mektupçusu Ali Rıza, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz ve Dava Vekili Mehmed Selahaddin Beylerdir.

Cemiyet İstanbul'da Enver Paşa'nın himayesinde kurulmuştur.⁸⁷ Cemiyet kurucularının tümünün erkekler olması dönemin ünlü Kadın Dünyası isimli dergide: “*Cemiyetin ismi üzerindedir. Kadınlığa ait bir müessesenin idaresini tedvir kadınlarımızın hakkıdır.*”⁸⁸ Sözleriyle ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Kadınlardan ve kadın dergilerinden gelen eleştirilerin ardından cemiyet, kurucu üye sayısını 7'ye çıkartmış en fazla 2 kadın kurucu üye alacağını açıklamak zorunda kalmıştır.⁸⁹

Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi askere gitmeye gönüllü kadınların askeri hizmete alınmalarını sağlamış ve böylece bu kadınlardan geri hizmette çalıştırılması için işçi taburları oluşturulmasına büyük katkı sağlamıştır. Hatta mahalle muhtarlar ve imamları da bu konuda gerekli duyuruları yaparak

⁸⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 93.

⁸⁵ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 42.

⁸⁶ Serpil Sancar, *a.g.e.*, s. 97.

⁸⁷ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 94.

⁸⁸ Çiğdem Yalçın Pamukçu, *a.g.e.*, s. 4.

⁸⁹ Çiğdem Yalçın Pamukçu, *a.g.e.*, s. 4.

cemiyete destek olmuşlardır.⁹⁰ Cemiyet aynı zamanda aile hayatını korumak ve teşvik etmek için üye olacak kadınlara evli olma şartı koymuş ve kadınları evliliğe özendirmiştir.⁹¹ Cemiyetin faaliyetleri, diğer cemiyetlere oranla daha fazladır. Bunun nedeni, kurucu kadrosunda yer alan önemli isimler ve cemiyete verilen devlet desteğidir. Özellikle fakir semtlerde şubeler açan cemiyet, bu semtlerde kimsesiz çocukların kalabileceği misafirhaneleri hizmete açmıştır. Ayrıca bu cemiyet ayakkabı, bez, çırçır, elbise vb. fabrikaları ile işbirliği yaparak kadın istihdamına ve artırılmasına da öncülük etmiştir.⁹² Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi aracılığı ile çalışma hayatına atılan kadın sayıları ise şu şekildedir:

“Kadın Amele Taburu’nda 125, Reji Fabrikası’nda 317, Şehremanetide (belediye) 259, Taksim fanila ve çorap fabrikasında 135, Milli mensucat şirketinde 22, Muhtelif aşhanelere işçi olarak gönderilenler 29, muhtelif müesseselere gönderilen hademe 84, Eyüp elbise imalathanesi 1592, defterdar dokuma fabrikası 1440, Beykoz deri ve kundura fabrikası 863, Bakırköy bez fabrikası 833, Sultanahmet elbise ambarı 157, levazım iplik fabrikasına 272, ahırkapı elbise ve çadır imalathanesine 650, saraçhane fabrikasına 371, muhtelif müesseselere memure olarak gönderilenler 45 kişidir.”⁹³

Osmanlı Devleti’nde kadınların kültürel anlamda gelişmesine katkı sağlayacak cemiyetler de kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi Teali-i Nisvan Cemiyeti’dir. Bu cemiyet Halide Edip Hanım tarafından kurulmuş ve adından da anlaşılacağı üzere kadınların yükseltilmesini amaçlamıştır. Kurucu kadrodaki diğer isimler ise Nakiye, Nezihe Muhiddin ve Rana Sani Yaver hanımlardır.⁹⁴ Bu cemiyetin en önemli özelliği İngiltere’deki süfrajat kadın hareketi ile dirsek temasında olmasıdır. “Bizde Hareket-i Nisvan” başlıklı yazıda bu cemiyetin amacı: “*Hususât ve adât-ı milliyemizin halelden masun kalmasına riayet edilmek şartıyla, kadınlarımızda seviye-i irfânın i’tilasına hizmet etmektir.*”⁹⁵ şeklinde açıklanmıştır. Bu amaca göre geleneklerden ve milli adetlerden vazgeçmeden kadınların dünya görüşünü genişletme, kültürel seviyelerini en yükseğe çıkarmak hedeflenmiştir. Cemiyetin

⁹⁰ Sadık Sarısamam, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, C. 13, S. 39, Kasım 1997, s. 696.

⁹¹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 96.

⁹² Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 66.

⁹³ Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁴ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 39.

⁹⁵ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 26.

kurucularından Nezihe Muhiddin cemiyetin esas amacını: “*Bu kadın cemiyeti birçok işi yapmaktan ziyade, hanımlar arasında içtimai bir hayat tesisine matuf*”⁹⁶ cümlesiyle açık bir şekilde açıklamıştır. Cemiyet üyelik koşulunu Türkçe okur-yazarlıkla beraber İngilizce derslerine devam etmek oluşturmaktadır. Bu şekilde tarih, edebiyat ve sosyal alanda yapılacak ilmi çalışma ve konferanslara cemiyet üyelerinin azami katılımının sağlanması amaçlanmıştır.⁹⁷ Cemiyetin bu çalışmaları, kadınlar arasındaki kültür ve bilgi seviyesini artırmış, özellikle o dönem için modernlik seviyesini yükseltmiştir.

Osmanlı Devleti’nin parçalanmasını engellemeye yönelik topyekun mücadeleye doğal olarak kadınları da dahil olmuştur. Kadınlar bu mücadeleye destek olmak amacıyla örgütlenmek için çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Bunlardan bazıları: Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti ve Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti’dir. Bu cemiyetler özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında çok etkin rol oynamışlardır. Cephede olan askerlere tıbbi malzeme, yiyecek ve giyecek temini yanında savaş mağduru kadın ve çocuklara da sahip çıkmışlardır.⁹⁸

Osmanlı Devleti son döneminde varlığını sürdürmek için dış güçlere karşı sürekli mücadele sürecinde olduğundan, bu mücadele azmi devlet erki yanında topluma da yayılmıştır. Tabiatıyla, kurulan cemiyetler –kadınların kurdukları cemiyetler de dahil olmak üzere- genellikle toplumu maddi ve manevi anlamda toparlamaya ve desteklemeye yönelik faaliyetler yapmışlardır. Bu süreçte kadın haklarını korumak amacıyla feminist Nuriye Ulviye Hanım tarafından sadece Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kurulabilmiştir.

Bu cemiyet II. Meşrutiyetten sonra⁹⁹ 28 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuştur.¹⁰⁰ Kadınların toplumda söz sahibi olması için mücadele eden cemiyet programında yer alan “*Bizi mahveden çirkin gelenekleri yıkarak, kadınların özgürlüğünü almalıyız.*”¹⁰¹

⁹⁶ Berna Yürüt, *a.g.e.*, s. 384.

⁹⁷ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 99.

⁹⁸ Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri 1877-1923”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2003, s. 151.

⁹⁹ Erdiñ Gülcü-Samiye Tunç, “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 2012, s. 158.

¹⁰⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁰¹ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 41.

ifadesiyle asıl amacının gelenekçilikten kurtularak özgür kadını ortaya çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Cemiyetin programına göre çalışan kadın, ülkenin ekonomisine katkı sağlayabilir ve ekonomiyi canlandırabilirdi.¹⁰²

Çalışmalarında ciddi ölçüde örgütlenen Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti “*Kadınlar Dünyası*” adı altında bir dergi neşretmeye başlamıştır. Dergi 1913-1921 yılları arasında aktif bir şekilde kadın hakları savunuculuğunu yapmıştır.¹⁰³ Zira bu derginin faaliyetleri sayesinde cemiyet, kadın haklarını toplum nezdinde de açık bir şekilde dile getirmiş ve ciddi bir destek görmüştür. Kadınlar Dünyası Dergisi 55. Sayısında yayınlanan cemiyetin programında amaçlarını:

“... kadının dış kıyafetlerinin düzenlenmesi, kadınların çalışma hayatındaki istihdamı arttırılarak kamusal alana katılımının sağlanması, kendi ayakları üzerinde durabilmesi ve eğitimin her koşuldaki kadına ulaştırılarak kadınların, dolayısıyla da ülkenin kültür ve refah seviyesinin arttırılması ...”¹⁰⁴

Şeklinde ifade ederek, kadın hareketi içinde aktif rol almaya devam etmiştir. Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Osmanlı kadınına sosyal alana dahil etme çalışmalarında başarılı olmuştur. Nitekim toplumun bir ferdi olarak kadının da üniversitede okuyabilmesi,¹⁰⁵ kamusal alanda çalışması, 1912 yılında devlet kadrolarına atanabilmesi bu cemiyetin sayesinde olmuştur.¹⁰⁶

1.4. Osmanlı Basını ve Kadın

Tanzimat reformları ile beraber özgürlük alanı genişlemeye başlayan Osmanlı kadını, yukarıda da bahsedildiği üzere, zamanla basın alanında da kendine yer edinmeye başlamıştır. Ancak bu gelişme doğrudan bir gazete veya dergi yazarlığı şeklinde olmamıştır. İlk zamanlarda kadınlar dönemin gazetelerine gönderdikleri çeşitli mektuplarla basın hayatına dolaylı bir yolla giriş yapmışlardır.¹⁰⁷ Hatta ilk

¹⁰² Ümit Akagündüz, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Kadın Hareketi ve Şukufe Nihal’in Bugünün Genç Kadınına Adlı Yazısı”, *Fe Dergi*, S. 1, 2016, s. 111.

¹⁰³ Semra Gökçimen, *a.g.m.*, s. 15.

¹⁰⁴ Çiğdem Yalçın Pamukçu, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰⁵ Çiğdem Yalçın Pamukçu, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰⁶ Berna Yürüt, *a.g.e.*, s. 386.

¹⁰⁷ Banu Çakmak, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*”, S. 18, 2011, s. 53.

dönemlerde gazetelere mektup gönderen kadınların tam isimlerine yer verilmemiş ve kimlikleri ortaya çıkarılmamıştır. Buna, 1868’de çıkarılan Terakki Gazetesi örnek olarak gösterilebilir.¹⁰⁸ Terakki Gazetesi, zaman zaman kadınlar tarafından gönderilen ve kadınların toplumsal sorunlarına değinen mektuplara yer vermiştir. Örneğin vapurlarda erkek ve kadınlara ayrı yer tahsisi; kadın ve erkeklerin aynı ücreti ödemesine rağmen, kadınlara ayrılan yerlerin çok kötü olması gibi çeşitli adaletsizlikler konusunda gazeteye kadınlar mektup göndermiş ve bu mektuplar Terakki Gazetesi’nde yayınlanmıştır.¹⁰⁹ Avrupa ülkelerindeki kadının toplumsal konumunu inceleyip bu konuyu gündeme getiren Terakki Gazetesi bu durumu sayfalarına şu şekilde taşımıştır:

“Bu terakki asrında bütün ileri milletlerin erkeği kadını fen ve sanatların en yüksek derecelerine çıkartmaktadırlar. Biz niçin Osmanlı kadınlarının içinde buldukları hal ve mevkiden bir ayak evvel ileri gitmelerine çalışmıyoruz. Frengistan’da kadınlar seçim hakkından hissedar olmak ve devlet memuriyetlerinde kullanmak davalarına kadar kalkıştılar. Bu cesaret kendilerine ancak okuyup yazmak sayesinde gelmiştir.”¹¹⁰

Gazete, Avrupa ülkelerindeki kadınların, erkekler tarafından bilim ve sanat alanındaki gelişmelerde teşvik edilirken, Osmanlı kadınının gelişiminin engellendiğine değinerek kadınlara daha fazla cesaret verilmesi ve bu konularda desteklenmesi gerektiğini yazmıştır.

Terakki Gazetesi ayrıca çok eşliliğe da karşı çıkmış ve bu konuya: “Çok karılığın şer’an caiz olduğuna diyecek yok. Ancak, sakın bir karı ile kanaat etmeyin diye bir emir var mıdır? İşte orasını sual ederiz.”¹¹¹ İfadeleriyle yer vererek, İslam’da çok eşliliğe izin verilmekle birlikte, erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesini emretmediğini yazmıştır. Böylece bu konuda İslamiyet’in cevaz vermekle beraber erkeklere böyle bir zorunluluk getirmediğini anlatmaya çalışmıştır.¹¹² Aynı şekilde

¹⁰⁸ Semra Gökçimen, *a.g.m.*, s. 12.

¹⁰⁹ Berna Yürüt, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹⁰ Murat Çelik, “Osmanlı Dönemi Kadın Dergilerinde Kadına Yönelik Yaklaşımlar”, https://www.academia.edu/30818833/Osmanli_donemi_kadin_dergilerin_de_kadina_yonelik_yaklasimlar_Terakki-i_Muhadderat_Hanım_Kızlara_Mahsus_Şüküfekar, (14.04.2019), _s. 8.

¹¹¹ Filiz Balta Peltekoğlu, “Dergiciliğin Gelişimi ve Türkiye’de Kadın Dergileri”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 9, 1995, s. 121.

¹¹² Filiz Balta Peltekoğlu, *a.g.m.*, s. 121.

kadınların terakkisi için çağrıda bulunan gazete mektuplarında: “*El ayak, göz akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız var? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalışımıza sebep olmuştur?*”¹¹³ denilerek kadınlara erkeğin beyninin ya da fiziksel özelliklerinin aslında aynı olduğu, erkeğin yapabileceği her şeyi kadının da yapabileceğini çünkü fiziksel ya da zihinsel bir engeli olmadığını, dolayısıyla kadın diye ikincilleştirilmemesi gerektiği savunulmuştur. Bir başka mektupta ise, erkeklerin ve kadınların hayatları boyunca birbirlerine muhtaç oldukları, ikisinin de birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği vurgulanmıştır. Kadınların, imkân verilmediği için iş hayatlarında yükselmedikleri, dolayısıyla kadınlara imkan verilmesinin bir zorunluluk olduğundan bahsedilmiştir.¹¹⁴

Osmanlı kadınları kendi sorunlarına önem veren Terakki Gazetesi’ne rağbet göstermişlerdir. Gazete de buna kayıtsız kalmayarak, 1869 yılında “*Muhadderat*” adı ile haftalık yayımlanan bir kadın eki çıkartmıştır¹¹⁵. Bu ekin toplamda 48 sayı basılmıştır.¹¹⁶ Bu ek kadınlara yönelik hazırlanmış ilk süreli yayın olması açısından önemlidir. Ancak Muhadderat ekini bir kadın dergisi olarak değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü bir gazete ekidir ve hafta bir defa çıkmaktadır. Oldukça muhafazakâr bir yapıya sahip olan Muhadderat, ayet ve hadisleri esas alarak kadın-erkek konusuna İslami bir bakış açısıyla ele almıştır.¹¹⁷ Bu gazete ekinde evlilik konusu ele alınırken, da daha çok İmam Gazali’nin eserlerine atıf yapılırken, genellikle Avrupa’nın kadına bakışına uzak kalmayı tercih etmiştir.¹¹⁸ Bazen de “*Eski zamanlarda yani bizim tazeliğimizde erkeklerin ayıp saydıkları okumak yazmak bizim gibi kadınların insan sırasına geçmeyip hayvan gibi kalmamız için olduğunu şimdi anladım.*”¹¹⁹ gibi ifadelerle dönemin kadınlarının düşüncelerine yer vermiştir. Kadınlara dair ilk süreli yayın olan Muhadderat’da dinsel motiflerin yanında güncel fikirlere ve Avrupalı kadınların görüşüne de yer verilmiştir.

¹¹³ Fatmagül Berktaş, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Bilimi Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No 7, 2004, s. 12.

¹¹⁴ Filiz Balta Peltekoğlu, *a.g.m.*, s. 121.

¹¹⁵ Erdiñç Gülcü-Samiye Tunç, *a.g.m.*, s. 159.

¹¹⁶ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹⁷ Nazife Şişman, *Harf Harf Kadınlar*, 1. Baskı, Klasik Yayınlar, İstanbul 2008, s. 100.

¹¹⁸ Murat Çelik, *a.g.m.*, s. 9.

¹¹⁹ Filiz Balta Peltekoğlu, *a.g.m.*, s. 122.

Tanzimat döneminde yayınlanan bir diğer gazete eki ise Mürebbi-i Muhadderat'tır. Bu ek Vakit Gazetesi tarafından çıkarılmıştır. 1875 yılında çıkan ekinin başlığı "*Kadınlığa Dair Nâfi Şeylerden Bahseder*"dir.¹²⁰ Bu ek sadece 8 hafta yayımlanmıştır.¹²¹ 1875'te Filip Efendi tarafından çıkarılan bu dergi, haftalık olarak yayımlanmıştır.¹²² Benzer şekilde aynı yıl Selanik'te 30 sayı yayımlanan Ayine adlı dergi de "*Ayine: Muhadderat ve Etfale Mahsustur*" (Müslüman kadınlara ve çocuklara yöneliktir) alt başlığı ile yayımlanmıştır.¹²³ Ayine, kadın ve çocuklara yönelik çıktığından, aile içi ilişkiler, çocukların terbiyesi ve halk sağlığı gibi konularda adımı duyurmuştur.¹²⁴

1880 yılında¹²⁵ "*Aileye, yani kadınlara çocuklara ve ev işlerine müteallik mebahis-i mütenevviayı câmi mecmuadır.*" alt başlığı ile başka bir "Aile Dergisi" daha yayımlanmıştır.¹²⁶ Aile, kadın, çocuklar ve ev işlerine ait çeşitli makalelerin çıktığı bu dergide makalelerin tamamı Şemsettin Sami tarafından yazılmıştır.¹²⁷ Mahmut Celaleddin tarafından çıkarılan¹²⁸ İnsaniyet Dergisi ise 1883 yılında yayın hayatına başlamıştır. Aylık olarak çıkacağı belirtilmesine rağmen derginin sadece iki sayısı bulunmaktadır.¹²⁹ Kadınları aydınlatmayı amaç edinen dergi¹³⁰ ansiklopedik bilgiler ile kadınların genel kültürünü geliştirme çabası içindedir. Dergide Mahmut Celaleddin'in yazılarının yanı sıra okuyucu kadınlardan gelen makaleler de bulunmaktadır.¹³¹ Örneğin; Lisan-ı Aşına Bir Hanım, İki Okumuş Hanımlar, Mektepli Kız gibi takma isimlerle gelen mektupların bu gazetede neşredildiği görülmektedir. Yazıların içeriğine bakacak olursak örneğin Mektepli Kız, mektubunda:

"... Bizden kitap beklenmez ya; siz isterseniz tashih ediniz. Lâkin bu mektubu neşretmeyecek olursanız, bir daha yazı yazmaya tövbe

¹²⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 62.

¹²¹ Nazife Şişman, *a.g.e.*, s. 100.

¹²² Erdiç Gülcü-Samiye Tunç, *a.g.m.*, s. 159.

¹²³ Nazife Şişman, *a.g.e.*, s. 100.

¹²⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 63.

¹²⁵ Banu Çakmak, *a.g.m.*, s. 54.

¹²⁶ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 63.

¹²⁷ Nazife Şişman, *a.g.e.*, s. 100.

¹²⁸ Banu Çakmak, *a.g.m.*, s. 54.

¹²⁹ Nazife Şişman, *a.g.e.*, s. 100.

¹³⁰ Erdiç Gülcü-Samiye Tunç, *a.g.m.*, s. 159.

¹³¹ Nazife Şişman, *a.g.e.*, s. 100.

¹³¹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 64.

edeceğim. (...) Kabul ederseniz size muhabirelik ederim. Geçen sene daha bu kadar yazamazdım. Gelecek sene daha az çirkin yazarım.”

Diyerek kendini daha çok geliştireceğini belirtmiş ve Mahmud Celaledin ise: “...*Sizin buyurduğunuz gibi devam ve bekamız okuma yazma bilen hanımların muavenatına muhtaçtır.*”¹³² şeklinde cevap vererek kadınların okur-yazar seviyelerindeki artışın Osmanlı basınıının devamını sağlayacağını belirtmiştir.

1883 yılında¹³³ çıkarılan Hanımlar Dergisi kadınlara ansiklopedik bilgiler ve aile hayatından dair bilgiler vermeye çalışmıştır.¹³⁴ Ayrıca bu dergide, kadınları kendi ayakları üzerinde durabilmesi; ev nasıl idare idaresi, kadınlar için temel yabancı dil eğitimi ve tarih-kültür alanlarında bilgilendirmeye ve eğitmeye çalışmıştır.¹³⁵

1886 yılında¹³⁶ Şüküfezar¹³⁷ adlı kadın dergisi Arife Hanım tarafından yayımlanmıştır. Sahibi ve yazı kadrosu kadın olan ilk kadın dergisi olması bakımından büyük önem taşımaktadır.¹³⁸ Derginin esas amacı; kadınların sosyal ve toplumsal alanlarda etkin olmalarını sağlamaktır.¹³⁹ 15 günde bir yayımlanan derginin¹⁴⁰ önsözünde Arife Hanım:

“Biz ki saç u uzun, akli kısa diye erkeklerin hande-i istihzasına [alaycı gülüş] hedef olmuş bir taifeyiz [tayfa]. Bunun karşıtını ortaya koymaya çalışacağız. Erkekliğı kadınlığa, kadınlığı da erkekliğe üstün tutmayarak, şâh-râh-i sa’y amelde [çalışmanın doğru yolu] mümkün olduğu kadar payendâz-ı sebât [ayak direktmek] olacağız. Yazacağımız şeye haklı haksız karşı çıkacaklarmış, bunu umursamayacağız. Haklı itirazları dergimize memnurlukla koyacağız. Ama haksız itirazlara elimizden geldiğince yanıt vermek amacımız içindedir buna hiç üzölmeyiz.”¹⁴¹

Diye yazarak erkeklerin kadınları hor gördüğü dünyada, kadın ve erkek eşitliğini savunduğunu anlatmaya çalışmıştır. Şükûfezar kadının sadece evde değil

¹³² Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 64.

¹³³ Şefika Büyüksahin, *a.g.m.*, s. 290.

¹³⁴ Nazife Şişman, *a.g.e.*, s. 100.

¹³⁵ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 64.

¹³⁶ Rümeyya Betül Doğan-Mustafa Yahya Metintaş, “Selma Rıza Feraceli ve Türk Kadınının İlk Gazetecilik Deneyimleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2017, s. 104.

¹³⁷ Banu Çakmak, *a.g.m.*, s. 54.

¹³⁸ Banu Çakmak, *a.g.m.*, s. 54.

¹³⁹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁴⁰ Serpil Sancar, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁴¹ Filiz Balta Peltekoğlu, *a.g.m.*, s. 123.

toplum içerisinde ve kamusal alanlarda da etkin rol alması, kız mekteplerinden mezun olan kadınların mesleklerini icra etmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁴²

1887’de yayımlanan¹⁴³ Mürüvvet Dergisi ise II. Abdülhamid’in desteğine Mazhar olmuştur. Mürüvvet gazetesinin eki olarak çıkan dergi, bilhassa kadınların eğitim görmesine öncülük etmeye çalışmıştır. Edebi konularda yazı yazan kadınlara ilk defa bu dergide yer verilmiştir. Nigâr bint-i Osman, Leyla Hanım (Saz) ve Fitnat Hanım bu dergide edebi eserler yazmıştır. Şair Nigâr bint-i Osman’ın ilk şiiri de burada yayımlanmıştır.¹⁴⁴

Hatice Semiha ve Rabia Kamile adlı kadınlar 1889 yılında¹⁴⁵ Parça Bohçası isimli dergi yayımlamıştır.¹⁴⁶ Bu derginin sadece bir sayısı yayımlanmış ve ev kadınlığına dair bilgilere yer verilmiştir.¹⁴⁷

1895 yılına gelindiğinde ise İbnülhakkı Tahir Bey tarafından Hanımlara Mahsus Gazete’nin çıkarıldığı görülmektedir. Bu derginin müdürü Tahir Bey’in karısı Şadiye Hanım olmuştur.¹⁴⁸ Dergi, önemli özelliklere sahiptir. Öncelikle yönetim kadrosu kadın yazarlardan ibarettir.¹⁴⁹ Kadınlara yönelik en uzun süre yayınlanan süreli yayın olması nedeniyle oldukça önemli bir yayındır. 1895-1908 yılları arasında toplamda 604 sayı çıkmıştır.¹⁵⁰ Yazı kadrosunda ise Fatma Aliye, Abdülhak Mihrûnnisa, Leyla, Emine Semiye, Fahrûnnisa, İkbâl, Şadiye, Zeynep, Remziye, Arife Hanımlar gibi kadın yazarların yanında; Ahmed Mithad Efendi, Ahmed Rasim, Faik Ali, Mehmet Tahir, Avan-zade Mehmet Süleyman gibi dönemin önlü erkek yazarlar da bulunmaktadır.¹⁵¹ Kadın yazarların çoğu, dönemin aydın ve bürokratlarının kızları veya eşleridir. Bu da Tanzimat yeniliklerinin bu alanda da tezahür etmeye başladığını göstermektedir.¹⁵²

¹⁴² Nazife Şişman, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁴³ Banu Çakmak, *a.g.m.*, s. 54.

¹⁴⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁴⁵ Banu Çakmak *a.g.m.*, s. 54.

¹⁴⁶ Erdinç Gülcü-Samiye Tunç, *a.g.m.*, s. 159.

¹⁴⁷ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁴⁸ Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın*, 1. Basım, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1994, s. 184.

¹⁴⁹ İhsan Şerif Kaymaz, “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010, s.338.

¹⁵⁰ Atıl Cem Çiçek-Selçuk Aydın-Bülent Yağcı, *a.g.m.*, s. 279.

¹⁵¹ Yaprak Zihnioglu, *Kadınsız İnkılap*, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 46.

¹⁵² Semra Gökçimen, *a.g.m.*, s. 13.

Demet, II. Meşrutiyetten sonra yayımlanmış bir dergidir. Bu derginin yayın-
amacı dergide çok naif bir tarzda şu şekilde anlatılmıştır:

“Emelimiz pek safdır. Kadınlarımızın tenvir-i fikirlerine [düşüncelerin aydınlanması] hizmet etmek, onlara haftada bir kere birkaç anı edebi ve ilmi imrâr ettirmek [geçirmek] istiyoruz. Gazetemiz edebi, ilmi ve siyasidir. Arasına eğlenceye dair zarif resimler de bulunacak. Mu’assır olan her şey mesleğimiz dâhilindedir. Yalnız mesleğimize tevâfuk etmeyen [uygun olmayan] bir şey varsa, o da sehaif-i cerâidde [gazetelerin sayfalarında] görülecek itirazâta [itirazlar] cevap verecektir. Bunun için gazetemizin mündericâtını [içerik] tenkid etmek isteyenlerin fikirlerine, yine bizim sahifelerimizin bir ma’kes-i sadık [gerçeğin aksettiği yer] olması arzusunu kariâta [okurlara] izhâr ederiz.”¹⁵³

Demet Dergisinin ilk sayısı 17 Eylül 1324 (30 Eylül 1908) Çarşamba günü, haftalık ve resimli olarak yayımlanmıştır. Yedi sayı boyunca 11 Kasım 1908’e kadar her hafta çıkmıştır. *Demet*’in sahibi, başyazarı ve yazarlarının çoğu erkektir.¹⁵⁴ Gazete çoğunlukla Jön Türklerin kontrolünde olduğundan¹⁵⁵ siyasi konularda da yazılar çıkmıştır.¹⁵⁶ İstibdad devrinde Meşrutiyet’ten bahseden yazılar Ahmed Samim, Hakkı Behic ve Hüseyin Macid tarafından yazılmış ve kadınların siyasal konularla ilgilenmesine bu gazete vesile olmuştur.¹⁵⁷ Gazetede, Nigar bint-i Osman, Jülide, Ulviye, Neziye, Şiven Peride, Ruhsan Nevvare, İsmet Hakkı Hanım ve Halide Edip hanım gibi kadın yazarlar da sosyal ve kültürel alanda yazılar yazmışlardır.¹⁵⁸

1.5. Tanzimat ve II. Meşrutiyet’te Kız Çocuklarının Eğitimi

Osmanlı’da modernleşen siyasi sistem doğal olarak toplumun diğer alanlarına da yenilikler getirmiştir. Bunlar içerisinde eğitim alanında yaşanan değişimin dikkate değer olduğu görülür. Zira Osmanlı’nın Tanzimat öncesine bakıldığında maârif yönünden zayıf olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁹ Bu dönemde fenni ilimlerden ziyade dini

¹⁵³ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁵⁴ Emel Aşa, *1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989, s. 249.

¹⁵⁵ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁵⁶ Semra Gökçimen, *a.g.m.*, s. 13.

¹⁵⁷ Emel Aşa, *a.g.e.*, s. 267.

¹⁵⁸ Tülay Keskin, “Demet Dergisinde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, 2004, s. 292.

¹⁵⁹ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 60.

ilimlere daha çok önem verildiği görülmektedir.¹⁶⁰ Sultan II. Mahmut'un 1824 yılında, çocukların başlangıçta dini eğitim alması yönünde bir ferman yayımlaması buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁶¹ Ancak Sultan II. Mahmut'un bu fermanı ile din eğitimi bile olsa, kız çocuklarının eğitim almasının önünün açıldığı da bir gerçektir. Kız çocukları bu sayede Mahalle ve Sıbyan mekteplerine gitmeye başlamışlardır.

II. Mahmut döneminden başlayarak Tanzimat'a kadar kız çocukları sadece Mahalle veya Sıbyan mekteplerine gitmekteydiler.¹⁶² Bu mektepler, özel bir müfredatı olmamakla birlikte genellikle camilerde kız ve erkek karışık eğitim vermişlerdir. Ancak bazen de mahallede okuma bilen bir kadının evinde sadece kızlara eğitim verilmiştir.¹⁶³ Ergenlik çağına kadar bu mekteplere gönderilen kız çocukları ergenlikten sonra kısa zamanda evlendirilirdi. Evlenmeyen kızlar içinse bundan sonraki eğitim aile içi eğitim¹⁶⁴ olarak gösterilmiştir.¹⁶⁵ Maddi durumu iyi olan aileler ise, kızlarına eğer tercih edenler ise eve özel hoca getirerek yabancı dil ve fenni ilimler dersleri verdirmişlerdir.¹⁶⁶ Ancak Osmanlı'daki bu eğitim sistemi Tanzimat ve Meşrutiyet olarak iki kısımda incelenmelidir. Zira Tanzimat'ta yeni sistemli bir eğitime geçiş çabası varken Meşrutiyet'e gelindiğinde denenmiş olan eğitim programlarının hataları göz önünde bulundurularak Nizamnameler çıkartılmış ve eğitime farklı bir yön verilmeye çalışılmıştır.

1.5.1. Tanzimat Dönemi'nde Eğitimin Tarihsel Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde mahalle mekteplerinden sonra eğitim verecek kurumlara ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Öteden beri var olan ikinci derece eğitim veren medreselerin yanında rüşdiyelerin açılmasına

¹⁶⁰ S. Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 35.

¹⁶¹ Yahya Akyüz, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C. 1, S. 2, 2011, s. 9.

¹⁶² S. Akşin Somel, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁶³ Hasan Ali Koçer, "Türkiye'de Kadın Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, Ankara 1972, s. 91.

¹⁶⁴ Figen Aydınör, *Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, (Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Yakınçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006, s. 61.

¹⁶⁵ Yasemin Tümer Erdem, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 2013, s. 86.

¹⁶⁶ Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s. 24.

1839’da karar verilmiştir. Her geçen yıl bu mekteplerin sayısı artmış ve doğal olarak burada eğitim verecek hoca ihtiyacı hâsıl olmuştur. Dolayısıyla buralara öğretmen yetiştirmek amacıyla 16 Mart 1848’de Dârülmuaallimîn açılmıştır.¹⁶⁷ 1 Mayıs 1851’de Ahmet Cevdet Paşa’nın hazırladığı nizamname ile Dârülmuaallimîn, köklü değişikliklere uğramıştır.¹⁶⁸ Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi adı altında hazırlanan bu yenilikler 198 maddeden ibarettir. Bu nizamname, eğitimin sistemleşmesi bakımından bir ilk olarak değerlendirilmemektedir.¹⁶⁹

Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi’nin 9. Maddesi Osmanlı kadını için büyük önem arz etmekteydi. Zira 9. Maddeye göre 6-10 yaş arasındaki kızlar okul zorunlu hale getirilmişti. Bu zorunluluğa uymayan ebeveynler de bu nizamnamenin 10 ve 13. Maddeleri gereğince para cezasına çarptırılacaktı.¹⁷⁰ Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan bu nizamname, Osmanlı’da kız ve erkek çocuklarının eğitimle büyümesini önemsemiştir. Ancak zaten eğitimi zorunlu olan erkek çocuklarının yanında kız çocuklarına da eğitim zorunlu kılmış ve böylece Osmanlı kadınının da aydın yetişmesi için küçük yaşta eğitim verilmesi öngörülmüştür. Ancak her şeye rağmen Sıbyan mekteplerinde sadece temel eğitimin verildiğini kabul etmek gerekir. Mesela burada eğitim veren öğretmenlere nasıl bir eğitim programı uyguladıkları sorulduğunda: “Okumayı öğretiyoruz, yazma karmakarışık bir şeydir; biraz coğrafya ve tarih biraz hesap, biraz dilbilgisi, Kur’an okuma, nakış, ütü ve gazete okuma...”¹⁷¹ şeklinde cevap vermeleri, burada sadece temel eğitim verildiğini göstermektedir. Nitekim yukarıda da bahsedildiği gibi 1890’lardan itibaren çıkan kadın dergi ve gazetelerinde yazan kadın yazarlar temel eğitimlerini burada almışlardır.

¹⁶⁷ Memet Yetişgin-Sevim Ceylan Dumanoglu, “Osmanlı’da Darülmuaallimin Mektebi: Maraş Muallimini”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 16, S. 4, 2017, s. 1085.

¹⁶⁸ Geniş bilgi için bkz: Mine Çağır-İbrahim Caner Türk, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 11, 2017, s. 62; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi MÖ 1000-MS 2018*, 30. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2018, s. 178.

¹⁶⁹ Tarık Soydan-Mahmut Tuncel, “Osmanlı’da İlk Yenileşme Döneminde Kurumsal ve Yönetmel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 198, 2013, s.119.

¹⁷⁰ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁷¹ Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 50.

1.5.1.1. Rüşdiyeler ve Dâr-ü'l-muallimât

Maârif Nezareti, kız ve erkek çocuklarının bir arada eğitim görmesini sakıncalı bulduğundan bu konuda 12 Ekim 1858 tarihinde Sadarete bilgi vererek özellikle kızlar için güvenilir öğretmenler tayin edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁷² Ayrıca kızlar için en uygun eğitimin devlet tarafından bir program dâhilinde açılan rüşdiyeler vasıtasıyla olacağı düşünülmektedir.¹⁷³ Bunun üzerine ilk defa kızlara yönelik olarak Sultanahmet'te bulunan Cevri Kalfa Mektebi 6 Ocak 1859 tarihinde Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'ne dönüştürülmüştür.¹⁷⁴ Dönemin hükümeti, özellikle kız rüşdiyelerinin açılma amacını şöyle açıklamıştır:

“Okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için elzem olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleriyle ve istemediklerini yapmaktan sakınmalarıyla iffetlerini koruyup kanaat ehli olmalarıyla mümkün olacaktır.”¹⁷⁵

Görüldüğü üzere kız rüşdiyelerinin asıl amacının yine erkeğe hizmet edecek kadınlar yetiştirmek olduğu aşikârdır. Ancak gelişen süreçte rüşdiyelerde okuyan kızlar bu amaca hizmet etmekten çok kadınların sosyal hayata katılmalarını teşvik etmiştir.

Kız rüşdiyelerine ilgiyi artırmak için birçok duyuru yapılmış ve bu mekteplerin sayısı daha sonra artırılmıştır. Valide Sultan Mektebi, Süleyman Paşa Mektebi, Beyhan Sultan Mektebi, İbrahim Sarım Paşa Mektebi, Yusuf Paşa Mektebi, İnas Rüşdiye Mektebi, Beşiktaş İnas Rüşdiye Mektebi, Üsküdar İnas Rüşdiye Mektebi, Mahmud Paşa'da İnas Rüşdiye Mektebi, Şehzâde İnas Rüşdiye Mektebi, Aksaray İnas Rüşdiye Mektebi, Atpazarı İnas Rüşdiye Mektebi ve Atik Ali Paşa İnas Rüşdiye Mektebi 1869 yılında açılan İnas Rüşdiyelerinden olmuştur. Görüldüğü üzere kız rüşdiyelerinin yaygınlaşması bu dönemde kadınların eğitime verilen önemi

¹⁷² Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁷³ Gülsüm Pehlivan Ağırakça, “İnas Rüşdiyelerinde Ahlak Dersleri: Kızlara Mahsus İlmî Ahlak Ders Kitabı Örneği”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2017, s. 57.

¹⁷⁴ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁷⁵ Mehmet Kına, *Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*, (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006, s. 46.

göstermektedir. Yine bu mekteplerin müfredatı da 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi ile bir düzene sokulmuş eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir.¹⁷⁶

Kız rüşdiyelerindeki ders programı erkek rüşdiyelerindeki derslerle hemen hemen aynıdır. Ancak cinsiyete göre bazı dersler farklılık göstermiştir. Bu mekteplerde okutulan dersler şu şekildedir:“*Elifbâ, Kur’an, İlmihal, Tecvit ve Ulûm-ı Diniye dersleri esas olmak üzere; Arapça, Farsça, Osmanlıca lisan dersleri; Tarih ve Coğrafya gibi kültür dersleri; Hesap ve Hendese dersleri; Terbiye-i Bedeniyye, Hıfz-ı Sıhhat gibi sağlığa yönelik dersler, Tedbir-i Menzil*” derslerinin yanı sıra kadınlara özel olarak “*Resim (nakşa yardımcı olacak derecede) ve Ameliyat-ı Hayatiye (Biçki-Dikiş)*”¹⁷⁷ dersleri de verilmiştir. Kızlara mahsus eğitim kız öğrencileri bilim anlamında donatmak yerine, “iyi eş, iyi anne” olmaları gerektiğini savunan dönemin düşünceler doğrultusunda dersleri de müfredatına almıştır.

1.5.1.2. Dâr-ü’l-muallimât

Osmanlı Devleti’nde kız rüşdiyelerinin artması dolayısıyla buralarda görev yapacak kadın öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Çünkü birçok aile, rüşdiyelerde ders verecek kişilerin erkek olduğunu öğrendiğinde kızlarını mekteplere göndermekten çekinmekteydi. Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi’nin 68. Maddesi bu soruna çözüm bulmak amacıyla düzenlenmiştir. 68. Madde şu şekildedir:

“Kız Mektebi Sıbyaniyye ve Rüşdiyesine muallimler yetiştirmek üzere Dersaadet’de bir Dâr-ü’l-muallimât tesis olunup sıbyan ve rüştiye namıyla iki şubeye ve her şube dahi biri İslam ve diğeri sınıf-ı gayrimüslime, rüşdiye okulu için yetiştirilecek muallimlere mahsus olmak üzere ikişer daireye taksim olunacaktır.”¹⁷⁸

Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi’nin bu âmir hükmü gereğince derhal Dâr-ü’l-muallimât açılması için çalışmalara başlamıştır. Dâr-ü’l-muallimât için Sultanahmet’te Yerebatan Sarnıcı civarında bir konak kiralanarak eğitim verilebilecek hale getirilmiş ve buraya bir kapıcı ile bir hizmetçi tayin edilmiştir. Buraya öğrenci alımı için gerekli duyurular yapılmakla beraber resmi gazeteye ilan da verilmiştir. 2 Şubat 1870 tarihli Takvim-i Vekâyi nüshasında 13 yaşından yukarı, 35 yaşından aşağı

¹⁷⁶ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 166-188.

¹⁷⁷ Gülsüm Pehlivan Ağırakça, *a.g.m.*, s. 57.

¹⁷⁸ Hasan Ali Koçer, *a.g.m.*, s. 95.

olmak koşuluyla Dâr-ü'l-muallimât'a öğrenci alınacağı duyurulmuştur.¹⁷⁹ Aslında bu ilan Osmanlı kadınının, ilk defa resmi bir belge ile kamuda çalışmaya başlayacağını kanıtlamaktadır.¹⁸⁰

Dâr-ü'l-muallimât, 26 Nisan 1870 tarihinde Maârif Nazırı Saffet Paşa'nın bulunduğu bir törenle eğitime açılmıştır. Saffet Paşa'nın açılıшта yaptığı konuşmayı tam metin olarak burada vermeyi, kadın eğitimine gösterilen ihtimamı görme açısından önemli buluyoruz. Saffet Paşa'nın açılış konuşması şu şekildedir:

“Her türlü hürmete layık olan kadınların eğitimi ve öğretimlerine özenmek gereklidir. Çünkü doğumdan okula başlama gününe kadar, başka bir endişesi olmadığı için duyduğu her şeyi hafızasında çok iyi yerleştirecek olan çocuğun bu devredeki tek eğitimcisi annesidir. Erkeklerin bilgi ve hünerde ileri gitmeleri gerekli olduğu gibi kadınların da çeşitli bilgilere sahip olmaları lazımdır. Evvelceleri İslamiyette edebiyata vakıf şair kadınlar yetişmiş edebiyat kütüphanesinde zeka, fetanet ve bilgileriyle isim yapmışlardı. Avrupa'da dahi pek çok şair ve yazar kadınlar çıkmakta ve eserleri ellerimizde dolaşmaktadır. Doğu ülkeleri halkının, erkek olsun kadın olsun kişisel akıl ve kabiliyetleri her türlü bilim ve fen öğrenimine her çeşit zanaat ve güzel sanata yeterli oldukları halde şimdiye kadar geri kalmaları özellikle kadınların her şeyden büsbütün habersiz olmaları yalnız öğretim ve eğitim noksanlığından ileri gelmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ülkelerinde şimdiye kadar kadınlar için orta öğretim seviyesinde okullar olmayıp kız çocuklar sekiz-on yaşına kadar sıbyan okullarına devam edip sadece yazı okumayı bazıları da evlerinde basit dini bilgiler öğrenirler bundan ilerisinde bir öğretim kurumuna gidemeyip o halde kalırlardı. Oysa kadınların bilgi ile ziynetlenmelerine süslenmelerine engel olan hiçbir şey olmadığı gibi aksine erkeklerin bilgi sahibi olmaları hakkında konmuş bütün kaide ve söylenmiş büyük isteklendirme “teşvikat”ın kadınları da kapsadığı hadislerle sabittir. İyi terbiye görmüş ve birçok kitabı okuyarak alemin hallerine nüfuz etmiş ve bilgelenmiş kadınlar bütün hallerde namus ve itibarlarını muhafazasını bileceklerinden şüphe edilemez. Birçok sanat ve bilgi vardır ki onların yapılması ve öğrenilmesi İslam'ın emirlerinin yerine getirilmesine engel değildir. Avrupa'da nice yüzbinlerce kızlar ve evli kadınlar evlerinde her türlü nefis eşya yapımı ile uğraştıkları ve çalıştıkları halde İslam kadınlarının bu gibi sanatları yapmak ve bunun maddi, manevi faydalarına kavuşmaktan yoksun olmaları üzülecek bir konudur. Memleketimizde kız çocukları için okullar olmadığından bunların erkek çocuklarla bulunması bazı noktalardan uygun olmadığı gerekçesiyle geçen sene erkek ve kız çocukları ayrılmış İstanbul'un çeşitli yerlerinde 7 kız

¹⁷⁹ Mustafa Şanal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 26, 2009, s. 225.

¹⁸⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara 2012, s. 411.

rüştiyesi açılmıştır. Bunların öğretmenleri erkek olursa 9 ve 10 yaşını geçmiş kızlar bu okullarda iki seneden fazla kalamayacakları bu zamanda bilgi sahibi olmak için yeterli olmadığından, bunların bu okullarda 4 yıl durabilmeleri ve hocalarının kadın olmasına bağlı olduğundan, bundan böyle gerek kız sıbyan gerek kız rüşdiyelerine kadın öğretmen yetiştirmek üzere bu kız öğretmen okulunu bugün açıyoruz.”¹⁸¹

Dâr-ü'l-muallimât, belirli bir program dâhilinde eğitim vermeye başlamıştır. Öncelikle eğitim düzeyi Sıbyan ve Rüşdiye olarak ikiye ayrılmıştır. Ancak Müslüman ve Gayrimüslimlere verilecek eğitim farklılığından dolayı Sıbyan ve Rüşdiye düzeyleri de ikişer sınıfa ayrılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere 68. madde gereğince Sıbyan düzeyindeki eğitim 2, Rüşdiye düzeyindeki eğitim ise 3 yıllık olmuştur. Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi, 69 ve 70. Maddeler ile bu mektebin ders programını da düzenlemiştir. Buna göre Sıbyan mektebinde:

“Mebadii Ulûmi Diniye, Kavaidi Lisanı Osmanî ve Kitabet, Usulü Talim, Risaleyi Ahlak, Hesap ve Defter tutmak usulü, Tarihi Osmanî ve Coğrafya, Malûmatı Nafia, Musiki, Dikiş ve Nakış”¹⁸² dersleri ile temel eğitim verilmek hedeflenmiştir. Rüşdiye kısmında görülecek: “Mebadil Ulûmi Diniye, Kavaidi Lisanı Osmanî ve İnşa, Arabî ve Farisî, İlmi Ahlak, Tedbiri Menzîl, Tarih ve Coğrafya, Mebadil Ulûmi Riyaziye ve Tabiiye, Resim, Musiki ve Enva-ı Ameliyatı Hayyatiye...”

dersleri ile daha üst düzey bir eğitim verilmek amaçlanmıştır.¹⁸³

1873 yılına gelindiğinde Dâr-ü'l-muallimât 17 mezun vermiş ve bu mezunların 6'sı yukarıda bahsedildiği üzere inas rüşdiyelerine tayin olunmuştur. Bu olay Osmanlı Devleti açısından bir ilktir. Zira mesleki eğitim olarak öğretmen olan kadınların ilk defa devlet memuru olarak tayin edilmiştir.¹⁸⁴ Güzel şeyler birbirini tetikler misali, kadınların Dâr-ü'l-muallimât'tan başarıyla mezun olması ile rüşdiyelerden sonra daha yüksek eğitim verebilecek bir eğitim kurumu ihtiyacını doğurmuştur. Bu sebeple İnas İdadisi kurulmasına karar verilmiştir.

¹⁸¹ Hasan Ali Koçer, *a.g.m.*, s. 97.

¹⁸² Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, C. 2, İstanbul 1977, s. 668.

¹⁸³ Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 668.

¹⁸⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 300.

1.5.1.3. İnas İdâdîsi

Maârif Nazırı Münif Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in desteğini almayı başarmış ve Babîali caddesinde bir konak kiralarak kızlara yüksek eğitim verilmesini sağlamıştır. 13 Mart 1880'de açılan ve Rüşdiyelerden daha üst seviyede bir eğitim vermesi açısından bir ilk olan bu okula isim olarak "idâdî" denmemiştir. Ancak bu okulda verilen Türkçe, Tarih, Coğrafya, Hesap, Frenk dilleri, Musiki vb. derslerin kalitesi rüşdiyedeki derslerden çok üstte olduğundan daha sonra İnas İdâdîsi olarak adlandırılmıştır. Burada eğitim görmek isteyenler yatılı kalabileceklerdi. Ancak verilen eğitimin paralı olması dolayısıyla bu okula rağbet çok olmamış ve iki yıl sonra okul kapatılmıştır.¹⁸⁵

1.5.1.4. Kız Sanayi Mektepleri

Kız Sanayi Mektepleri'nin açılmasının temel nedeni kimsesiz çocukları zanaat sahibi yapmak ve orduya gerekli olan bazı temel ihtiyaçları karşılamaktı. Bu amaçla 1865'te Tuna Valisi olan Midhat Paşa, Rumeli'deki ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere öncelikle gelişmiş ülkelerden gerekli makineleri getirtmiş ve yetim kız çocuklarını toplayarak Rusçuk'ta Kız Sanayi Mektebi'ni açmıştır. Buradan alınan verim Osmanlı Devlet yönetimi tarafından takdirle karşılanmıştır. Nitekim 1869 yılına gelindiğinde Tophane-i Amire idaresinde Yedikule Kız Sanayi Mektebi açılmış ve buraya 50 kız çocuğu kayıt yaptırmıştır.¹⁸⁶

Kız Sanayi Mekteplerinden ciddi anlamda verim alınması ile beraber artık Osmanlı kadınının kumaş ve dikiş işlerinde başkalarına muhtaç olmayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine dönemin Maârif Nazırı olan Ahmet Vefik Paşa tarafından, Üsküdar Kız Mektebi açılmış ve 1879 Kız Sanayi Mektebi adı ile öğretime başlamıştır. 1881 yılında ise bu okul tamamen Kız Sanayi Mektebine dönüştürülmüştür.¹⁸⁷ Daha sonra Aksaray ve Cağaloğlu'nda birer Kız Sanayi Mektebi açılmış, bu mekteplere de yatılı ve örgün olarak toplamda 200 kız öğrenci alınmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 232.

¹⁸⁶ Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 686.

¹⁸⁷ Yaşar Arslanyürek, "Osmanlı Devleti'nde İslahaneler (Sanayi Mektepleri)", *Asia Minor Studies*, C. 6, S. 6, 2015, s. 9.

¹⁸⁸ Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 686.

Kızların eğitim gördüğü sanayi mekteplerinin önemli özelliği sadece endüstriyel eğitim verilmemiş olmasıdır. Bu mekteplerin müfredatında örneğin nakış, kasnak ve resim yanında Akaid-i Diniye, Risale-i Ahlak dersleri de verilmekteydi. Mesela Muhtasar Kavaid-i Osmaniye'nin yanında çiçek, biçki ve dikişe yönelik dersleri de verilmiştir.¹⁸⁹ Bu derslerin haricinde Farsça, Arapça, Fransızca gibi dersleri de alan öğrenciler, mezun olduklarında sadece endüstriyel amaçlar için değil, aynı zamanda dini ve kültürel anlamlarda da toplumun zenginleşmesine hizmet etmişlerdir.¹⁹⁰

1.5.2. II. Meşrutiyet'te Eğitim Düşüncesi

II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde ortaya çıkan ve döneme göre aşırı özgürlükçü görülen okullara “*hürriyetçi mektepler*” denildiği de olmuştur.¹⁹¹ Bu özgürlük ortamında Maârif Nezareti'nin eğitim politikaları da tartışılmıştır.

Osmanlı'da eğitimin gelişmesi ile mekteplerin durumu soruşturmaya tabi tutulmuş ve bu konuda İngiliz Sir Frey'in kızından bir rapor hazırlaması istenmiştir. Hazırlanan rapora göre eğitim sistemindeki eksikler belirlenerek bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu rapora göre kız okullarının fiziki ortamı yetersiz, araç ve gereçleri eksik olmakla beraber öğretmenlerin eğitim sistemleri de düzensiz bulunmuştur. Burada çalışan öğretmenlere örnek olması açısından Avrupa'dan öğretmenler getirilmesi ve 5 yıl burada çalıştırılmaları önerilmiştir. Bu eğitimin de iyi bir temel eğitim vermek amacıyla Dâr-ü'l-muallimât'da yapılmasının gerekliliği savunulmuştur.¹⁹² Bu dönemdeki okulların gelişimini ayrı başlıklar altında incelemek, II. Meşrutiyet Dönemi eğitim sistemini görmek açısından önem arz etmektedir.

1.5.2.1. İlk ve Orta Dereceli Mektepler

1.5.2.2. İptidailer

II. Meşrutiyetten sonra Osmanlı'nın en çok önem verdiği konulardan biri iptidailer olmuştur. Maârif Nazırı Emrullah Efendi 1910 yılı başlarında “*maarifin*

¹⁸⁹ Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 686.

¹⁹⁰ Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 96.

¹⁹¹ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 265.

¹⁹² Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 97.

temeli, maarif-i iptidaiyedir ve bu sene Maarif Nezareti'nin faaliyetinde en büyük mevkii bu iş tutacaktır.” diyerek ülke genelinde 70.000 öğretmen ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.¹⁹³ Nitekim 1908-1914 yılları arasında toplamda 2632 iptidai açılmıştır.¹⁹⁴ Bu sayı 1913-1914 yıllarında ise 4522'ye ulaşmıştır. Ancak bunun 3554'ü erkek iptidaisi iken sadece 489'u kız iptidaisi olmuştur. 479 iptidai ise karma eğitim vermiştir.¹⁹⁵

1.5.2.3. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler ile ilgili temel bilgiler yukarıda verilmiştir; ancak bunun yanında II. Meşrutiyet'ten sonra Rüşdiyelerin sayısında da ciddi miktarda artış görülmüştür. 1908 yılına kadar İstanbul'daki İnas Rüşdiyesi ve Kız Sanayi Mekteplerinin toplam sayısı 15'tir. Bunlardan biri yatılı diğer 14'ü ise yalnızca gündüz eğitimi vermişlerdir.¹⁹⁶ Gelişen özgürlükler ortamıyla Osmanlı Devleti'nde karma rüşdiyeler de açılmıştır. 1912 yılına gelindiğine 19 kız, 24 erkek ve 5 de karma rüşdiye açıldığı görülmektedir. Maârif Nezareti'nin her yıl yayımladığı istatistiklere göre II. Meşrutiyet Dönemi eğitim faaliyetlerinde kız çocukları için 19 rüşdiye açıldığının görülmesi, kadınların eğitimi açısından ciddi gelişmeler olduğunu göstermektedir.¹⁹⁷

1.5.2.4. Kız Sanayi Mektepleri

Tanzimat, Islahat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri ile birlikte Osmanlı Devleti'nin, son döneminde Avrupa'daki yeniliklere yöneldiğini görmek mümkündür. Avrupa'dan getirilen yenilikler Kız Sanayi Mekteplerinde de kendini göstermiştir. Zira Kız Sanayi Mektebinin temelinde Avrupa'dan gelen makineler bulunmaktaydı. 1909 yılına gelindiğinde de direkt Avrupa ile bağlantılı olan Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. Ayrıca bu mektebin Şehzade Abdülmecid Efendi tarafından himaye edildiğini de göz ardı etmemek gerekir.¹⁹⁸

¹⁹³ Mustafa Ergün, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914)”, mustafaergun.com.tr/wordpress/wp-content/uploads/2015/11/meşrutiyet.pdf, Erişim tarihi: 14.04.2019, s. 275.

¹⁹⁴ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁹⁵ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁹⁶ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 172.

¹⁹⁷ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁹⁸ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 53.

1909 yılında açılan bir başka mektep ise İttihat Terakki himayesinde açılan İnas İttihad-ı Osmanî Mektebidir. Bu mektep ırk, din dil ayrımı yapmaksızın bütün Osmanlı kızlarını kabul etmiştir. Bu okul 4 yıl idâdî ve 1 yıl da öğretmen yardımcılığı eğitimi vermişse de daha sonra Almanya'dan bu okulun ıslahı için uzmanlar getirilmiştir.¹⁹⁹

Cumhuriyet dönemine kadar birçok Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. Ancak bunlardan bazıları ihtiyaç dolayısıyla Dâr-ü'l-muallimât'a dönüştürülmüştür. Bazı Kız Sanayi Mektepleri ise yeterli başvuru olmadığından dolayı kapatılarak başka mekteplerle birleştirilmiş ancak bu konuda hiçbir zaman eğitime ara verilmemiştir.

1.5.2.5. İnas Sultanisi

Sultaniler kızlar için lise düzeyinde eğitim verecek kurumlar olarak tasarlanmıştı. İstanbul Kız Sultanisi 1913-14 eğitim yılında 5 yıl ilk, 5 yıl da orta tahsil verecek şekilde tasarlanmıştır. Bu şekilde kadınların orta düzey eğitim alabilecekleri düşünülmüştür. İlk olarak 1915 yılında İstanbul'da eğitime başlayan İnas Sultanisinin adı Bezmi Alem İnas Sultanisi olarak değiştirilmiştir.²⁰⁰

Bezmi Alem İnas Sultanisi'ndeki eğitimin kadınlar için yeterli olduğu görülünce İnas Sultanilerinin sayısı artırılmıştır. Nitekim aynı yıl Selçuk Hatun İnas Sultanisi, Erenköy İnas Sultanisi, Çamlıca İnas Sultanisi, 1916 yılında ise Leylî ve Neharî Erenköy İnas Sultanisi açılarak İstanbul'da eğitim veren İnas Sultanilerinin sayısı 5'e çıkartılmıştır.²⁰¹

1.5.2.6. Yükseköğretim

1.5.2.6.1. İnas Dârülfünûnu

Osmanlı Devleti kadınların üst düzey eğitim almalarını ilk defa II. Meşrutiyet'ten sonra ciddiye almıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi Sıbyan Mektepleri, İptidailer, Kız Sanayi Mektepleri ve Sultanilerden sonra kızların okuyabileceği yükseköğretim bulunmamaktaydı. Ancak gelişen eğitim düzeyi ile birlikte bu soruna

¹⁹⁹ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 53.

²⁰⁰ Hasan Ali Koçer, *a.g.m.*, s. 102.

²⁰¹ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 244.

çözüm aranmıştır. Kadın öğretmen ihtiyacı ile birlikte bazı il merkezlerinde Kız Muallim Mektepleri açılmıştır.²⁰²

Dönemin gazetelerinde kızların yükseköğrenim sorunu için makaleler yazılmış, haberler yapılmıştır. Hatta “Osmanlı Basın ve Kadın” başlığı altında incelenmiş olan Kadınlar Dünyası Gazetesi’nde “*Biz kadınlar artık tahsil-i âliden müstefid olmak istiyoruz. Zamanı gelmiştir. Bekleyecek halimiz yoktur. Biz bunu iki nokta-i nazarda talebe haklıyız. Birisi insanlık hakkımız olması, diğeri vatanımızın ihtiyacı olması sebebiyledir.*” şeklinde kadınlar için yüksek eğitim talep edilerek hem kadınların hakkı hem de memleketin ihtiyacı gündeme getirilmiştir. Gazetelerin sürekli olarak bu soruna eğilmeleri sonucunda Maârif Nezareti bu konuya kayıtsız kalamamıştır. 1913 yılında Şükrü Bey’in Maârif Nazırı olmasından sonra kızların yükseköğrenim görmeleri kabul edilmiştir.²⁰³

Kadınların yükseköğrenim görmeleri ilk olarak 7 Şubat 1914’ten itibaren haftada dört gün olarak Dârülfünûn Konferans Salonunda tertip edilmiştir. Dersler tüm kadınlara açık olduğundan yaklaşık olarak 600-700 kişi derslere katılım sağlamıştır.²⁰⁴ Yükseköğrenimdeki derslerin çeşidi Rüşdiyelerden ve Dar-ü’l-muallimâttan daha farklıydı. Zira bu dersler kadın hakları, tabiat, ev bilgisi pedagoji gibi derslerdi.²⁰⁵ Dârülfünûna olan rağbetin yüksek olması, Dâr-ü’l-muallimât için öğretmen ihtiyacı ve Kız Sanayi Mekteplerindeki öğretmen ihtiyacının ortaya çıkışıyla 12 Eylül 1914 tarihinde İnas Dârülfünûnu resmen açılmıştır.²⁰⁶

1.5.2.6.2. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi

Yukarıda bahsedildiği gibi kız mekteplerinde resim ve musiki dersleri de verilmekteydi. Başlangıçta bu dersleri veren kişilerin yeterli eğitimi olmaması ve sadece yetenekli olması dolayısıyla ders vermesi, kadınların bu kabiliyetinin gelişimine engel teşkil etmekteydi. Güzel sanatlara kabiliyeti olan kadınların varlığı ise bu yönde bir eğitim alanı açılmasını zorunlu kılıyordu.

²⁰² Ali Arslan-Özlem Akpınar, “İnas Darülfünunu (1914-1921)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. VI, S. 2, 2005, s. 226.

²⁰³ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 363.

²⁰⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 303.

²⁰⁵ Geniş bilgi için bkz: Ali Arslan-Özlem Akpınar, *a.g.m.*, s. 226; Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 106.

²⁰⁶ Ali Arslan-Özlem Akpınar, *a.g.m.*, s. 227.

Gelişen güzel sanatlar merakı dolayısıyla İstanbul Dârülfünûnu binasında 13 Ekim 1914'de İnas Sanayi-i Nefise Sınıfı oluşturulmuştur.²⁰⁷ Güzel sanatlara kabiliyeti olan kadınların burada modern eğitim alması amaçlanmıştır.²⁰⁸ Modern sanat eğitiminin verilmesi tasarlanan bu okula 7 Kasım 1915 tarihinde, Avrupa'da eğitimini tamamlayan ressam Adil Bey müdür olarak tayin edilmiştir.²⁰⁹

İnas Sanayi-i Nefise Mektebine kayıt için bazı şartlar belirlenmiştir. Mesela idâdiyi bitirmiş olmak veya yapılacak sınavda idâdiye mezunu bilgisine sahip olduğunu kanıtlamak, 17 yaşından küçük, 21 yaşından büyük olmamak ve herhangi bir bulaşıcı hastalığa sahip olmadığını kanıtlamak bu şartlardan bazılarıdır. Bu mektebin eğitim süresi de eğitim alanlarına göre değişiklik göstermiştir. Resim isteyenler 5, mimarlık ve heykeltıraşlık isteyenler 4, hattatlık isteyenler ise 3 sene eğitim görmüştür.²¹⁰

Osmanlı Modernleşmesi sürecinde gerek Tanzimat gerekse II. Meşrutiyet Dönemlerine bakıldığında eğitime ve öğretime verilen önemin arttığı görülmektedir. Dönemin şartlarında düşünüldüğünde ve yukarıdaki bilgiler ışığında bakıldığında Osmanlı kadınının eğitim hayatında ciddi anlamda gelişmeler olduğu ortadadır. Bu eğitim en temelden başlamış ve güzel sanatlar eğitimine kadar ilerlemiştir. Osmanlı modernleşme döneminde kadının toplumsal hayata olan eğilimi ve kadın öğretmenlerin tayin edilmeye başlanması da Osmanlı'daki kadın hareketlerinin başarılı olduğunu göstermektedir.

1.6. Çalışma Hayatında Osmanlı Kadını

Toplumun bir ferdi olarak kadın Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahipti. Aslında düşünüldüğü gibi birçok Osmanlı kadını sadece evde oturan, çocuklarına bakan, yemek yapan ve evi temizleyen bir konumda değildir. Osmanlı kadını çalışma hayatında her zaman önemli bir yere sahip olmuş ve bunun yanında aile işlerine de

²⁰⁷ Fatma Ürekli, "Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere: İnas Sanayi-i Nefise Mektebi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 39, 2003, S. 231, s. 51.

²⁰⁸ Derya Uzun Aydın, "İnas ve Nefise Sanayi-i Mektebi'nin İlk Kadın Heykeltraşları", *Turkish Studies*, C. 9/10, Ankara 2014, S. 9, s. 1125.

²⁰⁹ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 412.

²¹⁰ Derya Uzun Aydın, "Sanayi-i Nefise Mektebi ve Paris Güzel Sanatlar Okulu L'ecole Des Beaux-Arts Üzerine Bir Değerlendirme", *Asos Journal*, 2014, S. 6, s. 78.

yetiştirilmiştir. Özellikle kırsal ve kentsel kesim kadınları olarak ikiye ayrıldığında bu durumun kırsalda daha ön plana çıktığı görülecektir.

Kırsal alandaki Osmanlı kadını çoğunlukla çalışma hayatının içinde yer aldığı gibi ev işlerine de yetiştirilmiştir. Çünkü kırsal kesimdeki kadın tarım alanında çalışan kesimin başında gelmektedir.²¹¹ Kadına toplum tarafından yüklenen görev gereği kadın tarlada çalıştıktan sonra evine gelerek evinin ve çocuklarının ihtiyacını karşılamakla yükümlüdür.²¹² Bununla birlikte tarladaki ürünün kaldırılması, muhafaza edilmesi konusunda da kadının tarım ekonomisine katkısı süreklilik arz etmiştir. Aynı zamanda kırsaldaki kadının küçük-büyükbaş hayvanların bakımı ve sağımı gibi görevleri de olmaktadır.²¹³ Görüldüğü üzere kırsal kadınının bölge ekonomisine katkısı, bulunduğu bölgenin şartları ve sanayii-liman gibi gelirleri olmadığı düşünüldüğünde, ekonomiyi canlandıran önemli bir unsur olarak görülmelidir.

Meşrutiyet öncesinde kentsel yaşamda kadın farklı bir rol üstlenmiştir. Kentsel yaşama bakıldığında birçok kadının ekonominin içinde olduğu görülmektedir. Zira Şer'iyye Sicillerinde Bursa, Kayseri vb. gibi şehirlerde miras kalan gayrimenkulleri satan, kiraya veren, dükkan, bahçe ve çiftlik işleten kadınlara rastlamak mümkündür.²¹⁴ Bir başka örnek olarak 18. yüzyılda bir kadının kocasından kalan dükkanlar ve evlerden elde ettiği gelirle devletten mülk aldığı görülmektedir.²¹⁵ Tabii kadınlar sadece gayrimenkul ile değil, aynı zamanda el işleri ile de meşgul olmuş ve yaptıkları ürünleri satarak tüccarlık yapmışlardır. Mesela kadının evde yapabileceği işler arasında olan dokumacılık işi Osmanlı'da yarı yarıya kadınların elinde olmuştur. Zira kadınlar, evde ürettikleri dokuma eşyaları pazarlarda direkt olarak müşterilere satabilmişlerdir.²¹⁶ Hatta kadınların bu satışları yaptıkları yerlere "avrat pazarı" denmiş ve burada el işlerinin yanında tarlada, bahçede yetiştirilen sebze ve meyveler de satılmıştır.²¹⁷

²¹¹ Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 55.

²¹² Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.343.

²¹³ Nurullah Karta, "The Economic Activities of Women in Ottoman Empire", *Journal of Economics Finance and Accounting*, 2016, C. 3, S. 2, s. 144.

²¹⁴ Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 56.

²¹⁵ Nurullah Karta, *a.g.m.*, s. 145.

²¹⁶ Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 56.

²¹⁷ Nurullah Karta, *a.g.m.*, s. 148.

Osmanlı Devleti'nde 17. ve 18. yüzyıllarda çoğunlukla kadınların çalıştığı ipek, halı ve kilim dokuma atölyeleri de bulunmaktaydı. Özellikle Osmanlı'nın Avrupa'ya açılmasından sonra sadece kadınların çalıştığı bu tür atölyeler azımsanmayacak dereceye ulaşmıştır. Kadınlar bu şekilde ayda 30-35 kuruş kazanmaktaydı.²¹⁸ Ancak kadınlar bu atölyelerde, günde yaklaşık 14-15 saat çalışmak zorunda bırakılmıştır. Görüldüğü üzere devlet tarafından ilmiye veya kalemiye sınıflarında çalıştırılmayan kadınlar Avrupa'da olduğu gibi öncelikle özel sektörde kendi ayaklarının üzerinde durmaya veya aile ekonomisine katkı sağlamaya çalışmışlardır.²¹⁹ Osmanlı kadını aynı zamanda sanayi işlerinde de çalışmıştır. Mesela 1898'de İstanbul'da kurulan Osmanlı Kibritleri A.Ş.'de 201 işçi varken bunların 121'i kadınlardan ibarettir.²²⁰ Bu örneklerin çoğaltılması mümkündür. Ancak tüm bunlara rağmen Osmanlı'nın kadınları devlet memuru olarak tayin etmesi ancak son dönemlerinde olmuştur.

II. Meşrutiyet öncesinde kadınların devlet memuru olabilmeleri ancak Tıbbiye Mektebi'nde eğitim veren ebelik okulunun 1845'te kadın ebeleri mezun etmesiyle mümkün olmuştur.²²¹ Ayrıca yukarıda da bahsedildiği gibi kadın öğretmene olan ihtiyaç dolayısıyla açılan Dâr-ü'l-muallimât'tan mezun olan öğretmen namzetleri 1873'te tayin olmuşlar ve devlet memuresi olabilmişlerdir.²²² Osmanlı'da kadının çalışma hayatı her zaman var olmuşsa da devlet tarafından bunun kabul ve takdir edilmesi görüldüğü üzere uzun bir süreç gerektirmiştir.

Osmanlı'nın son döneminde girdiği savaşlar neticesinde kadının kamu hayatına entegre edilmesi biraz da zorunlu bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Savaşa giden erkeklerin birçoğunun geri dönmemesi Osmanlı kadını terakkiye mecbur bırakmış ve bu durum II. Meşrutiyet'ten sonra hız kazanmıştır.²²³ Meşrutiyet öncesinde okullarda öğretmenlik yapan kadınlar zaten mevcutken 1917'ye

²¹⁸ Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 57.

²¹⁹ H. Yunus Taş-Yüstra Akyol, "Türkiye Çalışma Hayatında, Hukuksal Olarak Kadınlara Sağlanan Avantajlar ve Yansımaları", *Emek ve Toplum Dergisi*, C. 4, S. 9, 2015, s. 140.

²²⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 344.

²²¹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, 299.

²²² Elife Yeter *a.g.m.*, s. 68; Kurtuluş Sığırcıkoğlu, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını*, (Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Programı Ödevi), Ankara 2015, s. 15.

²²³ Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 59.

gelindiğinde Halide Edip'in Beyrut ve Şam'daki okullara müfettiş olarak gönderildiği görülmektedir.²²⁴

Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devleti artık kadınların çalışma hayatında bulunmasına devlet olarak karşı çıkmamış hatta kadınların çalışmasını bizzat Başkomutan Vekili Harbiye Nazırı Enver Paşa da desteklemiştir. Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan, 1916 yılında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'ni kurmuş ve bu cemiyet Enver Paşa tarafından himaye edilmiştir.²²⁵ Cemiyetin amacı, çalışmak isteyen kadınlara iş bulmak ve onların geçimlerini sağlayacak geliri sağlamasına yardımcı olmaktır.²²⁶ Nitekim 1916 yılında cemiyet tarafından verilen bir iş ilanına 1.5 ay içerisinde 14.000'den fazla kadın başvurmuştur.²²⁷ Bu cemiyet sayesinde çok sayıda kadın iş sahibi olmuş, devlet kadrolarında yer almış ve hatta cephe gerisinde gönüllü askeri hizmet yapmışlardır.²²⁸ Bu hizmetler işçi taburları ve gönüllü hemşirelik gibi alanlarda olmuştur. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne emek verenlerin çoğunluğunun kadın olduğu bilinmektedir.²²⁹

Osmanlı kadınının çalışma alanının genişlemesi ve verilen sanat eğitimlerinin artmasıyla kadınlar, tiyatro sahnelerinde de boy göstermeye başlamıştır. 1920 yılında ilk defa Afife Hanım "Jale" takma adıyla Apollon Tiyatrosunda sahne almıştır. Tiyatrolarda çoğunlukla Rum ve Ermeni kadınların aktif olması, Osmanlı'da Müslüman bir kadının tiyatrodaki sahne almasına kötü gözle bakılmasına sebep olmuştur. Nitekim Dâhiliye Nezareti daha sonra Müslüman kadınların oyuncu olarak sahneye çıkmasını yasaklamıştır. Ancak dönemin karmaşık ortamında bu durum çok dikkate alınmamış ve Afife Hanım'ı takiben başka kadınlar da sahnedeki yerlerini almışlardır.²³⁰

Bu bölümde, kadın hareketlerinin tarihteki başlangıcı özetlenmiştir. Sonrasında ise Osmanlı Devleti'nde kadının çeşitli yönlerden durumu alt başlıklarla

²²⁴ Sığırcıkoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

²²⁵ Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 51, 1988, s. 37.

²²⁶ Sibel Dulum, *a.g.e.*, s. 66.

²²⁷ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 204.

²²⁸ Ahmet Özkiraz-M. Nazan Arslanel, *a.g.m.*, s. 7.

²²⁹ Taha Toros, "İlk Türk Hemşiresi Safiye Hüseyin Elbi", *SkyLife*, S. 148, 1995, s. 56.

²³⁰ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 197.

açıklanmıştır. Araştırmanın sonraki kısımlarını önceleyen bu bölüm ile birlikte, çalışmanın ana problemi olan Osmanlı Devleti'nde kadının toplumdaki yeri ve rolünün gelişimi ele alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE DERGİCİLİK

2.1. Dergiciliğin Ortaya Çıkışı ve Yayımlanan İlk Dergiler

Toplumların okuma alışkanlıklarının en önemli belirtilerinden olan dergicilik, bu toplumda yaşayan insanların kendilerini ifade edebilmeleri ve toplumsal yaşayışları hakkında bilgi edinilebilmesi açısından da büyük önem taşır.²³¹ Francis Bacon (1561-1626) “*Modern çağları açan üç öge basımevi, barut ve pusuladır*” der.²³² Basımevinin ilk sırada yer bulması rastlantı değildir. İnsanlar, haberleşme özgürlüğüne basımevi sayesinde kavuşmuşlardır. Orhan Koloğlu basının önemini, “*basın demek, haber demektir. Basın araçları yazılı (gazete, dergi), sözlü (radyo), görsel (televizyon) ya da elektronik (bilgisayar) olabilir. Hepsinin ortak amacı haber vermektir. Bu, olay ve bilgileri habere dönüştürme, kitlelerin söylenti olarak öğrendikleri şeylerin gerçeğini belgeleştirme çabasıdır. Böylece dedikodunun, uydurmanın yerine daha sağlıklı bilgi konulmuş olur.*”²³³ diyerek açıklamıştır.

Osmanlı Devleti’nde matbaanın kullanımının başlaması ve ilk kitabın basımı II. Bayezid döneminde, Osmanlı Devleti’ne göç eden Yahudiler aracılığıyla olmuştur. Bunun yanı sıra Ermeniler 1567’de, Rumlar 1627’de İstanbul’da matbaalar kurmuştur. Ancak bu matbaalarda yazı dilinin Türkçe ve Arapça olmasına izin verilmemiştir.²³⁴ İlk Osmanlı matbaasının kuruluşu ise 1674 doğumlu²³⁵ Macar kökenli olan ve sonradan Müslüman Türk kimliği kazanan²³⁶ İbrahim Müteferrika sayesinde olmuştur. İbrahim Müteferrika, Osmanlı Devleti’nin Paris büyükelçisinin oğlu Sait Efendi’ye beraber Paris’te matbaacılık hakkında araştırma yapmışlardır.²³⁷ İbrahim Müteferrika

²³¹ Sedat Maden-Müzeyyen Altunbay, “Türk Birliği’nin Sağlanmasında Türk Amacı Dergisi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Süreli Yayınlar Özel Sayısı, Kış 2015, s. 3.

²³² Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi’nde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 1.

²³³ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basım Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015, s. 16.

²³⁴ Ayhan Ceylan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayınında Hukuki Düzen 1839-1876”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2006, s. 140.

²³⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2008, s. 50.

²³⁶ Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C. 21, 2000, s. 321.

²³⁷ Olcay Özkaya Duman, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusaldan Yerele Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, C. 8, S. 12, 2013, s. 1034.

Türkçe eserlerin yayınlanabilmesi için görüşlerini Vesile-t-ü't-Tıbbâa isimindeki risalede belirtmiş ve bu risaleyi Damat İbrahim Paşa'ya sunmuştur.²³⁸ 7 Temmuz 1727'de Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin çıkardığı fetvada, matbaa kurulmasına izin verilmesiyle birlikte²³⁹ İbrahim Müteferrika tarafından yasal adı Dâr'üt-Tıbbâ'at-Ül-Âmire olan, halk arasında basmahane olarak isimlendirilen²⁴⁰ ilk türk matbaası kurulmuştur.²⁴¹ Matbaanın kurulmasıyla Osmanlı Devleti'nde dergicilik gelişmiştir. Bu basım evinde, İmam Ebu Nasr Cevheri'nin Sihah il-Cevheri adlı kitabının çevirisi, Kâtip Çelebi'nin Tûhfe'tü'l-Kibar fi Esfar-ü'l-Bihar, Tarih-i Seyyah, Gülşen-i Hulefa gibi eserler yayınlanmıştır.²⁴²

Hariciye Nazırı Koca Mustafa Reşid Paşa 3 Kasım 1839'da Gülhane Bahçesi'nde Tanzimat Fermanı'nı okumasıyla başlayan Tanzimat Dönemi²⁴³, Osmanlı Devleti için de pek çok yeniliğin habercisi olmuştur. İlber Ortaylı ise Tanzimat Dönemi'nin önemini “3 Kasım 1839 günü, devlet ileri gelenlerinin, kalabalık bir halk kitlesinin, Osmanlı tebaasının her din ve sınıftan ahalisini temsil eden ruhanî reislerin ve yabancı diplomatların önünde okunan hatt-ı hümayun, imparatorluğun devlet ve toplum hayatında bir dönüm noktasını teşkil ediyor, yeni bir devri açıyordu.”²⁴⁴ şeklinde özetler. 18. Yüzyılın başlarında Batı'ya karşı toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, Batılılaşmak zorunda olduğunu hissetmiştir. Askeri yönde yapılan ıslahatlar yeterli olmayınca siyasi ve sosyal olarak da değişimler yapılmaya başlanmıştır.²⁴⁵ Tanzimat devri basını, Türk basınının doğuş dönemi şeklinde nitelendirilir.²⁴⁶ Tanzimat Devri'nde Avrupai düşünce sistemi örnek alındığı için

²³⁸ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 5. Basım, Der Yayınevi, İstanbul 2015, s. 154.

²³⁹ Büşra Tosun Durmuş, “Matbaa Teknolojisinin Osmanlı Devleti'ne Giriş Koşulları ve Tartışmaları”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C. 5, S. 2, 2017, s. 961.

²⁴⁰ M. Nuri İnuğur, *a.g.e.*, s. 155.

²⁴¹ Sinan Sümbül, “Osmanlı'da Matbaa Meselesine Yeni Bir Bakış: Risâle-i Fevâid-i Basma Adlı Yazma Eser Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Matbaacılık Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilge ve Belge Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul 2018, s. 25.

²⁴² M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 158.

²⁴³ Çoşkun Çakır, “Türk Aydınının Tanzimatla İmtihanı: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasi Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, s. 9.

²⁴⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 4. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2012, s. 401.

²⁴⁵ Kemaleddin Taş, “Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, Elazığ 2002, s. 88.

²⁴⁶ Mehmet Sena Köseadağ, “2. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi”, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2017, s. 116.

yayınlanan süreli yayınlar da bu düşüncenin izinden gitmiştir.²⁴⁷ Tanzimat dönemiyle beraber dergicilik Batı'ya yönelen Osmanlı toplumunun aynası niteliğindedir. İlk Türkçe dergi Vakâyî-i Tıbbiye 1849 yılında yayınlanmaya başlar.²⁴⁸ Yayınlanan yazıların imzasız olduğu dergi, 2-4 sayfa şeklinde yayınlanmıştır.²⁴⁹ Dergicilik, 1279 yılının Muharrem ayında (temmuz 1862) yayınlanan Mecmûa-i Fünûn ile ilerleme sağlamıştır. Bab-ı Ali Tercüme Odası'ndan gelen ve Batı bilimini yaygınlaştıran düşünce insanlarından olan Münif Paşa'nın dönemin düşünce insanlarıyla birlikte Fuat Paşa'nın da yardımını alarak kurduğu²⁵⁰ Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin yayın organı olarak çıkarılan derginin²⁵¹ ilk sayısında basılan tüzükte halka açık bilimsel konferanslar tertip edilip, orijinal yapıtlar yayınlanması, Osmanlı Devleti'ndeki bilimsel bütün literatürlerin çoğaltılarak halka ulaştırılması şeklinde açıklanmıştır.²⁵² Miladi tarih Mart 1863, hicri takvim ramazan 1279 tarihinde ise Mustafa Refik Paşa tarafından çıkarılan Mirat dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Derginin yazarları arasında Namık Kemal, Pertev Paşa, Ali Paşa, Bâb-ı âlî Tercüme Odası'ndan Rıfat Bey gibi isimler yer almaktadır.²⁵³ 3 sayı yayınlanan dergi, Mecmua-i Fünûn ile ettikleri bir münakaşa sonrası kapatılmıştır.²⁵⁴ 1863 yılında çıkarılan bir diğer dergi Mecmua-ı İber-i İntibah'tır.²⁵⁵ Sekiz sayı yayın hayatına devam ettikten sonra kapanan dergi, 1865'te Mecmua-ı İbretnüma adıyla tekrar yayın hayatına devam etmiştir.²⁵⁶ 7 Şaban 1280 (16 Ocak 1864) tarihinde ilk askeri dergi olan Ceride-i Askeriye çıkarılmıştır. Derginin ilk 14 sayısında bilimsel yazılar yer almış, daha sonrasında

²⁴⁷ Nurcan Şen, "Tanzimat Devri Periyodikleri ve Dergicilik", *Gazi Türkiyat*, S. 5, 2009, s. 382.

²⁴⁸ Zafer Toprak, "Fikir Dergiciliğinin 100 Yılı", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983)*, Gelişim Yayınları, 1984, s. 13.

²⁴⁹ Kenan Demir, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849 -1923)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, 2016, s. 77.

²⁵⁰ Ömer Karaoğlu, "İktisadi Düşünce Tarihinde Bir Sayfa: Mecmua-i Fünun", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 8, S. 1, 2013, s. 282.

²⁵¹ Abdullah Uçman, "Mecmûa-i Fünûn", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, C. 28, 2003, S. 270.

²⁵² Gaye Şahinbaş Erginöz, "Aylık Türkçe Bilim Dergisi Mecmua-i Fünun", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, s.187.

²⁵³ Nergiz Aydoğdu, "Türk Basın Tarihinde İlk Resimli Dergi: Mirat", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016*, Derleyen: Merve Uğur, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. 2, Ankara 2018, s. 920.

²⁵⁴ Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 1, s. 114.

²⁵⁵ Mehmet Çanlı, "1. Dünya Savaşı'nda Propaganda Amaçlı Yayınlanan Dergi: Cihan-ı İslam", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul, C. 3, S. 4, s. 79.

²⁵⁶ Kenan Demir, *a.g.m.*, s. 78.

bilimsel yazılar Mecmua-i Fünun-i Askeriye isminde ayda bir kitapçık çıkarılan ekte yer almıştır.²⁵⁷ Berlin Sefiri Jean Aristarchi Bey, Constantin Calliady, George Guarracio ve Aleksandre Karatheodory 20 Eylül 1865'te verdikleri dilekçede, şehre özgü bir ticaret dergisi bulunmadığını, kendilerine bir dergi çıkarması için izin verilmesi gerektiğini talep etmişlerdir. Padişaha sunulan bu dilekçeyle 20 Ekim 1865'te çıkarılmasına müsaade edilen²⁵⁸ derginin ilk sayısı 18 Aralık 1865 tarihinde çıkmıştır.²⁵⁹

İlk çocuk dergisi ise Mümeyyiz dergisidir. İlk sayısı Ekim 1869 tarihinde çıkarılmıştır. Yazar kadrosunda Emin, Hamit, Nedim, Sıtkı, Latif, Ahmet Faik, Süleyman Faik, Hulusi gibi isimler yer almaktadır.²⁶⁰ Toplamda 49 sayı çıkarılan derginin²⁶¹ hedef kitlesi çocuklar olduğu için her sayısında farklı renklerde basılmıştır.²⁶² İlk siyasi mizah dergisi ise Teodor Kasap tarafından yayınlanan Diyojendir. Önceleri Fransızca ve Rumca yayınlanan dergi, 24 Kasım 1870'te Türkçe çıkarılmıştır. Derginin yazarları, yazılarını Teodor Kasap'ın belirlediği doğrultuda kaleme almışlardır.²⁶³ Yayınlanan ilk sayısında, dergideki yazıların sade bir Türkçe ile yazılacağına dikkat edileceği belirtilmiştir.²⁶⁴ Derginin ambleminde dergiye ismini veren Yunan filozofu Diyojen ve Büyük İskender'in resmi vardır. Karikatürün altında ise Diyojen'in meşhur cümlesi "Gölge etme başka ihsan istemem" cümlesi bulunur. Bu cümle, karikatürle beraber Diyojen dergisinin tüm sayılarında bulunmaktadır.²⁶⁵

²⁵⁷ Alper Yıldırım, *Askeri Bir Süreli Yayın: Ceride-i Askeriye 15 Aralık 1880 / 20 Mart 1881 Yılları Arasındaki Sayıları*, (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2008, s. 10.

²⁵⁸ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: Takvim-i Ticaret", *Odtü 6-7 Kasım 1989 Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu*, s. 60

²⁵⁹ Aziz Tekdemir, "Osmanlı Devleti'nde İlk Ticari Gazete Ceride-i Ticaret", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Edirne 2011, s. 215.

²⁶⁰ Sena Küçük, "İlk Çocuk Dergileri ve Çocuklara Mahsus Gazete", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, Konya 2010, s. 222.

²⁶¹ Ahmet Balcı, "Çocuklara Rehber Dergisi'nin Kütüphane Kataloglarında Görülme 168 169 ve 173. Sayılarının İncelenmesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6, 2017, s. 987.

²⁶² Yavuz Bayram, "Türk Edebiyatı'nın İlk Çocuk Dergisi Mümeyyiz", *Hece Dergisi*, Ankara 2005, s. 485.

²⁶³ Hamza Çakır, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yollardan Gösterdikleri Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 2006, s. 163.

²⁶⁴ Turgut Subaşı-Kübra Çaylı, "Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 2, 2017, s. 94.

²⁶⁵ Hüseyin Doğramacıoğlu, "Namık Kemal'in Diyojen Gazetesi'ndeki Mizahi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, C. 1, S. 7, 2012, s. 936.

Ali Suavi'nin çıkardığı Ulûm dergisi, 17. Yüzyıl fikir dergiciliği açısından önem arz eder. Dergi, Vakâyi-i Tıbbiyye'nin öncüsü olduğu ansiklopedik geleneği devam ettirir. Batı felsefesi tarihi ilk kez Ali Suavi'nin yazılarıyla bu dergide bulunur.²⁶⁶

Tanzimat ve Islahat Fermanlarından meşrutiyete giden aşama olan II. Abdülhamid Devri'nde eski dönemlere oranla sansürün şiddeti artmıştır. Yazarlara sürgün ve cezalar verilmiştir.²⁶⁷ Matbaaları kontrol etmek amacıyla Matbaalar Nizamnamesi 22 Ocak 1888'de yürürlüğe konmuştur. Bu nizamnamede bir eserin basılabilmesi için Maarif Bakanlığı'ndan ruhsat alınması şartı getirilmiştir. Resim, arma, madalya, tasvir, resim satışlarında da aynı şart geçerlidir.²⁶⁸ Bu sansürlere rağmen Osmanlı Devleti'nde basın organlarının toplumsal hayatta etkin hale gelmesi, II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Edebî, meslekî, kadın ve çocuk dergilerinin çeşitliliği ve sayısında gelişmeler gözlemlenmiştir.²⁶⁹ II. Abdülhamid Dönemi'nde baskı ve sansür artmış olsa bile 1882-1892 yılları arasında gazete okuyan kadınların sayısı %100 oranında artış göstermiştir.²⁷⁰

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik tarafından 15 Ramazan 1297-2 Ramazan 1330 (21 Ağustos 1880-15 Ağustos 1912 tarihleri²⁷¹ arasında çıkarılan Mecmûa-i Ebüzziyâ ilk ciddi edebiyat dergisi olarak kabul edilir. 59 sayı çıkartılmıştır. Derginin yazı kadrosu Sırrı Bey, Ahmed Râsim, Gülnar Hanım (Madame de Lebedef, Von der Goltz Paşa, Osman Sâmi, Cenab Şehâbeddin, Haydar Zafer, Andriya Kupas Efendi, Cevdet Paşazâde Sedad, İskenderzâde Reşad Paşa, İbrahim Şakir, Bursalı Mehmed Tâhir, Şefik, Necib Âsım, Veli Râkım, Âlî Bey, Âlişanzâde İsmail, Necib Âsım'dan oluşmaktadır.²⁷² Ebuziyya Tefvik, derginin ilk sayısında yayınlanan Ashâb-ı Mütalâaya başlıklı yazısında “*Edebiyattan bahseyeyeceğiz; fakat edebiyat dersi ifâ*

²⁶⁶ Zafer Toprak, Fikir Dergiciliğinin 100. Yılı: Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler 1849-1983, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 15.

²⁶⁷ Nurettin Güz, “Osmanlı Basını”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C. 1, S. 3, 2000, s. 51.

²⁶⁸ Bora Ataman, “Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 14, İstanbul 2009, s. 41.

²⁶⁹ Mehmet Sena Köseadağ, “2. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi”, s. 117.

²⁷⁰ Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, S. 18, 1996, s. 136.

²⁷¹ Mehmet Önuçar, *Mecmua-i Ebüzziyâ’da Rousseau Tercümeleleri 1880-1912*, (Marmara Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1998, s. 1.

²⁷² Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 268.

etmeyeceğiz. Siyasattan bahseyleceğiz; fakat gazeteler gibi politika mesâilini sermâye-i ibtidâ ve intihâ etmeyeceğiz."²⁷³ diyerek dergide siyasi konulardan uzak durulacağını sinyallerini vermiştir. Bu durumu, dönemin basın ve sansür anlayışıyla ilişkilendirmek mümkündür. İlk ziraat dergisi ise Vasıta-i Servet dergisidir.²⁷⁴ 15 günde bir yayımlanan dergi, Mehmet Ali Efendi tarafından çıkarılmıştır. Dergide bahçe tarımı, ziraat, arıcılık, bitki ve hayvan hastalıkları gibi konularda bilgilendirme amaçlı yazılar yer alır.²⁷⁵ Mizancı Murat Bey tarafından yayımlanan Mizan dergisi 21 Ağustos 1886- 11 Aralık 1890 tarihleri arasında 158 sayı, 21 Ocak 1896 - 8 Temmuz 1896 tarihleri arasında 26 sayı, 14 Aralık 1896- 3 Mayıs 1897 tarihleri arasında 18 sayı, 10 Mayıs 1897-19 Temmuz 1897 11 sayı, 30 Temmuz 1908-14 Nisan 1909 tarihleri arasında 135 sayı çıkarılmıştır.²⁷⁶ Dergide siyasi, ekonomi, özgürlük gibi konular yer almaktadır. Hazine-i Evrak (1881), Mirat-ı Âlem (1881), Afak (1882), Mecmua-ı Esar (1882), Orman ve Maadin Mecmuası (1884), Vergi ve Arazi Mecmuası (1885), Gayret (1886), Berk (1886), Manzara (1887) dergileri de bu dönemde yayımlanan dergilerdendir.²⁷⁷ Bu dönemin öne çıkan dergilerinden birisi de 27 Mart 1891'de neşredilen Servet-i Fünûn dergisidir. İlk 6 ayında 12 sayfa olarak yayımlanmıştır. 6. Aydan sonra 16 sayfa olarak yayımlanmaya başlamıştır.²⁷⁸ Derginin künye bilgileri ise şöyledir: "*Servet-i Fünûn dergisinin kapağında kimlik bilgileri ve büyük puntolarla derginin ismi yer alır. İsmi altında, 'Menâfi-i mülk ve devlete hâdim musavver Osmanlı gazetesi' yazar. Bu yazının altında da Fransızca olarak "SERVET-IFUNOUN, JOURNAL ILLUSTRE TURC PARAISSANT LE JEUDI CONSTANTINOPLE" vardır. Sağ köşesinde 'Sahib-i imtiyaz ve müdiri: Ahmet İhsan.' Hemen altında dersaadetteki abone ve ücreti hakkında 'Şerâit-i iştirâ, dersaadette*

²⁷³ Alim Kahraman, *Mecmua-i Ebüzziyâ ve Teâvün-i Aklâm Mecmualarının Dil ve Edebiyat Yönünden İncelenmesi ve Şiir Metinleri*, (İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s. 3.

²⁷⁴ Kenan Demir, "Osmanlı'da Ziraat Dergiciliğine Bir Bakış (1880-1923)", *Turkish Studies*, Vol. 9/8 Summer, 2014, Ankara, s. 387.

²⁷⁵ Kenan Demir, "Osmanlı'da Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: İkinci", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, XIX/1, 2017, s. 55.

²⁷⁶ Muhammed Ender, "Mizan Gazetesi", <http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Dergi/46/Mizan-Gazetesi.asp>, (08.07.2019), s. 1.

²⁷⁷ Kenan Demir, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, 2016, s. 82.

²⁷⁸ Kübra Andı, "Servet-i Fünun Mecmuası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, S. 7, 2006, s. 534.

seneliği 130, altı aylığı 75, üç aylığı 40 kuruştur. Posta ile gönderilirse vilayat bedeli ahiz olunur' yazar. Sol üst köşede ise vilayetteki abone ve ücreti hakkında 'Dersaadette nüshası 100 paradır. Şerâit-i iştirâ, vilayette seneliği 150, altı aylığı 80 kuruş olup üç aylığı yoktur. Kırılmadan mukavva boru ile almak için senevi 20 kuruş fazla alınır' yazar."²⁷⁹ "Servet-i Fünun yazısının sağ alt kısmında "7me Année-BUREAUX:78, Grand'rue de la Sublime Porte" klişenin sol alt kısmında da "No:... Redacteur en Cher Ahmed IHSAN" şeklinde Fransızca ibareler yer almıştır. Bu ibare 380. sayıdan itibaren değiştirilerek "Directeur-proprietaire Ahmed IHSAN" şeklini almıştır."²⁸⁰ Dergi, 27. Sayısında Osmanlı Devleti'nde çinkografi usulüyle basılan resme sahip olan Tophane Caddesi isimli tabloyu yayınlamak için bir ilki gerçekleştirir.²⁸¹ Derginin gerçekleştirilen bir diğer ilk ise yazıda sohbet geleneğinin başlatılmış olmasıdır. Tefik Fikret'in Musâhabe-i Edebiyya başlıklı yazıları bu türde yazılmış; Halit Ziya, Cenab Şahabettin, Mehmed Rauf, Ali Ekrem, Ahmet Reşit takip etmiştir.²⁸² İlk yıllarda bilim ve teknik yazıları çoğunlukta iken 1896 yılından itibaren edebi yazıların yoğunlukta olduğu bir dergi olmuştur. 1901 yılından sonra tekrar bilim ve teknik yazılarının yoğun olduğu bir dergiye dönüşmüştür.²⁸³

Osmanlı Devleti'nde uygulanan sansür sebebiyle çoğu gazeteci yurt dışına kaçmıştır. Bu gazeteciler Avrupa'da pek çok dergi ve gazete çıkarmıştır. Bu dergilerden birisi de Ahmet Rıza'nın 1895 yılında çıkardığı Meşveret dergisidir.²⁸⁴ 15 günde bir yayımlanan dergi, Türkçe ve Fransızca dillerinde çıkarılmıştır. "Fransızca kısmının başında "Ordre et Progrés" ifadesinden sonra "Organe de la jeune Turquie, publié sous la direction de Ahmet Rıza" yazılıdır."²⁸⁵ Derginin başyazarı Ahmet Rıza,

²⁷⁹ Oktay Özel, *Servet-i Fünun Dergisi 401-442. Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Sivas, s. 24.

²⁸⁰ Mustafa Kışan, "Servet-i Fünun Dergisi 356-400 İnceleme ve Seçilmiş Metinler", (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Sivas, s. 45.

²⁸¹ Kübra Andı, "Servet-i Fünun Mecmuası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, S. 7, 2006, s. 534.

²⁸² İsmail Parlatur, "Servet-i Fünun", TDVİA, C.36, 2009, s. 574.

²⁸³ Kenan Demir, "Osmanlıda Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S. 9, 2016, s. 82.

²⁸⁴ Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, 2003, s. 299.

²⁸⁵ Eminalp Malkoç, "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, s. 11, 2007, s. 101.

dergide Doğu kültürünü, Batı'dan alınacak ilim ve kültürle zenginleştirip halkı eğitmeyi hedeflemiştir.²⁸⁶ 1908 İhtilali'nin olmasında büyük yeri olan Şûrâ-yı Ümmet dergisi 10 Nisan 1902-12 Mayıs 1910 arasında yayınlanmıştır. 220 sayı çıkarılmıştır.²⁸⁷ Derginin ilk sayısında İstirdat, İntikam, Sancak, Kürdistan ve Meşveret dergisinin yazarları ve bu yayınların destekleyicileriyle birlikte yeni bir topluluk oluşturulmuştur. Yayın birliğine karar verilerek İstirdat, İntikam ve Sancak dergileri yerine Şûrâ-yı Ümmet dergisi yayınlanacaktır.²⁸⁸ İmtiyaz sahibi Doktor Bahaeddin Şakir, müdür Mustafa Asım, başyazarı Sami Paşazade Sezai'dir. Çok sayıda şekil içermeyen dergide daha çok yazılar yer alır. Sadeliğiyle dikkat çeker. Amacın halkı bilgilendirmek olduğu belirtilir.²⁸⁹ Batıcılık akımını savunan Abdullah Cevdet, İçtihad dergisini çıkarmıştır. Eylül 1904-Aralık 1932 tarihleri arasında yayınlanmıştır. 358 sayı çıkarılan derginin yazı kadrosunda Mehmed Fuat (Köprülü), Enis Behiç (Koryürek), Abdülhak Hâmid (Tarhan), Ömer Seyfeddin, Peyami Safa, Faruk Nafiz (Çamlıbel), Reşad Nuri (Güntekin), Halide Edip (Adivar) gibi yazarlar yer almaktadır.²⁹⁰ Abdullah Cevdet, derginin 1329 yılında yayımlanan 99. Sayısında Fransa'da Mesâi-i Nisvân başlıklı yazısında “*Matin Gazetesi 20 Mayıs 1911 tarihli nüshasında bâlâdaki unvan ile iki istatistik cedveli neşr idiyor ki derece-i ehemmiyeti ashâb-ı mütalâanın iz'ânına göre bir fikir uyandıracağından ben ehemmiyetine dâ'ir bir şey ilâve itmeğe lüzum görmedim. Ücretle çalışan nisvân adedi: 1906 tarihinde icrâ olunan tahrir-i nüfus netâyici muhakkasına nazaran Fransa'da ücretle te'mîn-i mâ'işet iden nisvânın mikdârı 7 milyon 693 bin 412'dir... Bugün cihâd-ı ekber, gavgayı mâ'işetdir. Bu bir hakikatdir ki kabul ve tasdiki cây-i tereddüd olamaz.*” diyerek kadınların ekonomik özgürlüğünü elde etmelerini, iş hayatında var olmalarının

²⁸⁶ Mustafa Gündüz-Musa Bardak, *Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey Vazife ve Meşrutiyet Eserleri*, Divan Kitap, 1. Baskı, Ankara, 2010, s. 13.

²⁸⁷ M. Şükrü Hanioglu, “Şûrâ-yı Ümmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, 2010, s. 241.

²⁸⁸ Tülay Ercoşkun, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Kaplan(zade) Ahmed Saib 1860-1918”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 36 S. 61, 2017, s. 108.

²⁸⁹ Alper Yeşil, *Şura-yı Ümmet Gazetesi'nin 1-169 Sayılarının Sistematik İndeksi ve İncelemesi- Seçilmiş Yazıların Çevirisi*, (Fatih Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 11.

²⁹⁰ Nazım H. Polat, “İbnü'l-Cezzâr-İhvân-ı Müslimîn” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 447.

gerekliliğini, aksi takdirde ekonomik olarak zorlandıklarını belirtmiştir.²⁹¹ Latin harflerine geçilmesinin gerektiğini de yine bu derginin 1925 yılında yayımlanan 204. Sayısında şöyle savunmuştur: *“Behemahal latin harflerini kabul etmeliyiz. Bu kanaatim pek kuvvetlidir ve otuz beş yaşındadır. Niçin kabul edilmeli? Arap harfleri Türkçenin inkişafına mani olmuştur: Nitekim Arabın metafiziği de Türkün inkişafına mani olmuştur. Türk, istiklal-i tamını iktisab etmek ve Avrupa ailesi mileline girmek, cemiyet-i beşeriyenin müstakil bir uzvu olmak için Arap harflerinden Arap tabiiyeti maneviyesinden kurtulmalıdır... On beş sene evvel Celal Nuri Bey'in (Mukadderat-ı Tarihiyye) unvanlı İnkılablar kitabına yazdığım uzun dibacede bu herifleri ve harfleri başımızdan atmadıkça Türk için hakiki necat yolu açılmayacaktır.”*²⁹²

2.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde Çıkarılan Dergiler

25 Temmuz 1908'de, gazetelerin sansürsüz yayımlanmasıyla²⁹³ beraber, İstanbul'da yayımlanan gazete sayısı 4 iken gazete ve dergi sayısında artış yaşanmıştır.²⁹⁴ *“II. Meşrutiyet'le birlikte yayın hayatında köklü dönüşümler izlenir. 1908-1909 yıllarında 353, 1910'da 130, 1911'de 124 gazete ve dergi yayınlanır.”*²⁹⁵ 24 Temmuz 1908-13 Nisan 1909 tarihleri arası basın anlamında özgürlükler dönemi olarak isimlendirilmiştir.²⁹⁶ Orhan Koloğlu ise o dönemi “basın çılgınlığı” olarak tanımlamıştır ve kısaca şöyle anlatmıştır: *“24 Temmuz 1908 günü gazetelerini sansürün denetime sunmadan ertesi gün piyasaya süren İstanbul basını, böylelikle kendi eylemiyle basın rejimini değiştirmiş oluyordu. Yeni dönemin özelliğini, her aklından geçen, her canı çekenin sokak başına nutuk çekmesi gibi, gazete ya da dergi*

²⁹¹ Cem Doğan, “Son Dönem Osmanlı Düşününde Kültürel Değişme Platformu Olarak Batılılaşma: Dr. Abdullah Cevdet ve İçtihat Dergisi Örneği”, *Memleket Siyasi Yönetim Dergisi*, C. 7, S. 18, 2012, s. 145.

²⁹² Ramazan Uçar, “Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5/10, 2011, s. 17.

²⁹³ Nurşen Mazıcı, “1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, S. 18, 1996, s. 136.

²⁹⁴ Nevin Ünal Özkorkut, “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 3, 2002, s. 78.

²⁹⁵ Zafer Toprak, *Fikir Dergiciliğinin 100 Yılı: 1849-1983*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 19.

²⁹⁶ Ayşe Güher Gülaçar, “2. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Vol. 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı/ Special Issue in Honor of Prof. Dr. Azmi Özcan By His Students, Sakarya, 2018, s. 113.

çıkarması oluşturuyordu. Buna bir basın patlaması demekten çok basın çılgınlığı demek daha uygun düşecektir.” Ülke genelinde ise 120 olan gazete ve dergi sayısı, Meşrutiyet’in ilk 7 ayında 730 imtiyaz başvurusuyla artış göstermiştir, İstanbul’da 52’den 377’ye yükselmiştir.²⁹⁷ 13 Nisan 1909 tarihine kadar özgürleşen ve yaygınlaşan basın, 31 Mart Vakası sonrası tekrar sansüre uğramış, bazı gazeteler kapatılmıştır.²⁹⁸ Kapatılan bu gazeteler, benzer isimlerle tekrar yayınlanınca 1909 Matbuat Kanunu yayınlanmıştır.²⁹⁹ Bu kanunun 12. maddesine eklenen “Hiçbir veçhile kablettab-ı teftiş ve muayeneye tâbi tutulmaz”³⁰⁰ hükmü, artık basında sansürün uygulanamayacağını yasalarla belirtilmiş oluyordu.

2.2.1. Sosyalist Dergiler

Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın yayın organı olarak çıkarılan *İştirak* dergisi, II. meşrutiyet döneminde çıkarılan sosyalist dergilerdendir. Derginin imtiyaz sahibi, Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın da kurucusu olan Hüseyin Hilmi’dir. Derginin 1. Serisi 13 Şubat 1325/ 26 Şubat 1910- 31 Mayıs 1326/ 13 Haziran 1910 tarihleri arasında, 2. Serisi 19 Ağustos 1326/ 1 Eylül 1910- 2 Eylül 1326/ 15 Eylül 1910 tarihleri arasında çıkarılmıştır.³⁰¹ Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın kuruluş beyannamesinin ve programının da yayınlandığı dergide,³⁰² çoğunlukla işçi sınıfının hakları konu edinilmiş, işçilerin yaşadıkları sorunlara yer verilmiştir.³⁰³ Dergi, Ahmed Samim özel sayısının yayınlanması üzerine kapatılınca Hüseyin Hilmi ve arkadaşları *İnsaniyet* isminde bir dergi çıkarmıştır.³⁰⁴ *İnsaniyet* dergisi Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910) ve 12 Ağustos 1326 (25 Ağustos 1910) tarihlerinde olmak üzere 2 kere çıkartıldıktan sonra, *İştirak* dergisinin kapatılma süresi Divan- Harb-i Örfi tarafından yeterli bulununca, *İştirak*

²⁹⁷ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1994, s. 54.

²⁹⁸ Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, S. 18, 1996, s. 137.

²⁹⁹ Mehmet Sena Köseadağ, “Türk Basın Kanununda Yapılan Değişikliklerin Yazılı Basında Temsili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, 2016, s. 2028.

³⁰⁰ Nevin Ünal Özkorkut, *a.g.m.*, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 3, 2002, s. 78.

³⁰¹ İrfan Karakoç, “Osmanlı Basımında Öncü Bir Sosyalist Dergi: *İştirak*”, *Müteferrika*, S. 15, 1999, s. 97.

³⁰² Yusuf Tekin, “Türkiye’de İlk Sosyalist Hareket *İştirak* Çevresinin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 4, 2002, s. 174.

³⁰³ Kenan Demir, “Osmanlı’da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, 2016, s. 82.

³⁰⁴ İrfan Karakoç, *a.g.m.*, *Müteferrika*, S. 15, 1999, s. 97.

dergisi yayınlanmaya devam etmiştir.³⁰⁵ Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası tarafından mütareke yıllarında Kurtuluş dergisi çıkarılmıştır. Dergi, 5 sayı yayınlanmıştır.³⁰⁶ Dergide, proletarya, sosyalizm, militarizm gibi kavramlar tanımlanmaya çalışılmıştır.³⁰⁷ Bu dönemde çıkarılan bir diğer dergi ise Aydınlık'tır. 1921 yılında Sadrettin Celal tarafından çıkarılan dergi, Marksist bir yol izlemiştir. Kadınlara, kadın özgürlüğü alanında Sovyet Rusya'nı benimsetmeyi amaçlayan dergi, kadın hareketinin sınıfsal olmasını da eleştirmiştir. Dergide, doğum sonrası kadınlara verilmesi gereken haklar, eşit ücret, hamile kadınlar üzerinde durulan konulardan bazılarıdır.³⁰⁸

2.2.2. İslamcı Dergiler

II. Meşrutiyet'in İslamcı dergilerinden olan Sırat-ı Müstakim³⁰⁹ Eşref Edip'in 1908 yılında çıkarmaya başladığı derginin yazı kadrosunda Mehmet Akif (Ersoy), Ebü'l Ula Zeyn el-Abidin (Mardin), Eşref Edip (Fergan), M. Şemsettin Günaltay gibi isimler yer almaktadır. Eşref Edip, derginin yayınlamasıyla ilgili düşüncelerini, derginin sonradan değiştirilen ismi olan Sebilürreşad'ın 238. Sayısında şu şekilde ifade eder: "*Bismillah deyip işe başladık. 14 Ağustos 1324 (1908) Perşembe günü ilk nüsha çıkınca Bab-ı Ali alt üst oldu. 24 saat sürmedi on binlerce nüsha yağma edildi. Tekrar bastık yine bitti. Arkasından ikinci nüsha çıktı. Az zamanda İşkodra'dan Bağdat'a ve Yemen'e kadar bütün memleket Sırat-ı Müstakim ile doldu.*" Dergi, sadece Osmanlı Müslümanlarının değil, tüm dünyadaki Müslümanların ilerlemesini ve kalkınmasını hedeflemiştir. Din, edebiyat, felsefe dergide işlenen başlıca konular arasındadır.³¹⁰ Sırat-ı Müstakim dergisi 183 sayı çıkarılırken, aynı derginin yenilenen ismi olan Sebilürreşad dergisi, varlığını Takrir-i Sükun'a kadar sürdürür. Yazarları arasında İzmirli İsmail Hakkı, M. Şemseddin, Aksekili Hamdi, Halim Sabit, Mehmed

³⁰⁵ Haydar Temür, "Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, 2017, s. 240.

³⁰⁶ Savaş Açikkaya, "27 Mayıs Öncesi Türkiye'de Sol Akımlar", *Tarih Dergisi*, S. 50, 2009/2, İstanbul, 2010, s. 231.

³⁰⁷ Kenan Demir, *a.g.m., Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, 2016, s. 92.

³⁰⁸ Zafer Toprak, "Aydınlik Dergisi 1921-1925 Marksizm ve Feminizm", *Müteferrika*, S. 50, 2016/2, s. 7.

³⁰⁹ Adem Efe, "Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi: Sebilürreşad" *Marife*, V. 8, S. 2, 2008, s. 158.

³¹⁰ Adnan Gül, "Sebilürreşad Sırat-ı Müstakim Dergisine Göre Batılılaşma Problemi", (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 79.

Akif gibi isimler yer alır.³¹¹ Cem'iyet-i İlmiyye-i İslamiyye'nin yayın organı olan Beyan'ül Hak dergisi de İslamcı dergilerdendir. 9 Ramazan 1326- 24 Zilkade 1330 (5 Ekim 1908- 4 Kasım 1912) tarihleri arasında çıkarılan dergide dini ve siyasi konuların bir arada ilerlemesine özen gösterilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti yüceltilmiştir.³¹² Sadece İslami konulara değil, gündelik hayata dair yazıların da yer aldığı İslam Mecmuası, 12 Şubat 1914-30 Ekim 1918 tarihleri arasında çıkarılmıştır. Derginin yazarları arasında Ziya Gökalp, Mehmet İzzet, Ahmet Ağay (Ağaoğlu) bulunmaktadır. Dergi, dönemin önemli din sosyolojisi kaynaklarından kabul edilmektedir.³¹³

2.2.3. Türkçü Dergiler

II. Abdülhamid Dönemi'nde Türkçülük akımı Genç Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. 1909 yılında ise II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle siyasi birliğin oluşabilmesi için ortak bir kimlik anlayışının oluşması gerektiğinin farkına varmıştır.³¹⁴ Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşları (1912-1913) ve 1. Dünya Savaşı (1914-1918), Türklük bilincinin gelişmesinde ve Türkçülük akımının yaygınlaşıp siyasallaşmasında önemli rol oynamıştır.³¹⁵

Türkçülük akımını yayma amacıyla kurulan ilk derneklerden Türk Derneği'dir. 1908 yılında kurulmuştur. Cemiyetin kurulma amacı cemiyetin nizamnamesinin 2. Maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: “*Cemiyetin amacı, Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki eserlerini, işlerini, durumlarını ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, avam ve has edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, sosyal durumlarını ve mevcut medeniyetlerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim dili*

³¹¹ Zafer Toprak, *Fikir Dergiciliğinin 100 Yılı, Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler 1849-1983*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 19.

³¹² Ekrem Bektaş, “Beyanülhak”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 34.

³¹³ Mustafa Bakırcı, “II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İslâm Mecmuası (1914-1918)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 17, 2004, s. 178.

³¹⁴ Yavuz Çilliler, “Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 10, S. 2, 2015, s. 58.

³¹⁵ Çağrı D. Solak, “Türk Siyasal Hayatında Türkçülük Fikrinin Gelişmesine Yol Açan Etkenler”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C. 8, S. 29, 2016, s. 67.

olabilecek şekilde geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre incelemektir.”³¹⁶ Dernek, 1911 senesinde Türk Derneği Dergisi isminde bir dergi de çıkarmıştır. Dergi 7 sayı çıkarılmıştır. Amacı Türk kültürümü topluma yaymaya çalışan dergide, Türklerin edebiyatı, tarihi, coğrafyası hakkında ayrıntılı yazılar bulunmaktadır.³¹⁷

18 Ağustos 1911’de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti de, Türkçü derneklerdendir. Derneğin aynı isimle çıkardığı Türk Yurdu Dergisi, 30 Kasım 1911’de ilk sayısını çıkarmıştır. Dergi, Türkçülük akımına fayda sağlamak amacıyla olduğunu ilk sayısındaki şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Türklüğe hizmet etmek, Türklere faide dokundurmak istiyoruz. Maksudumuz, işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın içeriği göstereceğinden, mesleğimizin açıklamasını fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun.*”³¹⁸ Derginin yazarları arasında Mehmet Fuat, Ethem Nejat, Ömer Seyfettin, Ahmet Hikmet, İzzet Ulvi, Ali Canip gibi isimler yer almaktadır.³¹⁹

Genç Kalemler dergisi Türkçü bir edebiyat dergisi olmasıyla beraber, Yeni Lisan hareketini başlatması açısından da önem taşır. Hüsn ve Şiir adıyla yazı hayatına girmiş olan dergi, 8. Sayısından sonra ismini Genç Kalemler olarak değiştirmiştir. Derginin yazı kadrosu Subhi Edhem, Ömer Seyfettin, Âkil Koyuncu, M. Mermi, Ziya Gökalp, Nesîmî Sârım, Muvaffak Galib, Kâzım Nâmi’den oluşmaktadır.³²⁰ Genç Kalemler dergisinin önderliğini başlattığı Yeni Lisan hareketi, dilde sadeleşmeyi savunur. Onlara göre ise milli edebiyat, ancak milli dille mümkündür.³²¹

³¹⁶ Yusuf Akçura, *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Türk Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1978, s. 211.

³¹⁷ Kenan Demir, “Osmanlı’da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi 1849-1923”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, 2016, s. 89.

³¹⁸ Yalçın Yılmaz, “Türk Yurdu Dergisinde Mefkûre Üzerine Tartışmalar 1911-1918”, *Sosyoloji Konferansları*, N. 53, 2016/1, s. 360.

³¹⁹ Ümmet Erkan, “1911-1918 Yılları Arasında Türk Yurdu Dergisine Konu Olan Bazı Tartışma ve Polemikler”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 5, N. 1, 2016, s. 47.

³²⁰ Hüseyin Çelik, “Genç Kalemler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, 1996, s. 22.

³²¹ Ali Pulat, “Yeni Lisan Hareketinin Genç Kalemler Dergisindeki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y. 10, S. XXX, 2017, s. 287.

Türk Bilgi Derneği'nin yayım organı olan Bilgi Mecmuası, Kasım 1913-Haziran 1914 tarihleri arasında çıkarılmıştır.³²² Yazarlarının Académie Française'i örnek alarak oluşturduğu dergi, akademik bir kimliğe sahiptir. Dergide, matematik, sosyoloji, tıp, İslamiyet, siyaset, sanat gibi alanlarda kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.³²³

³²² Zafer Toprak, "Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, Derleyen: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987, İstanbul, s. 249.

³²³ Abdullah Uçman, "Dergiler Arasında Dergâh, Hayat, Mâlûmât ve Bilgi Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, S. 7, 2006, s. 528.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANIMLARA MAHSUS GAZETE YAZILARINDA

EVLİLİK VE AİLE KURUMU

3.1. Hanımlara Mahsus Gazete'nin Amacı ve İçeriği

Hanımlara Mahsus Gazete, Osmanlı toplumunda yayımlanan ilk kadın dergisi olmasıyla dikkat çekmektedir. 1. sayısından 150. sayısına kadar haftada iki gün, 150. sayıdan 580. sayıya kadar ise haftada bir gün çıkarılmıştır. Derginin ilk yayımlanış tarihi 1 Ağustos 1895 (19 Ağustos 1311)'tir.³²⁴ Derginin sahibi Tarîk Gazetesinin Baş Yazarı İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, kurucusu ise Makbule Leman'dır.³²⁵ Derginin müdiresi Fatma Şâdiye Hanım, başyazarı Nigâr binti Osman'dır. 1904-1908 yılları arasında derginin müdürlüğünü Ziya Şakir yapmıştır.³²⁶ Makbule Leman'ın kurucusu olduğu ve bir ara başyazarlığını yaptığı³²⁷ derginin yazarları arasında Zeyneb (Ahmed Cevdet Paşa'nın torunu), Fatma Fahrünnisa (Ahmed Vefik Paşa'nın torunu), Hâlîde bint Edip (Halide Edip Adıvar), Fatma Makbule Leman, Rânâ Bint Saffet, Leylâ (Saz), Ayşe Sıdika, Hamiyet Zehra, Güzide Sabri (Aygün), Münire, Nedim, Keçecizâde (Elif) İkbâl gibi kadın yazarların yanısıra; Mustafa Âsım, Ziya Şakir, Fâik Sabri, Avanzade Mehmed Süleyman, Ali Muzaffer, Ahmed Midhat Efendi gibi erkek yazarlar da bulunmaktadır. Fatma Aliye'nin bu gazetede yazması, gazetenin önemini arttırmıştır. Zira Zihnioğlu'na göre³²⁸ Fatma Aliye "Osmanlı feminizmi" adı altındaki oluşumun en önemli düşünürüdür.

Derginin sahibi Mehmed Tahir, Hanımlara Mahsus Gazete'yi yayımlamak için İçişleri Bakanlığı'na amacını anlattığı bir dilekçe verir. Dilekçe incelenir ve

³²⁴ Mustafa Çiçekler-Fatih Andı (Der.), *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayımları Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 14.

³²⁵ Hale Gürbüz, *Hanımlara Mahsus Gazete*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2001, s. 1.

³²⁶ Zehra Öztürk, "Hanımlara Mahsus Gazete", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, 2016, s. 533-535. Erişim tarihi: 06.04.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanimlara-mahsus-gazete>

³²⁷ Yaprak Zihnioğlu, *a.g.e.*, s. 46.

³²⁸ Yaprak Zihnioğlu, *a.g.e.*, s. 44.

derginin yayımlanmasına karar verilir.³²⁹ Derginin ilk sayısında yer alan “Tahdis-i Ni’met- Ta’yin-i Meslek” adlı yazısında:

“Mesleğimiz pek vâsidir. Bir iki sözle hülâsa etmek mecburiyetinde bulunsak deriz ki: Hanımlarımızın her suretle tevsî’-i malûmât, tezyîd-i vukufuna hizmet etmek mülkümüzde vücuduyla iftihar olunan muharrirlerimiz, edîbelerimiz ve şâirelerimizin efkârına mir’ât-ı in’ikâs olmak, yani eserlerini neşre vesatetle Osmanlı kadınlarının kabiliyyet-i fitriyesini göstermektir.”³³⁰

Diyecek, derginin çıkış amacının kadınların bilgi dağarcığını genişletmek ve yetenekleriyle kendilerini, düşüncelerini, bilgilerini yansıtmalarına yardımcı olmak olduğunu açıklamıştır. Dergide kız çocuklarının eğitim hayatı, aile, edebiyat, çocuk bakımı, sağlık, moda, annelik, evlilikte eşlerin birbirleriyle ilişkileri, fen, güzel sanatlar, bulmaca, müzik gibi konular işlenmiştir. Bunlar dışında yabancı gazetelerden şiir ve roman çevirileri de bulunmaktadır. Dergideki kadın yazarların sadece Osmanlı kadınlarına değil, aynı zamanda başka medeni ülkelerdeki kadınlara da örnek olabilecekleri belirtilmiştir.³³¹ Hanımlara Mahsus Gazete, başlangıçta 8 sayfa olarak çıkarılmış, 147. sayıdan itibaren 4 sayfa olarak çıkmaya devam etmiştir.³³²

3.2. Hanımlara Mahsus Gazete’de Kız Çocuklarının Eğitimine Bakış

Kadınlara Mahsus Gazete’nin birçok sayısında, kız çocuklarının eğitimini konu alan makaleler bulmak mümkündür. Dergide kadınların eğitim almasının önemi sık sık vurgulanmış, okuma-yazma teşvik edilmiştir.³³³ Bir toplumu oluşturan en küçük yapı ailedir. Ailede erkeğin kendini bilimsel kazanımlarla geliştirip kadının bu kazanımlardan mahrum kalması sonucunda ise aile ve dolayısıyla da toplum gelişemez. Kadınlar bu açıdan bakıldığında medeniyetin annesidirler.³³⁴ Eğitimli

³²⁹ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s.3.

³³⁰ Fatma Aliye, “Bablölerden İbret Alalım”, *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 26.

³³¹ Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, *a.g.e.*, s. 27.

³³² Arzu Şeyda, *Hanımlara Mahsus Gazete 101-200 Tahlili Fihrist İnceleme Seçilmiş Metinler*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2003, s. 4.

³³³ Aybala Arı, *Hanımlara Mahsus Gazete 201-300 Tahlili Fihrist İnceleme Seçilmiş Metinler*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2004, s. 105.

³³⁴ İsimli, “Tahdis-i Ni’met – Ta’yin-i Meslek”, *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını

kadın, eğitilmiş aile anlamına gelir, bu da ailenin mutluluğunu sağlar.³³⁵ Kadınla erkeğin eğitim açısından rekabet halinde olması erkekleri de geliştirir.³³⁶ Bir kadın evliliği düşünmeye başladığında, sonrasında çocukları da olacağı için eğitim fikrinden ve dolayısıyla eğitim hayatından tamamıyla uzaklaşır. Bu yüzden kızların eğitimine erkeklerden daha çok kıymet verilmeli, eğitim hayatları ihmal edilmemelidir.

1890'lı yıllara kadar kadınlar için okuma-yazma bir lüks iken, bu tarihlerle başlayan süreçte kadınlarda okuma-yazma oranı artmış ve kendi seslerini duyurabilmişlerdir.³³⁷ Osmanlı'da kadınların okuma-yazma öğrenmesi için okullar açılmıştır.³³⁸ Bu dönemde kadınlar da kendi ayakları üzerinde durup öğretmenlik yapabilmiş ve hemcinslerini eğitim-öğretim anlamında yetiştirebilmişlerdir.³³⁹ Dergide, kadınları motive etmek amacıyla, Doğu'daki kadın buluşçulardan³⁴⁰ ve İslam dünyasındaki eğitilmiş kadınlardan örnekler verilerek, kadınlara "İsterseniz siz de başarabilirsiniz." düşüncesi aşılanmaya çalışılmıştır.³⁴¹

Kızların eğitiminde önce annelerin, sonra öğretmenlerinin önemi büyüktür. Bir kız 5 yaşındayken eğitimine başlanmalıdır. Kendisine terbiyenin esasları gösterilmelidir.³⁴² Eğitim 8. yaşta ciddiyet kazanır, 8 yaşından 14 yaşına kadar olan zaman eğitim için en verimli yaştır, çünkü çocukların zihin boştur ve algılar açıktır.³⁴³ Kadınların eğitim ve terbiyesinden fazlasıyla verim alabilmek için okul sayısını arttırmak yerine birkaç iktidar sahibi bilgili kişi, "Bilgi Kültür Kurulu" oluşturup

Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s.22.

³³⁵ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 95.

³³⁶ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 81.

³³⁷ İsimli, "Bir İslam Kadınındaki Zekâ Yahut Bir Muhteria!", *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 45.

³³⁸ İsimli, "Tahdîs-i Ni'met – Ta'yîn-i Meslek", *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 21.

³³⁹ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 58-59.

³⁴⁰ İsimli, "Bir İslam Kadınındaki Zekâ Yahut Bir Muhteria!", *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 49.

³⁴¹ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 59.

³⁴² Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 42-43.

³⁴³ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 46.

kadınların eğitimini kusursuz bir şekilde yapabilmeyi bu kurula havale etmeli, bunların idaresi altında bir okul kurulup bu okulda kadınlar için aile eğitimi verilmelidir.³⁴⁴ Örneğin teknoloji ve kimya gibi fen dersleri kız okullarında görülse bile, gündelik hayatta uygulaması olmadığı gibi, ailenin mutluluğuna da bir faydası olmamaktadır.³⁴⁵ Kızların karma okullarda okumaları ve erkeklerle aynı dersleri görmeleri onları evin içine meyletme düşüncesinden ve ev idaresinden uzaklaştırır.³⁴⁶ İslam dininde kız çocuğu 5-6 yaşlarında kutsal görevi olan namazın önemli noktalarını öğrenmelidir. Sonrasında kendi anadili olan Türkçeyi öğrenmekle yükümlüdür. Eğer okula gidiyorsa biraz hesap ve coğrafya gibi başlangıç derslerini de okumalıdır. Fakat kadınların kendilerini en özenle yetiştirmeleri gereken alan kadınlık ilmidir. Bu ilim dikiş dikmek, nakış yapmak vs.den ibarettir. Kadınlar ev idaresini de öğrenmelidir, bu çok önemlidir. Bir kadın için görevini bilmek, haline şükür etmek ve ailesini sevmek ona dünya mutluluğunu sağlar.³⁴⁷

Dergide, kadının eğitimiyle ilgili yazılar incelendiğinde, genellikle kız çocuklarının belli bir eğitim alması gerektiği ama en önemli eğitimin terbiye ve ev işi olduğu, okutulan derslerde de bunların gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Erkek çocuklarının derslerinde böyle bir zorunluluk görülmemiştir. Bu eğitim sistemiyle yetişen kız çocuklarından, evlilikte de aynı görevleri yapması beklenmektedir. Ev idaresi, sadece kadının yapması gereken bir sorumluluk olarak görülmüştür.

3.3. Hanımlara Mahsus Gazetede Kadın

Dergide kadınların medeniyetin gelişmesinin temeli olduğu, hayatta medeniyete dair her olgunun kadının eseri olduğu vurgulanmıştır:

“Kadınların cemiyet-i beşeriye içinde haiz oldukları mevkiyi tayin etmek için hükemadan birinin şu sözlerini zikretmek kafidir: “Bir cemiyetin ahval-i medeniyye ve ahlakiyyesine vakıf olmak istiyor

³⁴⁴ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 97.

³⁴⁵ İsimli, “İnâs Mekteplerinde Bazı Islâhât”, *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 140.

³⁴⁶ İsimli, “Kızların Talim ve Terbiyesi Meselesi”, *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 153.

³⁴⁷ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 66-67.

musunuz? O heyeti teşkil eden kadınları tetkik ediniz. Kadın mader-i [anne] beşeriyettir. O, kitab-ı insaniyete ilave edilmiş bir fasl-ı mühimdir ki “mebhas-ı beşeriyet” onunla tamam olur. Eğer o kitap harf-i vahit [tek] anlamak kabiliyeti bizde hasıl olmuş ise onun natık olduğu [söylediği] mehasin-i hikmetin ne kadar ali olduğunu takdir edebiliriz; o nüsha-i kıymettarın öyle sahifeleri olur ki: Bir şiir-i gara gibi ruhî bir mestî-i masumaneye, fikrî birtakım hissiyatı aliyeye, eşvak-ı [şevler] maneviyeye tecelligah [görünme yeri] eyler. Onun öyle siyah ve dehşetnak [dehşetli] sahifeleri de vardır ki: Her harfî bir zehirli ok gibi kalb-i beşeri zahmdar [yaralı] eder, vicdana iltiyam-ı [iyileşme] nâ-pezir [kabul etmeyen] yaralar açar! Dünyada hayat-ı beşeriyeye merbut [bağlı] ne ki mevcut ise kadınların tesirine maruzdur: Fransızların “Kadını arayınız” mesel-i meşhuru ne kadar doğrudur!”³⁴⁸

Dergiden yapılan bu alıntıda görüldüğü üzere medeniyetin temel taşı olarak kadın görülmektedir. İnsanın kamil bir evreye ulaşmasında kadının büyük rolü olduğu ve söylediği her sözün toplum hayatına pozitif anlamda katkı sağladığına inanılmaktadır. Fransızların meşhur “kadını arayınız” deyişi ile toplumsal var oluşun nezaket içerisinde olabilmesi için kadına ciddi anlamda toplumsal bir görev yüklenmiştir.

3.4. Osmanlı Devleti’nde Evlilik Kurumu

“Burgess ve Locke’a göre hayvanlar eşleşir, insanlar evlenir.”³⁴⁹ Bu cümleden hareketle insanların evlilik kurumlarından beklentilerinin eşleşmekten çok daha kapsamlı bir anlam ifade ettiği yargısına ulaşılabilir. Evlilik kurumu insanoğlunun ilk yaratılışından itibaren mevcuttur. Kadın ve erkeğin biyolojik ve fizyolojik yapıları gereği üreme ve çoğalma gibi bir özelliği mevcuttur. Soy bağının kaybolmaması ve devam edebilmesi için insanlar evlendikten sonra bir arada yaşamaya ve çocuklarını da büyütme çalışmışlardır. Yani evlilik en temelde neslin düzenli çoğalması için ortaya çıkmış bir kavramdır.³⁵⁰ Bu durum evliliğin artık kurumsal hale dönmesini gerektirmiştir. Her toplumun kendine özgü kültür çeşitliliği olduğu için evlilik tipleri de farklılık gösterir.

³⁴⁸ Atinalı Ârif Hikmet, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 34, 14 Kanun-ı Evvel 1311, s.3.

³⁴⁹ Birsen Gökçe, “Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Bakış”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 1, Aralık 1978, s. 7.

³⁵⁰ Sezen Kama, “Osmanlı Hukukunda Evlilik Akdi ve Söz Konusu Akdin 1869 Tarihli Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesine Göre Osmanlı Tabiiyyetine Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 71, S. 1, İstanbul 2013, s. 674.

Osmanlı Devleti'nde temelde İslami kurallar geçerli olmakla beraber Türk örf ve adetleri ile toplumsal olaylara yaklaşılmaktaydı. Osmanlı'daki evlilik kurumu da temelde İslami ancak Türk örf ve adetlerinin etkin olduğu bir yapıya bürünmüştür. Geleneklerin ait olduğu bu yapıya ilk kez 1839 Tanzimat Fermanı'yla kanuni bir şekil verilmek istenmiştir.³⁵¹ Öncelikle namzetlik -günümüz deyiimiyle nişanlılık- ve daha sonra evlilik sözleşmesi (nikah) olmak üzere evlilik kurumu iki ayrı törenle kurulmuştur. Kadın ve erkeğin anlaşamadığı ve evlilik kurumunu feshetme talepleri olduğu durumda da talak yani boşanma ile evlilik kurumu bitirilmiştir.

3.4.1. Hanımlara Mahsus Gazete'de Evliliğe Bakış

Hanımlara Mahsus Gazete'de evlilik:

“İnsanlar arasında izdivaç hayata müteallik [alakalı] bir mukavele-i [sözleşme] mühimme, bir rabıta-i [bağ] mukaddesedir ki –bir ihtiyaç-ı tabii neticesi olmasından sarf-ı nazar- mahiyet-i maneviyyesi itibarıyla fevkalade haiz-i ehemmiyettir.”

Şeklinde tanımlanır.³⁵² Dergide evliliğin insanların temel vazifesi olduğu, devlete olan ödevlerini ancak bu şekilde yerine getirebilecekleri vurgulanır. Bekar insanlar vücuttaki yararsız organlara benzetilmiştir; çünkü insanlar evlendikten sonra çocuk yaparak onu devlete yararlı bir birey-vatandaş olmak üzere yetiştirmelidir. Bekârların ise topluma böyle bir yararı yoktur. Gazetede Hindistan, Eski Yunan ve Tevrat'tan da örnekler verilerek evlilik teşvik edilmiştir.³⁵³ Nazikîzâde Mehmed Hilmi tarafından yazılan Hayat-ı Âile başlıklı makalede ise yaşamın iyi ve kötü olaylarla dolu olduğu, evlilikte eşlerin birbirlerine her iyi ve kötü durumda yol arkadaşı olmaları gerektiği öğütlenmiştir:

“Hayat, güzergahı birtakım uçurumlarla, birtakım mühlükelerle [helak edici] muhit [içeren] bir tarik-i [yol] muzallimdir. Erkek, kadın yekdiğerine muayyen [belli] ve zehir olarak el ele yürümek, hayatın meraretlerini [acılarını], elemelerini bölüşmek, safalarından saadetlerinden beraberce müstefit [istifade etmek] olmak için yaratılmıştır”³⁵⁴

³⁵¹ Orhan Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No 71, Ankara 1992, s. 64.

³⁵² Makbule Leman, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 2, 24 Ağustos 1311, s. 2.

³⁵³ Avanzade Mehmed Süleyman, “Bilad-ı Muhtelif İzdivaç”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 10, 21 Eylül 1311, s. 7.

³⁵⁴ Nazikîzâde Mehmed Hilmi, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 107, 13 Zilkade 1314, s. 6.

Arife isimli yazar tarafından kaleme alınan Hayat-ı Âile isimli yazıda da³⁵⁵ bu görüş desteklenmiş, insanların evlilikte yol arkadaşlığı yaparak iyi bir aile kurmaları tavsiye edilmiştir. Evlenmek üzere olan bir yazarın ağzından yazılan bir başka makalede ise evliliğin onu mutlu edeceği, hayatının bir düzene gireceği yazılmıştır.³⁵⁶ İki evli, yakın arkadaş olan kadınların birbirlerine yazdıkları mektuplar şeklinde olan bir başka yazıdaysa birbirini seven insanların evliliklerinin onları mutlu ettiğinden, hayatlarını daha düzenli yaşamalarına yardımcı olduğundan bahsedilmiştir.³⁵⁷ Emine Semiye tarafından yazılan Hayat-ı Âile başlıklı yazıda ise evliliğin insan ve toplum için bir ihtiyaç olduğu şu cümlelerle savunulmuştur:

“İşte insanlar fitraten muhtaç oldukları bu menafi-i ictimaiyyeyi –malik oldukları birtakım kuvvetler vasıtasıyla temin-i hakimiyet eden-hükümetler sayesinde istihsal [meydana getirme] edebilirler ki bu şahs-ı manevi, bu kuvve-i aliye rabıta-i ictimaiyyenin muhafız-ı hakikisi demektir. Evet! Herhangi bir heyeti terkip eden ahalinin telif-i ihtilafına, celb-i menafi ve def-i mazarrına [zararın define] ancak o kuvve-i aliye kefalet [kefillik] edebilir. Aileler dahi cemiyetlerin esası, şekl-i ibtidaiyyesidir. Binaen aleyh aile namına – nüfuz ve iktidarı kendi dairesine münhasır- bir arada, bir hakimiyet tasavvur ve kabul etmek kadar tabii bir şey yoktur. Aile efradının dahi telif-i amal ve hayatı, idare-i beytiyyenin [ev idaresinin] adem-i intizam [düzen yokluğu] ve halelden [bozukluktan] vikayesi lüzumu piş-i teemmüle [düşünme öncesi] elenince buna vücut [yapılması gerekli] derecesinde bir ihtiyaç olduğu meydana çıkar.”³⁵⁸

Bint-i Sâfiye tarafından yazılan Hayat-ı Âile yazısında da evlenecek olan erkekle kadının hayat görüşü ortak olmalıdır denmiştir. Çünkü evlilik, aynı zamanda hayatı paylaşmaktır.³⁵⁹ Evliliğin ortak fikir birliğine dayanması fikri, İzdivaca Dair başlıklı yazıda da desteklenmiş:

“O halde izdivacı şevkle, saadetle payidar [devamlı] etmek için bir rabıta-ı maneviyye [manevi bağ], bir ülfet [yakınlık], bir muvaneset [birlikte yaşamaya alışma], bir muhabbet, bir vahdet-i fikriyye [fikir birliği] olmalı. Çünkü muhabbetin karargah-ı hakikîsi şüphesiz fikirdir...”³⁶⁰

³⁵⁵ Arife, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 28, 23 Teşrin-i Sâni 1311, s. 3.

³⁵⁶ Hüseyin Remzi, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 36, 21 Kanun-ı Evvel 1331, s. 6.

³⁵⁷ Fatma Aliye, “Levâiyih-i Hayât”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 72, 18 Temmuz 1312, s. 4.

³⁵⁸ Emine Semiye, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 26, 16 Teşrin-i Sâni 1311, s. 2.

³⁵⁹ Bint-i Sâfiye, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 114, 9 Muharrem 1315, s. 5.

³⁶⁰ Belkıs bint Hayri, “İzdivaca Dair”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 111, Zilhicce 1314, s. 2.

Denilerek evlilikte fikir birliğinin önemine vurgu yapılmıştır. Evlilik öncesi üzerinde durulması gereken önemli konulardan bir başkası ise kişinin, evliliğin gerçek anlamını hazmederek evliliğin sorumluluğuna kendini hazır hissedip hissetmediğini sorgulamasıdır.³⁶¹ Evlenirken dikkat edilmesi gereken konulardan bir diğeri de evlenecek kişilerin yaşıdır. Dergiye göre yaşa dikkat edilmediği takdirde çeşitli sağlık sorunları ortaya çıkabilir. Uygun yaş belirlenirken iklim, mizaç ve sağlık durumu gibi kıstaslar esas alınmalıdır. Yaşanılan iklime göre kadın için yirmi yaş, erkekler için yirmi beş yaş uygun görülmüştür.³⁶²

Evlilikle ilgili yazıları incelediğimizde derginin, evliliğe özendirdiğini anlıyoruz. Ancak bu konuda bilinçsiz evliliğe karşı çıkan yazarlar evlenecek olan kişilerin birbirleri ile uyumlu çiftler olması gerektiğini vurgulamışlardır. Böylece evlilik içerisinde doğabilecek olası huzursuzluklar bertaraf edilecektir. Dergide, çiftlerin birbirine karşı olan anlayışının, evlilik kurumunun devamlılığını sağlayacağı üzerinde durulmuştur.

3.4.1.1. Evlilik Türlerinden Biri Olarak Görücü Usulü Evlilik

Hanımlara Mahsus Gazete’de çeşitli öykülerle görücü usulü evliliğin yanlışlıklarına değinilmiştir. Çiçekler Perisinin İffeti³⁶³ başlıklı öyküde Seher isimli bir genç kadının haberi dahi olmadan görücü usulüyle evlendirilmesi, bunun sonucunda da kötü bir evlilik hayatıyla beraber bir ömür mutsuz olduğundan bahsedilmiştir. Akraba beş kadının birbirlerine yazdığı mektuplar şeklinde düzenlenmiş olan Levâiyih-i Hayât adlı dizinde de Fehame’den Mehabe’ye yazılmış olan mektupta, Fehame görücü usulü evliliği eleştirir. Ona göre, kadın ve erkeğin evlenmeden önce de birbirlerini tanınması gereklidir. Evlenirken eş seçme hakkı verilmediği için de bir kadın eşinin kusuru yüzünden utanmamalıdır.³⁶⁴ İtimad’dan Nebahat’e olan mektupta da Müeyyet isminde bir genç kadından bahsedilmiş, onun

³⁶¹ Fatma Aliye, “Levâiyih-iHayât”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 48, 1 Şubat 1311, s. 2.

³⁶² F. Meliha, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 59, 11 Nisan 1312, s. 4.

³⁶³ Nâfizzâde M. Nigâr, “Çiçekler Perisinin İffeti”, *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 225.

³⁶⁴ Fatma Aliye, “Fehame’den Mehabe”, *Hayattan sahneler Levâiyih-i Hayât*, Derleyen: Tülay Gençtürk Demiroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, s. 23.

görücü usulü bir adamla evlendirilmesi, Müeyyet'in onu sevmeye çalışması gibi konular işlenmiştir.³⁶⁵ Dergide, aynı şekilde görücü usulü evlendirilen Rezin isminde genç bir adamdan ve eşini tam tanımadan evlendiği için evlilik hayatında yaşadığı mutsuzluklar konu edinilmiştir.³⁶⁶

Dergini çıktığı dönem olan 19. Yüzyılın sonlarında bile görücü usulü evliliğe karşı çıkılması bir değişim ve gelişimin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zira günümüzde bile çok sayıda olan görücü usulü evliliğin mutluluktan çok huzursuzluğa sebep olduğu konu edilmiştir. 19. yüzyıl gazetelerinde bu konunun yazılması, toplumda kadına olan bakışın değişiminin göstergesi olmuştur.

3.4.2. Hanımlara Mahsus Gazete'de Evlilik Öncesi Sürec

3.4.2.1. Nişanlılık

Türk örf ve adetlerinde evliliğin tesisi için genellikle ilk hamle erkekten beklenmiştir. Örf ve adetlere göre aile büyükleri tarafından belirlenen adayların dışında kız ve erkeğin birbirini beğenip evlenmeye karar verdikleri de olmuştur. Ancak her iki durumda da aile büyükleri ile gelin adayının evine gidilip anne ve babası ile evlilik durumu konuşulmuş ve iki gencin evlenmesinde nihai kararı aileler vermiştir. Belirlenen gelin adayına İslam'da hıtbe, Türk geleneğinde ise namzetlik denmiştir. Bu ifadelere şer'iyeye sicillerinde rastlamak mümkündür.³⁶⁷ Yine İslam hukukuna göre daha önce başka biri tarafından evlilik teklif edilen ve ona olumsuz cevap vermeyen kız namzetlik kabul edilmez. Gelin adayının namzetlik sayılabilmesi için öncelikle gelen ilk teklife olumsuz cevap vermesi gerekmektedir.³⁶⁸

Kız ve ailesi tarafından evlilik teklifi kabul edildikten sonra kız ve erkek namzetlik olarak kabul edilir. Namzetlik süresi ile ilgili ne İslam hukukunda ne de örf ve adetlerde belirli bir zaman dilimi belirtilmemiştir. Bu sürecin esas amacı adayların birbirini daha iyi tanınması, aileler arasındaki münasebete bakılması ve evlilik kurumu

³⁶⁵ Fatma Aliye, "Levâ-yih-i Hayât", *Hayattan sahneler Levâ-yih-i Hayât*, Derleyen: Tülay Gençtürk Demiroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, s. 42.

³⁶⁶ Fatma Aliye, "Levâ-yih-i Hayât", *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 75, 7 Ağustos 1312, s. 2.

³⁶⁷ Arzu Karaaslan, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 2, 2015, s. 191.

³⁶⁸ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, S. 341, s. 47.

için gerekli hazırlıkların yapılmasıdır. Yani bu süre tamamen aileler ve namzetliklerin isteğine göre uzun veya kısa olabilir.³⁶⁹ Namzetliğin en belirgin göstergesi ise takılan yüzüklerdir.³⁷⁰

“Nişan günü, erkek tarafının hazırladığı nişan eşyaları kız evine gönderilir ve davetliler topluca kız evine giderler. Kız evi gelen misafirlere sigara, kahve ve kuruyemiş ikram eder. Daha sonra herkesin göreceği şekilde ve bir kağıda kaydedilerek nişan eşyaları açılır. Bu olaya nişan gösterme denmektedir. Kız ve erkek bir odaya alınarak dini nikah kıyılır. Daha sonra erkek evinden gelen şerbet ikram edilir ve kız evinde yemek verilir. Nişanlılık dönemi yaklaşık bir yıl sürmektedir.”³⁷¹

Nikah törenine kadar namzetliklerin evlilikten vazgeçme gibi hakları vardır. Karşı tarafta beğenilmeyen hal, hareket ve ahlaka mugayir bir durum tespit edilmesi halinde iki taraf da evlenmekten vazgeçebilir. Bu durumda herhangi bir tazminat talep edilmez. Sadece verilen hediyeler olduğu durumda bu hediyelerin iadesi yapılarak evlilik birliğinden vazgeçilebilmektedir.³⁷² Afyonkarahisar şer’iye sicillerinde de babasının nişanladığı adamı reddeden kızın örneği görülmektedir:

“Oldur ki Karahisarsahip kazasına tabi Doğanlar nam sakinlerinden satılmış İbrahim nam kimesne meclisi şer’i hatırı lâzimüttevirde kazayı mezbure tâbi Bağçecik nam karye sükkânından Mehmet nam kimesne mahzarından taktiri kelam edip mezbur Mehmet tarihi kitaptan bir sene mukaddem Sulbiye kızı Ayşe nam bikri bana namzed eylemiş idi. Ben dahi esvap irsal ve isal edip hala tezevvüç etmek murad eylediğimde imtina eder vaki hal-i mezbur Mehmet’ten sual olunup cevabı taktir olunmak talep ederim dedikte gibbessual mezbur Mehmet cevabında filhakıka tarihi mezburda sulbiye kızım mezbure Ayşe’yi merhum Satılmış’a namzed eyleyüp mezbur Satılmış dahi bazı eşya irsal ve isal eylemiş idi. Lakin, kızım mezbure Ayşe âkile ve bâliğa olup merkum Satılmış’a kendüyi tezviçte imtina’ eder dedikte mezbure Ayşe mahfili kazaya ihzar olunup sual olundukta filvaki babam mezbur Mehmet tarih-i mezbur merkum Satılmış’a beni namzed eylemiş lakin ben akile ve baliğa olmağile irade-i cüziyem yedimde olup merkum

³⁶⁹ Ahmet Güneş, “İslam Hukuku Açısından Nişanlanma”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 29, 2007, s. 166.

³⁷⁰ Şükrü Selim Has, “Nişanın Bozulmasının Hukukî Ve Dinî/Ahlâkî Neticeleri (İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Arasında Bir Mukayese)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 30, 2006, s. 114.

³⁷¹ Fatma Koç- Leyla Kaya Durmaz, “Evlenme ve Çeyiz Geleneklerinde Giyim Eşyaları Giresun İli Şebinkarahisar Örneği”, *Asead Dergisi*, C. 6, S. 2, 2019, s. 183.

³⁷² Esra Yakut, “Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2015, s. 2-3.

Satılmışa varmam deyu cevap verip mezburunun beyinlerinde nikah olmayıp mücerred namzed olmağıle mezbure Ayşe'ye kerh ü cebir olunmak meşru olmamakla mezbure Satılmış'ın merkurum Mehmed'e irsal eylediği eşyayı kendiye teslim ve ba'del yevm mezbur Satılmış dahi mezbure Ayşe'ye taaruzdan men'i birle mahüvelvaki ketp ve yedi talibe def' olundu.”³⁷³

Hanımlara Mahsus Gazete'nin Nişanlılar isimli yazısında da:

“Paris'in şefkat pazarında vuku' bulan harik-i müthişte birçok âdemlerin telef olduğu ve o sırada birtakım medeni erkeklerin kadınları tekmelerle bastonlarla darp ederek kendi canlarını tahlis için yol açmaya çalıştıkları yazılmıştı. Bu vaka-i fecia zuhur ettiği esnada yekdiğerine henüz nişanlanmış olan bir delikanlı ile bir genç kız da birlikte orada bulunmuşlar. Ateşin etrafı ihata eylediği bir zamanda delikanlı nişanlısını düşünmeyip biçare kızını bulunduğu noktada terk ile nefisini tahlis etmek kaydına düşmüş ve mesai-i fevkaladesi neticesinde hayatını kurtarmaya muvaffak olmuş. Kızcağıza gelince en ziyade nişanlısı olan delikanlıdan muavenet beklerken ondan zerre kadar yardım ve imdad göremeyip telef olmak üzere bulunmuş iken bazı erbab-ı hamiyetin îanesiyle tahlis-i cana muvaffak olup hane-i peder ve maderine can atmış. Fakat vücudu biraz rahnedar olduğundan firaş-ı ıztıraba serilmiş kalmış. Ertesi gün delikanlı nişanlısının da tahlis-i cana muvaffak olduğunu hayrolarak kemal-i aşk ve muhabbetle doğruca ikametgâhına azimetle istifsar-ı hatırına müsaraat eylemiş. Fakat hem kız hem de peder ve maderi felaketli bir zamanda yalnız kendi nefisini düşünüp refika-i hayatını kale bile almayan bir zevcden istikbalde vefakârlık ümit etmek mümkün olamayacağına binaen nişanın feshedildiğini ve hemen hanesine avdet edip bir daha oraya ayak atmamasını kendisine beyan eylemişler. Ne güzel cevap!”³⁷⁴

Denilerek nişanlanan bir çiftin nasıl ayrıldığı anlatılmıştır. Buna göre bir yangın sırasında erkeğin kadını bırakarak uzaklaşmasından, damadın kötü zamanlarda gelecekteki hayat arkadaşını düşünmeyeceği sonucunu çıkaran gelin ve ailesi bu durumu hoş karşılamayıp nişanı bozmuştur. Bu yazıyla hem nişanın gençlerin birbirlerini tanımaları açısından bir fırsat olduğu, hem de cezai bir yaptırımının olmadığı açıklanmıştır.

Genel olarak derginin nişanlılık süreci ile ilgili yazıları değerlendirildiğinde bu süreç ile ilgili İslam-Türk geleneklerinin sentezinin benimsendiği görülüyor.

³⁷³ İsmail Doğan, *Türk Aile Sosyolojisi Tarih-Gelenek- Modern Zamanlar*, Pegem Akademi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016, s. 108.

³⁷⁴ Fatma Aliye, “Nişanlılar”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 118, 8 Safer 1315, s. 2.

Dergiye göre nişan, ailelerin ve namzetlerin tanışması için bir süreçtir. Nişanlılık sırasında namzetler, çok belli edilmese de göz altında olurlar. Yani yaptıkları hal ve hareketler gözlemlenerek nasıl bir eş olacağı kanısına varılır. Bu sürecin sonunda taraflar birbirinden memnunsalrsa düğün yapılabilir. Aksi taktirde tarafların nişandan dönme hakkı vardır. Bu durumda ise usul gereği alınan hediyeler iade edilerek nişandan vazgeçilebilir.

3.4.2.2. Düğün Gelenekleri

Toplumlarda gelenek ve göreneklere göre bir düzeni olan düğün, evlilik, doğum, ölüm gibi birçok toplumsal durumla karşılaşmaktadır. Yüzyıllar boyunca düğün gelenek ve göreneklerinde birçok değişim olsa da düğünler, hala toplumun fazlasıyla önemseddiği ritüellerin başında gelir. Hanımlara Mahsus Gazete’de Fatma Mevsume tarafından kaleme alınan Hayat-ı Âile yazısında görenekler şu şekilde eleştirilmiştir:

“Görenek tabir ettiğimiz o seyyie-i imtisal [yanlış davranışa uyma] ki-hükümünü her zaman icraya imkan olmayan birtakım emeller suretinde tecelli ederek aram-ı fikrimize [fikir rahatlığı] daima ihlal edip durur-hayatı bir keşmekeş dert ve ıstırap içinde mütemediyen [devamlı] hırpalar! Büyük bir edibimiz görenek hakkında diyor ki: “Acaba bu alemi ebna-yı beşere [insanoğluna] gerçekten dar-ı mihnet [eziyet] etmeye görenek dediğimiz akaid-i batıla [batıl inanışlar] hülasasından büyük hizmet etmiş bir şey var mıdır? Mevt [ölüm] müthiştir; fakat bir anda geçer. Görenek ise ebediyyü’l-hayat [sonsuz hayat] ye’s-i elimdir [üzücü keder]; fakat ömür sürmez. Görenek ise daimiyyü’l-ezadır [devamlı eziyet]. İnsan göreneğinden çektiği meşakkati ne illetten [hastalıktan] görür, ne de kılletten [azlıktan]. Ne zaruretten çeker ne esaretten...”³⁷⁵

Yazıda, kötü halden medeniyete ilerledikçe gelenek ve göreneklerdeki garipliğin azaldığını belirtir. Gazetede Rana Binti Saffet’in yazdığı İzdivaç makalesinde de bu durum desteklenmektedir. Bu yazıda da gelenek ve göreneklerin evlenecek çift üzerinde yaptığı baskıdan ve bu baskının da düğünü zorlaştırdığından bahsedilmiştir.³⁷⁶

³⁷⁵ Fatma Mevsume, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 91, 5 Kanun-ı Evvel 1312, s. 3.

³⁷⁶ Rana Binti Saffet, “İzdivaç”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 64, 24 Mayıs 1312, s. 4.

Cehiz veya cihaz olarak da bilinen³⁷⁷ çeyiz de bir evlenme geleneğidir. Gelinin evlendiği zaman eşiyile olan evine götürdüğü her türlü giysi ev eşyasını ifade eder. Çeyizdeki eşya sayısının çok olması geline ve ailesine itibar kazandırır. Çeyiz damadın evine geldikten sonra birkaç gün gösterilir; akraba, komşu ve tanıdıklar çeyizi görmeye gelirlerdi.³⁷⁸ Hanımlara Mahsus Gazete’de çeyizin sergilenmesi geleneği de şu ifadelerle eleştirilmiştir:

“Bir kızın meziyet-i şahsiyyesinden ziyade bazen cihazı [çeyizi] hayli sözlere bâdî [sebeup] olur. Bir kız mücerred-i fazilet-i ahlakiyyesiyle [ahlakının faziletinin saflığıyla] mesut bir aile teşkiline ne derecelerde himmet etmiş [gayret göstermiş] olursa olsun bazen yine kadınların tabirince: “Çıplak! Ne ile geldi?” sözleriyle edilmekten kurtulamaz. En kudretsizler bile, birçok fedakarlıklar ihtiyarıyla, mükellef [gösterişli] bir yatak odasını teşhir etmek zevkinden, adetinden vazgeçmez.”³⁷⁹

Rana Binti Safvet’in bir diğer İzdivaç başlıklı yazısıysa gelenek görenekleri maddi açıdan eleştirir. Ona göre gelin tarafı da damat tarafı da birbirlerine maddi durumlarını önceden bildirmeli, gelenek görenek adı altında birbirlerine israf yaptırmamalı sadece çok gerekli ihtiyaçlar alınmalıdır.³⁸⁰ İzdivaç yazısında düğünlerdeki gelenek ve göreneklerin kişinin maddi durumuna uygun olması gerektiğinden bahsedilmiştir.³⁸¹ Her iki tarafın birbirlerine maddi durumlarını kesin bir şekilde bildirip gereksiz israf yapmamaları öğüdü verilmiştir.³⁸²

Düğünlerde yapılan masraflarla ilgili devlet tarafından da düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre 1850 yılının şubat ayında bildirilen iradede, damadın geline ve gelin tarafına vereceği hediyelerin çok pahalı veya çok ucuz olmaması gerektiği belirtilmiştir.³⁸³ Hanımlara Mahsus Gazetede de bu irade yer bulmuş, iradenin amacı:

“Vâzı-ı kanunlar [kanun koyanlar] bi’l-hassa (sülün) kadınların zevçlerine kıymetsiz üç kat elbiseden gayrı bir şey getirmelerini men

³⁷⁷ Eda Altun, *Şanlıurfa İli Akçakale İlçesi Düğün Adetleri ve Çeyiz Çevresinde Gelişen El Sanatı Ürünleri*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2013, s. 12.

³⁷⁸ Ayşegül Karakelle, *Erzurum’da Çeyiz Geleneği Üzerine Bir Araştırma*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 95.

³⁷⁹ Keçecizade A., İkbâl, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 93, 19 Kanun-ı Evvel 1312, s. 3.

³⁸⁰ Rana Binti Saffet, “İzdivaç”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 70, 4 Temmuz 1312, s. 4.

³⁸¹ Fatma Aliye, “İzdivaç”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 100, 6 Şubat 1312, s. 5.

³⁸² Emine Semiye, “İzdivaç”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 137, 23 Cemâziyelâhir 1315, s.2.

³⁸³ Tülay Erçoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19.Yüzyılda Evlilik ve Nikaha Dair Düzenlemeler*,(Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, Sayfa 88.

ediyordu. Bundaki maksat ise meydandadır. Erkek ile kadını birleştirecek rabitanın [bağın] menfaatten ziyade saadet-i aileyi temin edecek mühim birtakım esbaba [sebeplere] bina edilmesi iltizam edilmiştir [gerekli bulunmuştur].”³⁸⁴

Olarak açıklanmıştır. Bu durumda ailenin temelinin maddiyata dayalı olması engellenmek istenmiştir. Görüldüğü üzere Padişah iradesi ile aile kurmak isteyenlerin işlerine kolaylık getirilmek istenmiştir. Zira aile, iki kişi arasında maddi herhangi bir çıkar ilişkisine dayanmadan manevi duygularla yapılmalıdır.

3.4.2.3. Düğün

“*Düğün kelimesi, bağlama, bağlanma anlamına düğüm düğme kelimelerini türeten dağ- fiil kökünden gelmektedir.*”³⁸⁵ Türklerde düğün, soyun sürekliliğini sağlama, yeni bir yuva kurma gibi manalar da taşır.³⁸⁶ Düğünün amacı, etraftaki insanların da çiftlerin evlendiğinden haberdar olmasını sağlamak ve mutluluklarını paylaşmaktır. Aileye ve evliliğe çok önem veren Türk kültürü, bunun bir ilanı anlamına gelen düğünleri de çok önemsemiştir. Düğünler, yaşanan çağın hayat tarzına uyacak şekilde eğlenceli bir biçimde olmaktadır. Gençler, evlenecek yaşa geldiği zaman, ebeveynler aday için karar verince düğün için hazırlıklar başlardı.³⁸⁷ Hanımlara Mahsus Gazete’de, düğüne giden süreç:

“Verilen karar üzerine evvelce akd [söz] icra kılındı [edildi]. Ve güya yar ve ağıyara [yabancılara] karşı mucib-i hicab ve hacalet [utanma gereği] olmamak fikr-i sakim [yanlış fikir] ve meslek-i akab [arkasından tutulan yol] ile, lüzumundan fazla bir takım na-be-mahal [yersiz, uygunsuz] hazırlıklara ibtidar olundu [başlandı], bu sebeple aradan dört ay geçti.

Akdi takip eden bu zaman-ı intizar [bekleme zamanı] her iki tarafın kalbinde güzel güzel arzular, tatlı tatlı hisler, hevesler ihzar eder [hazırlar]. Gelinin hanesi, damadın güzergâhına tesadüf etmekle, biçare oradan geçtikçe, - de’b-i dirin-i İslamiyeden [İslamın eski âdetinden] olduğu üzere, evvelce görücüler vasıtasıyla, şekil [dış görünüş] ve sima [yüz] ve hüsn [güzellik] ve taravet [tazelik] bi-intihası [sonsuzluğu] hakkında, bir fikr-i icmalî [öz fikri] hasıl ettiği [edindiği], - refika-i hayatının hayal-i melek misalini pişgah-ı nazarına [gözünün önüne] getirir ve o kadar azim bir dehşet ve helecan içinde kalırdı ki, o

³⁸⁴ A. Şaziye, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 34, Kanun-ı evvel 1311, s. 2.

³⁸⁵ Eda Altun, *a.g.e.*, s. 10.

³⁸⁶ Oktay Berber, “Türk Kültüründe Eğlence Ve Birlik unsuru Olarak Düğünler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, S. 10, s. 3.

³⁸⁷ Refik Turan, Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, No 71, Ankara 1992, s. 89.

dakikadaki halini bihakkın [tam manasıyla] ifade ve tasvir cidden pek müşkildir [zordur]: Eğer havf [korku] ve hicap [utanç] mani olmasa, malike-i kalbinin [kalbinin sahibi olan kadının] hanesi etrafını, her dakikada devretmek [dönmek] isterdi. Cemiyet [toplanma] günü henüz gayr-i mukarrer [kararlaştırılmamış] olmakla, bilhassa [özellikle] bu yüzden fikren çektiği azap, nar-ı cahim [cehennem ateşi] ile suzan [yakıcı] olmaktan beter, bir azab-ı duzeh-i diğer [başka bir cehennem azabı] idi.

Buncaarzu ve intizarlar [bekleyişler], bu kadar azap ve ızdıraplar, cemiyet haftasının takarrürüyle [kararlaştırılmasıyla] beraber tahfif edildi [hafifletildi]. Cemiyet haftası ve nihayet cemiyet günü olan perşembe günü geldi. Gelin güveği [damat] evine geleceği cihetle, bir mutad [adet, alışkanlık] ale's-sabah [sabahleyin] arabalar girildi, gelinin hanesine gönderildi. Bu sırada damat dahi, bu kadar intizarların [bekleyişlerin], bunca tahassürlerin [hasret çekmelerin] artık reşide-i hadd-i encam [son sınıra erişmiş] olacağını düşünür. Ve düşündükçe sevincinden ayakları yer tutmaz, bir yerde oturamaz, durup dinlenemezdi. Çılgın gibi hanesinin her tarafını dolaşır ve dakikada bir kere, sokağa nazır olan [bakan] pencerelerden birine koşarak, hayat ve rahat-ı müstakbelinin [ilerideki hayat ve rahatının] vürudunu [gelmesini], yani gelin arabasının zuhurunu [ortaya çıkışını] gözetirdi (Ne müşkil [zor] hal! Ne iştiyak-ı bi-misal [emsalsiz özleyiş]! Ne tatlı intizar [bekleyiş] !!) Nihayet gelin arabasının köşe başından zuhuru, vücuduna öyle bir raşe [titreme], asabına [sinirlerine] o kadar bir lerce [titreyiş] verdi ki fart-ı meserret ve telaşından [aşırı sevinç ve telaştan] ne yapacağını büsbütün şaşırdı. Zavallı hasret-zede !! Mebhut [hayran], mebhut, bir gelin gibi süslü olan, gelin arabasıyla diğer arabaların ve bunca araba tekerleklerinin parıl parıl parlayarak, aheste aheste [yavaş yavaş] devr ve hareket-i mütevaliyelerini [devamlı hareket ve dönüşlerini] temaşaya [izlemeye] dalmış ve bu dalgınlıkla kendi mevcudiyetinden [varlığından] bile bi-haber [habersiz] kalmıştı. İşte böyle bir hengamede [karmaşada] idi ki, hanenin alt katındaki hanımların (Hani ya damat bey) avazeleriyle, o hal-i istiğraktan [dalgınlık halinden] uyanarak, gelini arabadan çıkarmak ve koltuğa almak üzere, hemen hanenin sokak kapısına doğru fırladı.

Gelin hanımı arabadan çıkarıp usulen koltuğa aldı. Bu esnada her ikisi fart-ı sürur ve telaşlarından [aşırı telaş ve sevinçlerinden] titremeye başladılar. Gelin hanımın güzelliği zaten malum olduğundan [bilindiğinden], davetlilere inzimam eden [katılan] seyirciler o kadar ziyade [fazla] idi ki, gelin ve güveğinin güç hal ile geçebilecekleri kadar dar bir yol açılabilmiş idi. İkisi de, her taraftan tanin-endaz olmaya [ses vermeye] başlayan (maşallah) sedaları içinde, yavaş yavaş ilerlemeye başladılar. Bu asvat-ı sürur ve şadi [sevinç sesleri] içinde, adeta ka[n]atlanmış iki kuş gibi bir tavr-ı bi-baha [paha biçilemeyecek kadar değerli bir hal], bir reftar-ı hoş eda ile [hoş edalı bir yürüyüşle] odalarına çıktılar. Damat gelini makam-ı mahsusuna [özel makamına] ik'ad etti [oturttu].

Bu sırada gelinin duvağını re'f etmek [yukarı kaldırmak], adat-ı müstahseneden [beğenilen adetlerden] sayılmazsa da, güveği [damat] bu gibi adat ve merasim-i mu'tadeye [alışılmış merasime] riayete [uymaya] kendinde sabır ve tahammül göremeyerek, hemen duvağı ref etti. Bir de ne görsün, güya ki Cenab-ı kadir-i mutlak Celle Celaluhu, azamet ve kudret-i na-mütenahiyesini [sonsuzluğunun kudretini] irae [gösterme] ve isbat etmek üzere, bir timsal-i müşahhas [somut bir örnek] hak buyurmuş yahud ki semadan bir melek ruy-ı zemine [yeryüzüne] inmişti.

Fakat oda kapısı önündeki fısıltı çoğalmaya ve kapı çalınmaya başlar. Damat bey de çıkar.

Bir vecih-i mutad [alışkanlık tarzı], düğünün ilk haftası, tarafeyn [iki taraf] için de, büyük bir saadet [mutluluk], azim [büyük] bir bahtiyarlık [mutluluk] sayılacak derecede bir ferah ve sürur [sevinç] ve inşirah [gönülde duyulan ferahlık] ile geçer! Ne büyük devlet [mutluluk], değil mi!!³⁸⁸ denilerek betimlenirken, başlıklı yazıda bir düğün günü “Hepsi bir yerde bir mecmua-i eşar [şairler dergisi] demek olan genç hanımlar, danteller, boncuklar, renkler, ipekler içinde müzeyyen [süslü], münbasit [memnun], mütebessim gelinin etrafını hüsn ve cemal [güzellik] istatüleri [heykelleri] gibi ihata etmiş efkara, ezhana [zihinlere] kalemsiz, kağıtsız musavver peri odadan odaya uçarak püderlerden, levantenlerden münteşir [yayılan] bu-yı latif [hoş koku] ile nesim-i amali [işlerin rüzgarını] muattar [kokulu], meşam-ı [burun] ümidi telziz [lezzetli] kılmakta bulunmuş idiler. Çalgılar şarkılar kalpleri raks ettirerek, hoplatarak tenşit ediyor [neşelendiriyor], hasılı düğünün bütün şaşaaası zengin bir pederin, bir validenin olanca iktidarı bir tek kerimenin ilk mürüvvetine masruf olduğunu [harcandığını] ispat eyliyordu.”³⁸⁹

Cümleleriyle betimlenmiştir. Evlenecek kişiler evlilik öncesi süreçte toplum tarafından bir takım kurallarla karşılaşır. Evlilik öncesi en önemli soru, kişilerin evleneceği kişileri seçerken kendilerinin seçip seçemeyeceği; bu konuda hür olup olmadıklarıdır. Dönemin şartlarına bakıldığında ise genellikle bunun pek mümkün olmadığı görülüyor. Ancak kadınların, toplumsal hayata katılımının artması ile bu durumun değişiklik göstererek kendi kararlarını verebildikleri görülmektedir.

3.4.2.4. Nikah

Hanımlara Mahsus Gazete'nin yazı içeriklerinde nikah ile ilgili yazılar olmadığından bu başlık altında, Osmanlı Devleti'ndeki nikah uygulaması

³⁸⁸ Azize binti Resül, “Şedâid-i Firkat”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 100, 6 Şubat 1312, s. 3.

³⁸⁹ Ayşe Sıdika bint-i Mustafa, “Hüsn-i Muamele”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 91, 5 Kanun-ı Evvel 1312, s. 3.

incelenecektir. İslam hukukuna göre erkek çok evlilik yapabilirken kadın için tek eşli olma şartı vardır. Kadına tek eşlilik emredilmesinin en büyük sebebi ise çok kadının eşliliği durumunda doğan çocuğun babasının kim olduğunun bilinemeyeceği gerçeğidir.

Zira Osmanlı Devleti'nde kadınlar için nikâhtan önce çoğunlukla mahalle imamından, evlenmeye engel bir durumunun olup olmadığına dair izinname aldıkları bilinmektedir. Nikâhtan önce kadınlardan istenen bir diğer şart ise velisinin izninin bulunup bulunmadığıdır. İslam hukukunda da bazı mezheplerde kız çocuğunun babasından izinsiz nikâhlanamayacağı belirtilmiştir.

Nikâh, kelime anlamı olarak farklı anlamlara gelse de Ferit Devellioğlu “*kanuni evlenme töreni*”³⁹⁰ olarak belirtmiştir. İslam hukukuna göre nikâhlanmak isteyen kadın, erkekten belirli bir miktar mehir ister ve erkeğin bunu temin ederek kadına verme zorunluluğu vardır. İslam'daki bu kural Türk örf ve adetlerince de benimsenmiş ve kabul edilmiştir. Mehir belirlemede erkeğin söz hakkı olamaz. Ancak mehrin hemen nikâh esnasında verilmesi gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır.³⁹¹ Ayrıca nikâh sırasında eşlerden birinin nikâhı inkar etmesi veya evliliğin gizli olmaması açısından iki şahit bulunma zorunluluğu getirilmiştir. Osmanlı Devleti, dini nikâh ve resmi nikâh diye bir ayırım gözetmemiştir. Nikâhı kıyan mahalle imamı, genellikle nikâh akdini bulunduğu yerin kadısına kaydettirmiş ve çoğunlukla nikâhlar kayıt altında tutulmuştur. Osmanlı'da bu görev din adamları tarafından yapıldığından adı dini nikâh olarak kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde nikâhların kayıt altına alınmasına önem verildiğinden nikâh akdinin kadı, naib, imam gibi devlet tarafından tayin olunmuş veya güvenilir kişiler huzurunda yapılmasına özen gösterilmiştir.³⁹² Ayrıca bu devlet adamları veya imamlar, namzetliğin buluş yaşını geçmiş olmasına dikkat etmişlerdir. Bunu haricinde nikâh akitlerinde yaş sınırı koyulmamıştır.³⁹³

³⁹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 836.

³⁹¹ Esra Yakut, *a.g.m.*, s. 4.

³⁹² M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1982, s. 2.

³⁹³ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 201.

3.5. Hanımlara Mahsus Gazete’de Aile Kurumu

Aile, aralarında evlilik ve akrabalık bağı bulunan, toplum denen bütünü oluşturan en küçük parçadır. Marshall’ın sosyoloji sözlüğünde de aile “*kan, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşmuş, mahrem ilişkilerle örülmüş bir grup; zaman içinde ayakta kalmayı ve değişikliklere uyum göstermeyi başarmış, çok esnek bir toplumsal birimdir.*”³⁹⁴ şeklinde tanımlanır. Dergide ise aile kadın ve erkeğin birbirlerini tamamlamak için oluşturduğu kutsal bir birimdir:

“Kadın, erkek insaniyetin birer rükn-i mühimmi, yekdiğerinin lazım-ı gayr-ı müfarıkıdır [ayrılması mümkün olmayacak şekilde lüzumlu]. Bunlar ayrı ayrı birer cüz-i nakıs [noksan parça] hükmündedirler. Bu iki vücud-ı nakısın “izdivaç” denilen mukaddes rabıta ile birleşmeleri bidayeten [başlangıçta] zevç ile zevceden mürekkep [oluşan] yeni bir heyetin zuhuruna esas olur ki ona aile namını veririz.”³⁹⁵

Aile kurumu, toplumdaki diğer kurumların temelini oluşmasına da yardımcı olur: Ekonomi, eğitim, din, kültür gibi kurumlar sonradan aileden bağımsız hale gelse de, temelleri aile kurumuyla atılır.³⁹⁶ Hanımlara Mahsus Gazete’deki yazılarda evlilik konusuna sık sık değinilmiştir. Tezin bu bölümünde amaçlanan; Hanımlara Mahsus Gazete’deki ideal evlilik anlayışı ve bu evlilik anlayışında kadının yerini açıklamaktır. Hanımlara Mahsus Gazete’de evliliğe, evliliklerde kadına, anneliğe, boşanmaya, ev işlerine bakış açısı nasıldır gibi sorulara cevap bulmak hedeflenmiştir. Bu yapılırken de gazetenin yazılarından faydalanılmıştır.

3.5.1. Ailede Çocuk Eğitimi

Dergide yayımlanan Hayat-ı Âile makalesine göre aile, birbirine eş durumuyla bağlı olan kadın ve erkekten bir birimdir, sonraları çocuklar da aileyi genişletir.³⁹⁷ Osmanlı ailesinde bir çocuk dünyaya geleceği zaman ev içindeki genel durumu Dilâver Cebeci şu şekilde betimlemiştir:

³⁹⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 2008, s. 7.

³⁹⁵ Makbule Leman, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 156, 16 Zilkade 1315, s. 2.

³⁹⁶ Feridun Merter, *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişimler Malatya Örneği*, 2. Baskı, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 1.

³⁹⁷ Gülistan İsmet, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 173, 23 Rebi’ülevvel 1316, s. 2.

“Türk evinde bir bebeğin dünyaya gelmesi en çok kadınlar arasında kutlanırdı. Doğacak çocuğun erkek olması en çok arzu edilen bir şeydi. Fakat çocuk sevgisi sebebiyle kız da olsa sevinilirdi. Önceden kundaklar, zıbınlar, mavi battaniyeler, takkeler hazırlanır, hamileliğin altıncı veya yedinci ayından itibaren ebe tutulurdu. Ebelerin cemiyette saygıdeğer bir yeri vardı. Nazar boncuğu, kem gözlerden korunmak için okunan dualarla bir araya getirilip üstüne çörekotu serpildikten sonra hepsi bir beze sarılıp kibleye bakan bir duvara takılırdı. Bunun üzerine de muhafaza içinde bir Kur’an asılırdı.”³⁹⁸

Arzu Şeyda ise Osmanlı’da çocuğu:

“Bir çocuk dünyaya geldiği günden mektebe ibtidâ’ edeceği (başlayacağı) zamana yani yedi sekiz yaşına kadar validesinin âğuş-ı şefkat (şefkatli kucak) ve taht-ı himâyesinde bulunur. Eğer insan ömr-i câvidânîye mâlik olsaydı, iş bu yedi sekiz sene şâyân-ı ehemmiyet bir müddet sayılmazdı. Hayfa ki insanın ömr-i tabîyyesine nisbetle bu sekiz sene dünyada bulunabileceği müddetin büyücek bir cüz’i demek olur bu halde bir çocuk doğduğu günden sekiz yaşına kadar henüz beşikten çıkamamış ve enîs-i gayr-ı müfâriki olan validesinden ayrılmamış addolunur.”³⁹⁹

Şeklinde ifade etmiştir. Buralarda da belirtildiği üzere Osmanlı’da çocuğun yetişmesinde anne ön planda tutulmuştur.⁴⁰⁰ Bir anne tarafından yazılan satırlarda çocuğun davranışlarının, güzel ahlakının anneyi de gururlandırdığı belirtilmiştir. Annelerin, çocuklarını insanlığa yararlı ve dürüst bir şekilde yetiştirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Annelik, çok önemli bir sorumluluktur. Kız çocuklarının daha küçükken bebekleriyle içgüdüsel olarak oynadığı, korumaya çalıştığı belirtilmiştir.⁴⁰¹ Yazar, kadınları daha küçük yaşta “anne olmaya” meyilli olarak görmektedir. Bunu olumlu bir özellik addeder. Hayat-ı Âile yazısında da bir çocuğun ilk karşılaştığı yer annedir, terbiyeyi ondan öğrenir denmektedir:

“Bir genç validenin natıka-i ruhu demek olan o nazarlardaki nafiziyyet-i maneviye [manevi nüfuzu] ne harikadır ki: Belki dünyaya geldiği dakikadan itibaren çocuk üzerinde tesirini gösterir. Çocuk güneşin envar-ı füyûzatına [feyizlerinin nurlarına], hararet-i tamiyyesine karşı inkişaf eden [açılan] bir çiçek gibi o nazarlardan tedricen [derece derece] iktibas-ı [kazanma] füyûzat etmeye, semerat-ı [meyveleri]

³⁹⁸ Dilâver Cebeci, *Sosyolojik Açıdan Tanzimat Dönemi İstanbul’unda Türk Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1989, s. 89.

³⁹⁹ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁰⁰ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁰¹ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 88.

istikbalini iktitafa [karşılığını alma] başlar. Dünyada sada namına ilk defa olarak kendi feryadını işitmiş olan bu masum, samiasında [duymasında] teyndaz? Olannevazişkar [gönül alıcı], mültefit [iltifat eden] bir sadanın aksini duyar, onun natık olduğu [söylediği] maaniyi anlamaya başlar ki: Bu ruhnevaz [ruh okşayan], bu ilahi sadanın aks-i hayal-i mültefiti ihtimal ki her birimizin hatıra-i ihtiramında [hürmetli] bir tutar, samiamızda ebediyyen payidar olacak bir iz, bir eser-i intiba bırakmıştır! İşte bir validenin evladı üzerine atfettiği bu nazarların icap edildiği takayyüdat [bağlanmalar], ona daima ilham-ı füyuzat ve kemalat eden o aks-i sadalar çocuğun istikbalini tenvir ve ilan ederler. Ahlakiyyundan biri: “Çocuğun terbiyesi daha ilk an-ı hayatında başlar” diyor ki bundan doğru söz olamaz. Bu halde gerek mehasin [güzelliğe], maaliyane, gerek müsaviye taalluk etmiş olsun, biz maddi ve manevi her türlü müktesebat-ı [kazanılmış bilgiler] beşeriyenin esaslarını valide kucağında aramaya mecburuz.”⁴⁰² Dadılar isimli yazıda bu görüş desteklenerek, çocuğun güzel ahlak ve terbiyesinin tamamıyla annenin eseri olduğu vurgulanır.⁴⁰³

Buna göre çocuğun annesi güzel ahlaklıysa, çocuk da güzel ahlaklı yetişmiş olacaktır, tam tersi durum için de aynısı geçerlidir.⁴⁰⁴ Hazîne-i Celîle-i Maliye Müşâviri Mahmud Es’ad’ın yazdığı başlıksız yazıda da bu görüş desteklenir:

“Etfâlin (çocukların) terbiyeye en ziyâde muhtaç olduğu zaman, işte bu çağdır. Çocuk o vakit anasından ne yolda bir ders-i edep ve terbiye almış ise artık büyüklüğündeki hayatına o bir mâye, bir esâs olur. Vâlidesinden güzel bir terbiye almış ise büyüdükçe bu terbiyesini, hüsn-i sîretini arttırır. Yok maâzallâh-ı Teâlâ fena bir ders görmüş, yahut terbiye, ahlak ne olduğunu bilmeyerek öyle başı boş büyüyüp gitmiş ise büyüyünce tabîî onda terbiyeden eser bulunmaz; böylelere sonradan terbiye verilse de kâr etmez. Çünkü çocukların cismi narin bir fidana, fikri seyyâl bir suya benzer! Ne tarafa eğilse o tarafa döner. Ne cihete çevrilse o cihete meyl ile akar gider. Artık büyüyüp salâbet kesbettikten sonra diğer tarafa zor çevrilir. Güç meylettirilir.”⁴⁰⁵

Çocuk bakımının daha net anlaşılabilmesi için Paris’te bir gazete haberinden örnek verilmiştir. Gazete haberinde Paris’te bir anne babanın, çocuklarından birini kızamık olduğu için soğuk havaya maruz bırakarak ölümüne neden olmaları, diğer çocuklarını da kendilerine masraf olmamaları için şiddet uygulayarak ve aç kalmasına sebebiyet vererek öldürmeleri eleştirilmiştir. Anne baba, çocuklarına şefkat göstermeli ve şiddet uygulamamalıdır. Dergide eleştirilen bu durum aile yapısındaki bir bozulma

⁴⁰² İsimsiz, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 191, 1 Şaban 1316, s. 3.

⁴⁰³ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 88.

⁴⁰⁴ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁰⁵ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 125.

olarak nitelendirmiş ve bu da Batı ahlakına bağlanmıştır. Özellikle annelere seslenilen yazıda:

“Muhterem valideler! Terakki ve temeddün [medenileşme] etmemeli demiyorum. Elbette edelim ve ediyoruz da. Fakat bu terakki ve temeddünü şair-i İslamımıza [İslam adetlerimize], ahlak-ı aliye ve fazılamız dahilinde arayalım da kendimize öyle bir tarik-i selamet bulalım ki saadet-i hayatımızı mahvetmesinden korkulan ahlaksızlıktan beri olalım. Bu da nasıl mümkün olur? Şüphesiz medeniyet-i garbiyenin her halini yani muzır [zararlı] olanlarını taklit etmemekle ve evlatlarımızı da o mukallitliğe [taklitçiliğe] alıştırmamakla...”⁴⁰⁶

denilerek çocuk eğitiminde de modern yolların izlenmesi gerektiği; ancak bu modernleşmenin doğru uygulanmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Buna göre çocuk eğitiminde İslam ahlakından ve geleneksellikten kopulmaması gerekmektedir.

Gazetede çocuğun yetiştirilme tarzından bahsedilirken çocuğun eğitimine önem verilmesi gerektiği de belirtilmiştir. Faideli Sohbet başlıklı yazıda Meliha isimli yazar, oğlunun ilkokuldan ortaokula geçmesini komşuları ve sevdiği insanlarla beraber ziyafet vererek kutlamıştır.⁴⁰⁷ Bu yazıdan, çocukları eğitim konusunda heveslendirmenin çocuğun ilerideki eğitim hayatı için de iyi bir özellik olduğu görüşüne varılabilir. Ev halkının, özellikle de annelerin çocukları yetiştirebilmeleri için fen ve doğal bilimler hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiği belirtilmiştir. Bu gerekliliğin sebebi de şu bir örnekle açıklanmıştır:

“Ulûm-ı tabîyye, aile sâhibesi olanlara öğretilmesi adeta lazım bir fenndir. Bir kadın efrâd-ı ailesinden birine tabîbin verdiği ilaç üzerine muzır bir şey yedirirse onu bilmeyerek tasmîm eder. Eğer kimyadan biraz haberdar ise reçeteden verilen ilacın ne olduğunu anlayarak ona zarar verecek şeyleri yedirmekten tevakki eder.”⁴⁰⁸ “O yavrucağıza ileride hakîkati ifhâm edecek müktesebât-ı ilmiyye ve tedkîkât-i fenniyyesinde, küçük yaşında aldığı o yanlış ma'lûmâtla ne kadar meşakkatçekeceği şüpheden vârestedir.”⁴⁰⁹

Görüldüğü üzere çocuğun eğitimi çok önemsendiği için çocuğun ev içinde de doğru eğitilmesi görüşü vardır. Ev içinde çocukla sık sık iletişim halinde olan

⁴⁰⁶ Hafıza Saadet Binti Veli, “Faideli Sohbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 59, 11 Nisan 1312, s. 3.

⁴⁰⁷ Fatma Aliye, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 118, 8 Safer 1315, s. 4.

⁴⁰⁸ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁰⁹ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 70.

hizmetçinin de ahlaklı bir insan olmasına özen gösterilmiştir.⁴¹⁰ Çocuğa bakan dadının ahlaklı olması gerektiği görüşü hakimdir.⁴¹¹ Çocuğun kendi dinini, ahlakını unutmaması adına Türk dadı tavsiye edilmiştir.

Erkeğin, evin reisi olduğu, sadece aile içi iş bölümünde değil, baba-çocuk ilişkisinde de net çizgilerle bellidir. Baba, dışarda çocukları için çalışarak para kazanmakla anne ise ev içi huzuru sağlamakla yükümlüdür. Babalar, çocuklarını çok sevseler de duygularını çok fazla belli etmemelidirler.⁴¹² Döneme ışık tutması açısından, sadece gazete içi yazılarda değil, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı'nın çocukluk anılarında da bu durum görülebilir:

“...Sonradan öğrendiğimize göre, babamız bizi sevmek isteyince çocuklar uyuduktan sonra yanlarına gider; onları habersizce gözleriyle okşarmış.(...) Zavallı babam, evlatlarına sevgisini göstermeyi kim bilir ne içtenlikle isterdi. Onları hastalık dışında da kucaklamak, okşamak, hatta onlarla eğlenmek ve birlikte mutlu olup sevinmek...Ancak o yanlış görev duygusu, onu da çocuklarını da bu güzel şeylerden yoksun kılmıştı.”⁴¹³

1933 doğumlu Profesör Doktor Nevzat Yalçıntaş'ın döneminde de bu durumun çok fazla değiştiği iddia edilememektedir:

“Bir öpücük sıcak bir kucaklama sevgiyi hissettirmede bir sürü çocuk oynucağından daha etkilidir. Belirtmek gerekir ki, özellikle babalarına sevgililerini göstermeleri eski terbiye telakkimize göre takdir edilecek bir davranış olarak değil, yadırganacak bir zaaf olarak kabul edilirdi.”⁴¹⁴

Kadınların, anne olduktan sonra, davranışlarına dikkat etmeleri gerektiği, anne oldukları için artık içlerinden geldiği gibi davranamayacakları belirtilmiştir.⁴¹⁵ Evlatlara, ebeveynlerinin onlar için çok büyük fedakarlıklar yaptığı, evlatlarının hayat

⁴¹⁰ Hüseyin Remzi, “Hayatı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 43, 15 Kanun-ı Sâni 1311, s. 2.

⁴¹¹ Aybala Arı, *a.g.e.*, s. 108.

⁴¹² Ebubekir Sıtkı, “Hoca Hanım Aileye Muhabbet Valide ve Pedere İtaat”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 140, 14 Receb 1315, s. 5.

⁴¹³ İsmail Doğan, *a.g.e.*, s. 16.

⁴¹⁴ İsmail Doğan, *a.g.e.*, s. 17.

⁴¹⁵ İsimli, “Hevai Sohbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 154, 2 Zilkade 1315, s. 4.

boyu iyi durumda olmasını istediklerini, evlatların da bu yüzden ebeveynlerine itaat etmeleri öğütlenmiştir.⁴¹⁶

3.5.2. Evde İş Bölümü

Erkeğin evlilikte görevi ilkçağlardan beri aile ve akrabalarını korumak, evin geçimini sağlamaktır. Bu da onun ev dışı hayatta da sorumluluk sahibi olmasını sağlar. Kadınlar ise ilk çağlardan itibaren annelik sebebiyle evlatlarının yetişmesini sağlamakla mecbur olduğundan sorumlulukları daha çok ev içindedir.⁴¹⁷

Ev işlerinden kadın sorumlu olmalı, erkek ise dışardaki işlerle ilgilenmelidir. İkisinin birbirine karıştırılmaması şarttır.⁴¹⁸ Ev işi yapan erkekle ilgili şöyle bir ironi yapılmıştır:

“Vakıa doğrudan doğruya kadınlara ait olan hidematta [hizmetler] bile peyda-yı ihtisas etmiş erkekler bulunabilir! Öyle “becerikli” erkekler olur ki: Eteklerini beline “çemre”diği [sıvıdığı] gibi matbaha [mutfak] inerek üç dört kap yemek hazırlayıvermek onun için işten bile sayılmaz. Hatta ortalık süpürmek, çamaşır yıkamak, tahta silmek gibi mesai-i nisaiyeye, nakış ve saire gibi kadınlığa has olan hidemat-ı nefsiyyeye karışan erkekler de görülmüştür! Bunun derece-i imkan ve asaletinden bahse lüzum yok. Yalnız böyle “evcimend” erkeklerin, hukukuna tecavüz etmiş oldukları kadınlarca ne suretle telakki olunacakları cay-ı sual görülüyor? Biz erkeği erkek olarak, kadını dahi hayat-ı hususiyesi dairesinde mütalaa etmek istiyoruz.”⁴¹⁹

Meliha isimli yazar kadının annesi tarafından “-Kızım, sen kadınsın. Kadınların ev işleri yazı yazmaktan daha mukaddestir. Sen yazı yazmayı daima hali [boş] vakitlerine talik et [ertele].” denilerek bir kadının önem sırasına göre yapması gereken ilk işinin ev işleri olduğu, mesleki hayatı ve kariyeriyle ilgili olanların bunun önüne geçmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Yazar kadın da “Evde gömlek kolalamak, çamaşırları ütölemek benim vazifemdir” diyerek, ev işlerindeki sorumluluğun tamamıyla kendine (evin hanımına) ait olduğunu sorgulamadan kabul etmiş görünmektedir.⁴²⁰

⁴¹⁶ Arife, “Hoca Hanım Aileye Muhabbet Valide ve Pedere İtaat”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 117, 30 Muharrem 1315, s. 3.

⁴¹⁷ Hale Gürbüz, *a.g.e.*, s. 78.

⁴¹⁸ Fatma Aliye, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 111, 18 Zilhicce 1314.

⁴¹⁹ Fatma Fahrünnisa, “Faideli Sohbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 191, 1 Şaban 1316, s. 5.

⁴²⁰ Meliha, “Hoca Hanım Aileye Muhabbet Valide ve Pedere İtaat”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 140, 14 Receb 1315, s. 3.

Gazetede yayımlanan yazıların çoğunda evin içindeki işlerin kadınlar tarafından yapılması gerektiği görüşü hâkimdir. Bunlardan birisi de ev idaresidir. Hanımlarımız ve Ev İdaresi başlıklı yazıda da kadınların ev idaresini bilmesinin öneminden bahsedilmiştir. Daha önceleri evde alışveriş ve harcamalara bakan yardımcının, hesapları yanlış göstererek kendisinin olmayan parayı da aitmiş gibi göstermiş ve ev halkını mağdur etmiştir.⁴²¹ Bu yazıda aynı mağduriyetin bir daha yaşanmasını önlemek amacıyla kadınların hesap bilmesi gerektiği görüşü savunulmuştur. Ev idaresinde dikkat edilmesi gereken bir diğer noktanın düzen olduğunu savunan İdare-i Beytiyye⁴²² yazısında da ev içi işler yine kadının görevleri olarak tanımlanmıştır.

Erkek dış hayattaki işleri iyi yaparken, kadın ev içi görevlerle ilişkilidir. Kadının ev dışı mesleki hayatındaki kariyeri yerine iyi bir anne ve valide olmasının daha önemli olduğu vurgulanmıştır:

“Zaten kadın nazarımızda kadın olmak haysiyetiyle teali eder [yücelir]. Bir kadının postacı, gemici, avukat, bir riyaziye, bir şaire olmasından ziyade tedbirli bir zevce, vazifesinas bir ev hanımı, iyi bir valide, müstait bir mürebbiye olmasını herkesle beraber arzu ederiz, onları bu sıfatlarıyla alkışlarız.”⁴²³

Dergide yayımlanan Medenî Kadınlar başlıklı yazıda da bu görüş desteklenmiştir: “*Kadın tabîb, da’vâ vekili olmadan zabtiyyelik etmeden evvel zevce ve vâlidir*”.⁴²⁴ Tal’at Ali tarafından kaleme alınan Hayat-ı Âile başlıklı yazıda da bu düşünce aynı şekilde benimsenmiştir:

“Kadınların alem-i insaniyete ifa ettikleri hizmet pek büyüktür. Fakat bir kadının ne riyaziyat-ı [matematik] aliye ve sanayi-i muhtelifede ne de felsefenin mesalik-i [meslekler] muhtelifesiyle sanayi-i nefisenin [güzel] şubat-ı [şubeler] mahsusasında ihraz [elde] etmiş olduğu vukuf ve malumat-ı vasia [geniş] ile bu hakikat arasında pek o kadar münasebet aranılmamalıdır. Bu suver-i [suretler] malumatın her biri rical [erkekler] için birer sermaye-i mübahattir [övünme]. Onların ancak ulum fûnun ve sanayide gösterecekleri müessir irfan ve terakki ile mevki-i medenilerini tahkim [kuvvetlendirme] ve ala etmiş olacakları vareste-i [kurtulmuş] izahtır. Vakıa bunlar bir kadın içinde

⁴²¹ İsimli, “Hanımlarımız ve Ev İdaresi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 27, 20 Teşrin-i Sâni 1311, s. 2.

⁴²² Fatma Şadiye, “İdare-i Beytiyye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 56, 21 Mart 1312, s. 4.

⁴²³ Faik Ali, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 59, 11 Nisan 1312, s. 5.

⁴²⁴ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 74.

mucib-i şeref olabilir. Lakin fitratın heyet-i beşeriyye içinde kadınlara tahmil etmiş [yüklemiş] olduğu vazife-i mühimme, beşeriyetin onlardan beklediği müessir hidemat [hizmetler] elbette bu değildir. Kadın namı bize, hab-ı [uyku] nevşin-i masumiyet olan çiğerparesinin beşiği üzerine, bir melekü'l-sıyane [koruma] gibi, cenah-ı şefkatini açmış bir genç valideyi ihtar ediyor [uyarıyor]. O valideyi ki: Bütün huzur ve ezvakını [zevklerini], gençliğe müteallik [alakalı] bütün amal-i safaperveranesini, bu yavrucuğun, ailenin medar-ı inşirah [ferahlık] ve saadeti, vatanın ümid-i istikbali olan bu mahsul-ı hayatın husul-ı saadetine: Bir saatlik istirahatına vakfetmiştir! Bir validenin evladı, semere-i hayatı üzerine atfetmiş olduğu nazarlardaki şefkati, halaveti [tatlılık], hele onun natık olduğu [söylediği] maani-i ulviyeyi tasavvur ediyor musunuz? O nazarlardan, o manzaradan mütehassis [duygulu] olmayan bir kalp farz olunabilir mi? Mütehassis olmamak nasıl kabil olur ki: Bir nev-zade [yeni kişi, bebek] masum bile sanki girye-i nedametle [pişmanlık ağlamasıyla] girmiş olduğu şu saha-i vakayide [olaylar] –mevcudiyetinden bile bi-haber olduğu halde- üzerine titreyen o nazarların meknuz [gömülü] olduğu cevahir-i [cevherler] şefkati takdir eder, onların natikiyyet-i maneviyyesini pek güzel hisseyler”⁴²⁵

Bu yazıda kadını en mutlu eden durumun “annelik” olduğu vurgusu yapılmış ve kariyer hayatı ikinci plana atılmıştır. Makâle-i Mahsûsa: Terakkiyât-ı Nisvâniyye⁴²⁶ başlıklı yazıda da bu görüş desteklenerek kariyer hayatı annelik üzerine kurulan, sadece çocuklarıyla ilgilenmek zorunda bırakılan kadınların, maddi geçimlerini sağlayacak bir işi olmadığı için eşlerinin çalışmasından bunun karşılığını alacaklardır. Bir anlamda maddi olarak tek dayanakları eşleridir. Bu yüzden de onlara iyi davranmak, itaat etmek zorundadırlar. Kadının ilk görevinin annelik olarak benimsenmesi ne yazık ki onları maddi açıdan güçsüz kılmış; eşine itaat etmek, haksız da olsa iyi geçinmek adına hakkını savunamamıştır. Ev içinde sadece ev işleri ve çocuğuyla meşgul bırakılmak zorunda kalan kadın buna değil karşı çıkmak, tam tersi bununla gurur duymalıdır. Bu ifadelerle ilgili son olarak denebilir ki yazılarda annelik kutsanmıştır.

Bu görüşlerden sonra “Peki bir aileye sahip olmayan kadınlar ne yapmalıdır?” sorusu akla gelebilir. Bir aileye sahip olmayan kadınlar yine “kutsal annelik” sorumluluğundan kurtulamamıştır:

“Bir kadın aileden mahrûm. Te'mîn-i maişette mazhar yahut maişeti emîn de yine kimsesiz, tahsili mükemmel. Kendi evlâdı yoksa evlad-ı

⁴²⁵ Tal'at Ali, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 66, 6 Haziran 1312, s.5.

⁴²⁶ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 80.

vatan var. Onların terbiyesini ve saâdetini te'mîn edecek yolda çalışsın. Evinin idâresiyle meşgul olmazsa hey'et-i umûmiyenin idâre ve iktisâdı yolunda- fakat evindeki tarzda- hizmet göstereyin. Sanâyi-i nefisenin terakkiyâtına gayret etsin. Ve'l-h'asıl aile dâhilindeki vezâifini – mâdem ki aileden mahrumdur- hey'et-i umûmiyyeyi kendine bir aile bilerek bu hey'ete karşı îfâ etsin. Medenî âlemde terakkiyât-ı nisvâniyenin semerât-ı nafia vermesini bu yolda görenlerin muhâkemesi bize ma'kul görünüyor.”⁴²⁷

3.5.3. Evlilikte Eşlerin Birbirleriyle Olan İlişkileri

Evlilikte çiftler çıkar ilişkisi gözetmemelidir, aşk da geçici bir duygudur. Bu sebeple önemli olan evliliğin ilerleyen dönemlerinde çiftlerin karşılıklı sohbet edebilmesidir.⁴²⁸ Emine Semiye tarafından yazılan Hayatı Âile⁴²⁹ ve Fatma Aliye tarafından kaleme alınan Levâyih-i Hayât⁴³⁰ da sohbet edebilmenin önemini belirtmişlerdir. Bu yazılarda ataerkil bir aile yapısı öngörülmüştür. Ailede hâkimiyetin erkeğe ait olması görüşünde hemfikir olunmuştur. Erkekler evin dışında daha çok buldukları için kadınlara nazaran tecrübeleri fazladır. Bu yüzden aileyi çok daha rahat ve bilinçli bir şekilde yönetebilirler. Kadınlarsa daha çok duygularıyla hareket ederler.⁴³¹ Ailede hakim olan kişinin belirlenmesinin, eşler arasındaki rekabeti, bu rekabete bağlı olarak da aile içi sorunları engellemektedir görüşündedirler. Kadının, eşinin gerisinde kalarak aile içi rekabeti, sorunları engelleyeceği düşüncesi tartışmaya açık bir konudur. Kadın, erkeğin bu tecrübesinden dolayı ona hürmet etmeli, erkek de bu hürmeti kötüye kullanmamalıdır. Yazıda, sadakat duygusu da oldukça önemsenmiştir. Okuyuculara çiftlerin birbirlerine karşı sadakatli olmalarına dair öğütler verilmiştir.⁴³² Faik Ali tarafından yazılan Hüsn-i Muâmele yazısında da aynı düşünce doğrultusunda kadının eşine hürmet etmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴³³ Kocanın sadakatsizliği yüzünden mutsuz olunan bir evliliğin hikayesi anlatılarak, sadakatsizliğin evliliği yıprattığı belirtilmiştir.⁴³⁴ Kadınların duygusal yönden daha güçlü olduğu ve bu özelliğiyle erkeklere üstünlük sağlayabilecekleri de ifade

⁴²⁷ Arzu Şeyda, *a.g.e.*, s. 81.

⁴²⁸ İsimli, “Faideli Sohbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 6, 7 Eylül 1311, s. 5.

⁴²⁹ Emine Semiye, “Hayatı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 20, 26 Teşrin-i Evvel 1311, s. 6.

⁴³⁰ Fatma Aliye, “Levâyih-i Hayât”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 143, 6 Şaban 1315, s. 2.

⁴³¹ Fatma Mevsime, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 112, 24 Zilhicce 1314, s. 4.

⁴³² İsimli, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 39, 1 Kanun-i Sâni 1311, s. 1.

⁴³³ Faik Ali, “Hüsn-i Muâmele”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 192, 8 Şaban 1316, s.4.

⁴³⁴ İsimli, “Hüsn-i Muâmele”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 131, 11 Cemâziyelevvel 1315, s. 4.

edilmiştir.⁴³⁵ Kadınların duygusal yönden, erkeklerinse akıl yönünden güçlü olduğu ve evlilikte bireylerin bu güçlü yönleriyle birbirlerini tamamladıkları belirtilmiştir.⁴³⁶

Dergide bu düşünceye karşı çıkan yazılar da olmuştur. Bu karşıt yazılarda, dergideki genel evdeki hakimiyetin erkeğe ait olduğu görüşüne karşıt bir tavır sergilenmiştir. Evlilikte sadece erkek değil, kadın da kendini geliştirme çabası içinde olmalıdır denmiştir. Sadece kendi ülkesinde değil, dış ülkelerde olan durumlar ve düşüncelere de ilgisiz kalmamalıdır. Kadının, erkeğin fikren altında kalması, bunu sorgulamadan kabul etmesi büyük yıkımlara yol açabilir.⁴³⁷

Dış hayata kendini çok fazla kaptırıp ailesiyle ilgilenmeyen erkeği uyarmak da kadının görevi olarak görülmüştür. Kadın, eğer çocukları da varsa, çocukları öne sürerek eşine hem eş hem de baba olmanın sorumluluklarını belirterek, ailesiyle daha fazla ilgilenmesini sağlamalıdır:

“Ey muhterem zevcim [kocam]! Takip etmekte olduğun tarik [yol] sefahat [pervasızca yapılan eğlence, akılsızlık] üzerinde mühlik [helak edici] ve müteaddid [birçok] girdab-ı felaket vardır. Mutlaka birine düşeceksin. O zaman: Elindeki mini, mini yavrusunu ileriye doğru sevk ederek, mahsul-i hayatımız [hayatımızın meyvesi], sermaye-i saadetimiz [mutluluk sermayemiz] olup daha senelerce ikdam [çaba gösterme] ve mesaimize [emeklerimize] muhtaç olan şu sevimli evladımızın istikbali dehşetli, muhataralı [tehlikeli] zalam-ı ye’s ve keder [keder ve ümitsizlik karanlığı] içinde kalacaktır.”⁴³⁸

3.5.4. Boşanma (Talak)

Nikâh akdinden sonra kurulan evlilik birliğine herhangi bir sebepten dolayı son verilmesine İslam hukukunda talak denmektedir. Gazetede talak:

“Talak [boşanma] ukde-i nikâhın [nikâh düğümünün] izalesidir [ortadan kaldırılmasıdır]. Bina-yı ailenin esası olan nikâh ve izdivaç talak sebebiyle zail olur [yok olur]. Nikâh ile yekdiğerine [birbirine] mahrem, refik-i hayat [hayat arkadaşı] olan bir zevç [koca] ve zevce

⁴³⁵ Zeyneb Sümbül Binti Sedad bin Ahmed Cevdet Paşa, “Fâzıl-ı Meşhur Merhum Ahmed Cevdet Paşazâde Saadetli Sedad Beyefendi Hazretlerinin Kerîme-i İffet-Vesîmeleri İsmetli Zeyneb Hanımefendi Hazretlerinin Makâle-i Aliyyeleridir”, *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete*, Derleyen: Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını Kadınların Belleği Dizisi: 2, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 36.

⁴³⁶ Ahmed Rasim, “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 88, 14 Teşrin-i Sâni 1312, s.2.

⁴³⁷ İsimli, “İzdivaca Dair”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 149, 19 Ramazan 1315, s. 4.

⁴³⁸ Fatma Aliye, “Zevcinin Sû-i Ahvâlini Teâdiyle Bir Kadının Te’siri”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 165, 26 Muharrem 1316, s.4.

[karı] talak ile heman [sadece] el, yabancı olurlar.”⁴³⁹ şeklinde açıklanan talak, lügat anlamı ile talak “nikâhlı kadını bırakma”⁴⁴⁰

Olarak açıklanmıştır. Yani İslam hukukuna göre boşanma hakkı sadece erkeğe verilmişse de nikâh akdi sırasında boşanma hakkı talep eden kadına nadir de olsa bu hak verilmekteydi. Bu hakkın yanı sıra kadın isterse mahkemelere başvurarak boşanma talep edebilmiştir.⁴⁴¹ Erkeğe hukuki olarak boşanma hakkı verilmişse de gazete yazılarında çok güçlü bir sebep olmadıkça, erkeğin boşanması hoş karşılanmamıştır. Kadının evlenip boşanmış durumda olmasının toplum tarafından hoş görülmeceği, erkeğin boşanarak kadını bu zor durumun içine sokmaması tavsiye edilmiştir.

Dergide en büyük boşanma sebeplerinden biri gelin-kayınvalide arasındaki anlaşmazlık olarak belirtmiştir. Bir diğer sebep ise, erkeklerin kendilerinden daha yüksek maddi durumda olan kadınlarla evlenmesidir. Gazetede genel görüş olan kadın erkeğe itaat etmelidir düşüncesi, maddiyatın kadından erkekten yüksek olduğu durumlarda mümkün olamamaktadır. Çünkü kadın kendini daha üstün hisseder, bu da geçimsizliğe sebep olur.⁴⁴²

Mahkemelerin haricinde İslam hukukunda talakta karşı tarafın onayını alma zorunluluğu da belirtilmemiştir.⁴⁴³ İslam hukukunda talak gerçekleşmiş dahi olsa doğacak olan çocuk koruma altına alınmıştır. Zira talak sonrasında 3 aylık iddet süresi bekleme zorunluluğu mevcuttur. Bu durumda kadının hamile olup olmadığı kesinleşmesi ve bu çocuğun babasının belli olması için talaktan sonra 3 ay beklenir; ancak kadının hamile olmadığı kesinleştiğinde evler ayrılabilirdi. Ayrıca çocuklar üzerindeki tüm velayet hakları babaya verilmişti. Talak sonrası babasının evine dönecek olan kadın, çocukları götüremezdi.⁴⁴⁴ Yukarıda anlatılan hususlar Osmanlı’da genellikle İslam hukuku ve gelenek göreneklere göre şekillenmişti. Osmanlı’nın son dönemlerine kadar Aile Hukukuna özel bir kanun hazırlanmamıştır. Ancak 25 Ekim 1917’de 156 maddelik Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile aile ilişkileri, aile meclisi, evlilik,

⁴³⁹ İsimsiz, “Talak Hakkında”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 200, 12 Şevval 1316, s. 2.

⁴⁴⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 1028.

⁴⁴¹ Saadet Maydaer, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, s. 301.

⁴⁴² İsimsiz, “Talak Hakkında”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 200, 12 Şevval 1316, s. 3.

⁴⁴³ Esra Yakut, *a.g.e.*, s.10.

⁴⁴⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 202.

çok eşli evlilik, gayrimüslimlerle evlilik ve boşanma gibi konular kanun ile düzenlenmiştir.⁴⁴⁵ Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Osmanlı Devleti ilk defa aile hayatını denetim altına almıştır. Bundan dolayı devlet izni olmadan yapılan evlilikler artık kabul edilmeyecektir. Ayrıca ikinci evlilikler için ilk eşten izin alma zorunluluğu yine bu kararname ile getirilmiştir. Bunun yanında İslam hukukunda bulunan erkeğin tek taraflı boşama hakkı bu kararname ile kısıtlanmış ve boşanmadan önemli söz aile meclislerine bırakılmıştır.⁴⁴⁶

Hanımlara Mahsus Gazete genel olarak değerlendirildiğinde öncelikle dönemin kadınlarının bilgi dağarcığını artırmayı hedeflediği görülmektedir. Bunun yanında kadın yazarların fikir dünyasının, dergiler aracılığıyla kamuoyuna duyurulması da bu derginin amaçları arasındadır. Nitekim yukarıda açık örnekleri ile anlatıldığı üzere kadınların eğitimi, nişanlanması, nikâhlanması ve evlenmesi gibi konular da derginin içeriğini oluşturmaktadır. Dergide bu konularda yazılan yazılar incelendiğinde ise kadınların eskiye nazaran daha fazla söz sahibi olması gerektiği ve eğitim seviyelerini yükseltmeleri yönünde tavsiyeler verildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla feminizmi direk olarak savunan yazar olmamakla beraber, dergide işlenen konuların doğrudan feminist düşünce yapısı ile bağlantılı olduğu görülecektir.

⁴⁴⁵ Tarık Zafer, “Yüzüncü Yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 288, 2017, s. 54.

⁴⁴⁶ Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2016, sayfa 13.

SONUÇ

Tarihin ilk çağlarından itibaren kadın, insan hafızasında ve topluluklar içerisinde farklı konumlarda görülmüştür. Paleolitik Çağ'da çocuk doğurabildiği, dolayısıyla aktif bir şekilde üremeye önemli katkısı olduğu için kutsal kabul edilmiştir. Doğurganlığı sebebiyle kutsal kabul edilen kadın, toplumda merak uyandıran ve saygı gören bir konuma geçmiştir. Bu da anaerkil düzeni oluşturmuştur. Kentleşmeyle birlikte savaşlar başlamış; bu durum sömürü düzenini beraberinde getirmiştir. Özel mülkiyetin oluşmasıyla beraber, kadının toplum içindeki bu avantajlı konumu değişmiş, anaerkil düzenden ataerkil düzene geçilmiştir. Kadının doğurabiliyor olması, onu sadece çocuk bakmaya ve ev işleriyle ilgilenmek zorunda bırakmıştır. Erkeklerse toplumda kendilerini ifade edebilecekleri, kendilerini ve toplumu geliştirebilecekleri alanlara yönelebilmek şansına sahip olmuşlardır. Kadınlarsa bu şansa sahip olabilmek için mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Toplumda ikinci sınıf olarak görülen, dezavantajlı durumda olduğunu fark eden (üstelik de bunun kendi başarı ya da başarısızlığından dolayı değil, sadece cinsiyeti sebebiyle olduğunu fark eden), eşitlik kavramının ve insan haklarındaki "insan"dan kast edilenin sadece erkekler olduğunu anlayan kadınların bilinçlenmeleri 17. ve 18. yüzyıllarda olmuştur. Bu bilinçlenmeyle ayaklanma ve isyanlar başlamış, feminizm kitlesel bir harekete dönüşerek toplumsal bir nitelik kazanmıştır.

Dünyadaki kadın hareketi tarihine bakıldığında Fransa ve Amerika gibi Batılı ülkelerin öncü olduğu görülmektedir. Fransa'da Sanayi Devrimi ve kapitalizmle beraber kadının yine geri plana itildiği, her kesimden kadının Fransız Devrimi'ni onayladığı, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan eşitlik, adalet, özgürlük gibi kavramları kendileri için de istedikleri bilinmektedir. 19.yüzyıldan itibaren kadın hareketi kavramı gelişmiş, bu da feminist düşünce sistemini doğurmuştur. Feminist düşünce evrenselleşmiş, her ülkeden kadınlar kendi ülkelerindeki kadın sorunlarına çözüm aramaya girişmişlerdir. Amerika'daki kadın hareketi ise 1840'larda başlamıştır. Kadınlar Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinden esinlenerek Duygular Bildirgesini ilan etmişlerdir. 1869 yılında da National Woman Suffrage Association'u (Kadınların Oy Hakkı Ulusal Birliği)kurarak, kadın hakları üzerine konferanslar vermişler ve kadınları aydınlatmaya çabalamışlardır.

Bu araştırmanın konusu olan Osmanlı Devleti'nde ise kadınların din ve geleneksellikle beraber kimliği yok sayılmıştır. Ancak her ülkedeki kadın sorunları farklı bile olsa kadınların yok sayılması ya da ikinci konuma düşmesi evrensel bir durum olduğu için Osmanlı kadınları da uğradıkları haksızlıkların farkına varmışlardır. Bunda tabii hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemiyle beraber yönünü Avrupa'ya çevirmesi, Batılılaşma ve modernleşme etkili olmuştur. Bu düşüncelerle beraber kız çocuklarının eğitiminde yenilik arayışına girilmiştir. Ancak geleneksellikten kurtulmak kolay olmamış, gerçek anlamda bir modernleşme sağlanamamıştır. Kız çocuklarının eğitime amacı detaylı incelendiğinde, eğitimin esas amacı olan ufuk açmak, öğrencinin yeni bir dünya görüşü oluşturmasını sağlamak yerine; kadının eşine itaat etmesi, iyi bir eş ve anne olacak şekilde yetiştirilmesi olduğu söylenebilir. Cinsiyete bağlı olarak değişen ders programı da cinsiyet eşitsizliğinin bir diğer göstergesidir. Rüşdiyelerde kız öğrencilere resim, biçki- dikiş dersleri verilmiştir. Dersler kadınların kendisi için değil, aile hayatı ve iyi bir anne olabilmesi için konumlandırılmıştır. Bunun negatif etkileri, bu eğitimle yetiştirilen kız çocuklarının yetişkin olduklarında evlilik ve aile hayatındaki olumsuz yansımaları görülebilecektir.

Osmanlı Devleti'nde kadın hareketinin bir diğer organı olan kadın cemiyetleri incelendiğinde iki temel konuda yoğunlaştıkları görülmektedir: milli konular ve kadın sorunları. İlk açılan cemiyetler daha çok savaşlardaki insanlara yardım etmek amacıyla kurulmuşlardır. Bunun yanı sıra iş hayatında istihdam yaratmak için mesleki eğitim veren, amacı kadınları bilgilendirmek olan çeşitli cemiyetler kurulmuş, buralarda kadınların kendilerini geliştirebilmeleri amaçlanmıştır. Ancak yine de kadınlar evli olma yükümlülüğünden kurtulamamıştır. Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin kadınlara evli olma şartı koymuş olması bu duruma verilebilecek örneklerden biridir. Cemiyetin, bu tavrıyla vurgulanmak istenen kadınların ilk sorumluluklarının her zaman evlilik olması gerektiğidir. Görüldüğü üzere kadının ev dışındaki herhangi bir aktivitesi, aile hayatının önüne geçer korkusuyla cemiyete üye olma şartı olarak cemiyetle ilgisi olmayan koşullar aranmıştır. Fakat diğer yandan bir erkek ev dışındaki herhangi bir aktiviteye ya da topluluğa katılırken evli olma şartı getirilmemiştir.

Araştırmanın ana teması olan evlilik hayatı anlayışındaysa Hanımlara Mahsus Gazete'nin yazıları, esasen kız çocuklarının eğitiminin ve kurulan kadın cemiyetlerinin özeti gibidir. Hanımlara Mahsus Gazete, o dönemde çıkarılan en uzun süreli dergi olması sebebiyle içerdiği yazılar toplumun yapısını göstermede önemli bir kaynaktır. Sadece mesleği yazarlık olan kadınların değil, okuyucuların da yazılarının olması, halkın düşünce yapısının anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Dergide siyasal konularda pek yazı bulunmadığı gibi daha çok kız çocuklarının eğitimi, kadınların eğitimi, annelik, edebiyat, romanlar, hikâyeler, evlilikte kadın erkek ilişkisi, tutumlu olmak, bulmacalar, iç dış haberler, sağlık, moda, reklamlar gibi konular yer almıştır.

Hanımlara Mahsus Gazete'nin ev içi iş bölümü ile ilgili yazılarında ne yazık ki cinsiyet eşitsizliği görülmektedir. Dergide ev işlerinin bütün sorumluluğunun kadına ait olması gerektiği savunulmuş; aynı evde yaşayan erkeğin, bu işlerden de kadın kadar sorumlu olması gerektiği vurgulanmamış ev işi yapan erkekle ilgili ironiler yapılmıştır. Gazetede yazan bir yazar bile olsa kadının öncelikli işi, ev içi işlerdir. Bu görüş, derginin kadın yazarları tarafından da sorgulanmamış, ev işlerinin kadının kariyerini ne denli engellediği tartışılmamıştır. Kadın yazarlar da dahil olmak üzere toplum, tüm kadınların aslı görevinin ev işi ve annelik olduğunu sorgulamadan kabul etmiştir. Annelik kutsal görülmüştür. Çocuksuz aile diye bir kavram yoktur. Günümüzde de kabul gören “bir kadın ne kadar başarılı olursa olsun anne olmadığı sürece hep eksik kalacağı” düşüncesi o zamanlarda filizlenmeye başlamıştır denebilir. Çocuğun yetiştirilmesinde de anne hep ön planda tutulmuştur. Bir diğer ebeveyn olan baba, çocuk sorumluluğunda geride bırakılmıştır. Çocuğun tek ebeveyni annesiymiş gibi davranılmıştır. Baba sadece evin, çocukların maddi ihtiyacını karşılamakla yükümlüdür. Anne şefkat ve sevgi doluyken, babaların çocuklarına sevgilerini açık bir şekilde göstermeleri bile hoş karşılanmamıştır. Bu da günümüzün sevgisiz yetiştirildiği için psikolojisi bozuk olan yetişkinlerinin anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Dergi, her kadın hayatının bir aşamasında mutlaka evlilik gerçekleştirmeli anlayışına sahiptir. Bu düşünce biçimi, günümüzde de –eskiye oranla daha az hissedilebilir biçimde de olsa- etkisini sürdürmektedir. Hanımlara Mahsus Gazete yazılarında da “her kadın evlenmek zorundadır” şeklinde net bir cümle bulunmasa bile incelenen yazılarda bunun sorgulama kapsamına dahi alınmadığı görülmektedir. Bir

düşünceye muhalif olunabilmesi için öncelikle o düşüncenin savunulması gerekir. Hanımlara Mahsus Gazete'nin yazılarındaysa hayat boyunca evlilik yapmayı düşünmeyen/istemeyen kadınlar yokmuş gibi davranılarak, bu düşünce konu edilmemiştir. Bu da en az yazılarda "her kadın evlenmek zorundadır" bulunma ihtimali kadar baskı taşır.

Dergide, kadın erkek ilişkisiyle ilgili tavsiyeler ise birbiriyle uyumlu, hayat görüşleri ve hayattan beklentileri aynı olan insanların evlenmesi yönündedir. Kadın erkeğe itaat etmeli, hataları varsa onu hoş görmeli, tartışma varsa alttan almalıdır. Erkek, aile ortamından uzaklaşır ve sorumluluklarını unutursa onun bu tutumunu düzeltme sorumluluğu kadınlara yüklenmiştir. Erkek, dış hayatta daha aktif olduğu için hayat hakkında daha tecrübeli, dolayısıyla daha bilgilidir. Bu yüzden ev dışındaki alanda ikinci önemde görülen kadın, erkeğin tavsiyelerini dinlemelidir. Kadının eşiyile anlaşmak zorunda bırakılmasının bir diğer sebebi de kendi ayakları üzerinde duramadığı için maddi olarak eşine muhtaç olmasıdır. Kadın, ev işinden tamamıyla sorumlu görülüp kariyerini ikinci plana atarken aynı zamanda maddi olarak kendi ayaklarının üzerinde durmasına fırsat verilmemiştir. Bu durum ise kırılmayan bir kısır döngü oluşturur.

Görüldüğü üzere, kadınlar için eğitim fırsatları yaratılmış, cemiyetler kurulmuş, dergiler yayımlanmışsa da kadın "insan" olmaktan ziyade, kadın ve anne oldurulmaya çalışılmış; küçüklükten beri de hem ailesinde hem de eğitim hayatında böyle gördüğü ve genel olarak da -eşine, babasına- etrafındaki insanlara itaat etmeye alıştığı için bunları sorgulamadan kabul etmiştir.

KAYNAKÇA

GAZETELER

Aliye, F. “Levâiyih-i Hayât”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 213, 20 Mayıs 1315, s. 5.

Aliye, F. “Levâiyih-i Hayât”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 214, 27 Mayıs 1315, s. 2.

Aliye, F. “Levâiyih-i Hayât”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 215, 3 Haziran 1315, s. 2.

Çatalacalı Memduh Bey’in Hemşiresi, L. “Hoca Hanım Aileye Muhabbet Valide ve Pedere İtaat”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 103, 14 Şevval 1314, s. 3.

Fatma, T.D.H.M.M.A.E.H. “Hanımlarımız ve Ev İdaresi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 6, 7 Eylül 1311, s. 5.

Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilad-ı Muhtelif İzdivaç”, Numara 101, 22 Ramazan 1314, s. 1.

Hanımlara Mahsus Gazete, “Hayat-ı Aile”, Numara 99, 30 Kanun-ı Sâni, s. 1.

Hanımlara Mahsus Gazete, “İzdivaca Dair”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 220, 8 Temmuz 1315, s. 5.

Hanımlara Mahsus Gazete, “İzdivaca Dair”, Numara 222, 22 Temmuz 1315, s. 5.

Hanımlara Mahsus Gazete, “İzdivaç”, Numara 70, 4 Temmuz 1312, s. 1.

Hanımlara Mahsus Gazete, “Nişanlılar”, Numara 113, 2 Muharrem 1315, s. 6.

Hanımlara Mahsus Gazete, “Heva-i Sohbet”, Numara 38, 8 Kanun-ı Evvel 1311, s. 4.

Hanımlara Mahsus Gazete, “Zevcinin Sû-i Ahvâlini Teâdîyle Bir Kadının Te’sîri”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 128, 19 Rebiülahir 1315, s. 3.

Hilmi, M. “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 91, 24 Zilhicce 1314, s. 1.

Hilmi, M. “Hayat-ı Aile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 95, 2 Kanun-ı Sani 1312, s. 1.

Hilmi, M. “Hayat-ı Aile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 112, 24 Zilhicce 1314, s. 1.

Hilmi, M. “Hayat-ı Âile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 116, 23 Muharrem 1315, s. 2.

Hilmi, M., *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 117, 30 Muharrem 1315, s. 2.

Hilmi, M. “Hayat-ı Aile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 122, 7 Rebi’ülevvel 1315, s. 4.

Hilmi, M. “Hayat-ı Aile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 125, 26 Rebi’ülevvel 1315, s. 4.

İsmet, G. “Hayat-ı Aile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 173, 23 Rebi’ülevvel 1316, s. 2.

Leman, M. “Hüsn-i Muamele”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 43, 15 Kanun-ı Sâni 1311, s. 2.

Leman, M. “Hüsn-i Muâemele”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 44, 19 Kanun-ı Sâni 1311, s. 4.

Mehmet Tahir, İ.H. “Faideli Sohbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 172, 16 Rebi’ülevvel 1316, s. 4.

Meliha. “Faideli Sohbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 174, 30 Rebi’ülevvel 1316, s. 4.

Meliha. “Faideli Sohbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 183, 4 Cemaziyülahir 1316, s. 4.

Meliha. “Faideli Sohbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 184, 11 Cemaziyülahir 1316, s. 4.

Naime. “Hüsn-i İdare”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 24, 9 Teşrin-i Sâni 1311, s. 5.

Resûl, A.B. “Şedâid-i Firkat”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 100, 6 Şubat 1312, s. 6.

Saffet, R.B. “İzdivaç”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 72, 18 Temmuz 1312, s. 6.

Saffet, R.B. “İzdivaç”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 75, 8 Ağustos 1312, s. 6.

Saffet, R.B. “Talak Hakkında”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 274, 3 Ağustos 1316, s. 4.

Sâfiye, B. “Hayat-ı Aile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 114, 9 Muharrem 1315, s. 5.

Said. *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 125, 26 Rebi’ülevvel 1315, s. 6.

Semiye, E. “Hayat-ı Aile”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 26, 16 Teşrin-i Sâni 1311, s. 2.

TEZLER

Altun, E. (2013). Şanlıurfa İli Akçakale İlçesi Düğün Adetleri ve Çeyiz Çevresinde Gelişen El Sanatı Ürünleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Arı, A. (2004). Hanımlara Mahsus Gazete 201-300 Tahlilî Fihrist İnceleme Seçilmiş Metinler. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Aşa, E. (1989). 1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aydınör, F. (2006). Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Cebeci, D. (1989). Sosyolojik Açından Tanzimat Dönemi İstanbulunda Türk Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Erçoşkun, T. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19.Yüzyılda Evlilik ve Nikaha Dair Düzenlemeler. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gürbüz, H. (2001). Hanımlara Mahsus Gazete. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kapanoğlu, S. (2016). Çin'de Kadın İmgesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Karakelle, A. (2008). Erzurum'da Çeyiz Geleneği Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kına, M. (2006). Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kışan, M. "Servet-i Fünun Dergisi 356-400 İnceleme ve Seçilmiş Metinler", (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi),(45), Sivas.

Küçükkeleş, N. (2001). *Mecmua-i Ebüzziyâ ve Teâvün-i Aklâm Mecmualarının Dil ve Edebiyat Yönünden İncelenmesi ve Şiir Metinleri*, (İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), (3), İstanbul.

Önuçar, M. (1988). *Mecmua-i Ebüzziyâ'da Rousseau Tercümeleri 1880-1912*, (Marmara Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), (1), İstanbul.

Özel, O. *Servet-i Fünun Dergisi 401-442. Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), (24), Sivas.

Şeyda, A. (2003). Hanımlara Mahsus Gazete 101-200 Tahlilî Fihrist İnceleme Seçilmiş Metinler. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yeşil, A. (2005). *Şura-yı Ümmet Gazetesi'nin 1-169 Sayılarının Sistemik İndeksi ve İncelemesi- Seçilmiş Yazıların Çevirisi*, (Fatih Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), (11), İstanbul.

Yıldırım, A. (2008). *Askeri Bir Süreli Yayın: Ceride-i Askeriye 15 Aralık 1880 / 20 Mart 1881 Yılları Arasındaki Sayıları*. (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

TELİF ESERLER

Afyoncu, E. (2000). “İbrahim Müteferrika”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Ağrakça, G. P. (2017). İnas Rüşdiyelerinde Ahlak Dersleri: Kızlara Mahsus İlmî Ahlak Ders Kitabı Örneği. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1), 57.

Akagündüz, Ü. (2016). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kadın Hareketi ve Şukufe Nihal'in Bugünün Genç Kadınına Adlı Yazısı. *Fe Dergi*, (1), 111.

Akşit, E. E. (2005). *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyüz, Y. (2011). Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1 (2), 9-24.

Akyüz, Y. (2018). *Türk Eğitim Tarihi MÖ 1000-MS 2018*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Alptekin, D. (2011). Sokaktan Akademiye: Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 3.

Altındal, M. (1994). *Osmanlıda Kadın*. İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi.

Altunbay, M. ve Maden, S. (2015), Türk Birliği'nin Sağlanmasında Türk Amacı Dergisi, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (4), 3.

Andı, K. (2006). “Servet-i Fünun Mecmuası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, (7), (534).

Arslan, A. ve Akpınar, Ö. (2005). İnas Darülfünunu (1914-1921). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI (2), 106-227.

Arslanyürek, Y. (2015). Osmanlı Devleti'nde Islahhaneler (Sanayi Mektepleri). *Asia Minor Studies*, 6 (6), 9.

Ataman, B. (2009). “Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü”, *Marmara İletişim Dergisi*, (14), (41), İstanbul.

Atılgan, G. ve AYTEKİN, E. A. (2015). *Siyaset Bilimi İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler*. İstanbul: Yordam Kitap.

Avcı, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (55), 234.

Aydın, D. U. (2014). İnas ve Nefise Sanayi-i Mektebi'nin İlk Kadın Heykeltraşları, *Turkish Studies*, 9/10 (9), 1125.

Aydın, D. U. (2014). Sanayi-i Nefise Mektebi ve Paris Güzel Sanatlar Okulu L'ecole Des Beaux-Arts Üzerine Bir Değerlendirme. *Asos Journal*, (6), 78.

Aydın, H. (2015). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın. *Current Researchin Social Sciences*, 1(3), 86-89.

Aydın, M. A. (1982). Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (3), 2.

Aydoğdu, N. (2016). *Türk Basın Tarihinde İlk Resimli Dergi: Mirat*. Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 19-21 Ekim, Ankara.

Balcı, A. (2017). Çocuklara Rehber Dergisi'nin Kütüphane Kataloglarında Görülme 168 169 ve 173. Sayılarının İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (6), 987.

Bayram, Y. (2005). Türk Edebiyatı'nın İlk Çocuk Dergisi Mümeyyiz. *Hece Dergisi*, 485.

Bebel, A. (1977). *Kadın ve Sosyalizm*. (Çev. Zekeriya Sertel). Ankara: Toplum Yayınevi.

Belge, M. ve Aral, F. (1985). "Tanzimattan Cumhuriyete Toplumsal Değişim ve Kadın" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. III, İstanbul: İletişim Yayınları.

Berber, O. (2009). Türk Kültüründe Eğlence Ve Birlik unsuru Olarak Düğünler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 3.

Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berktaş, F. (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Bilimi Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, (7), 12.

Burak, D. M. (2003). "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (14), (299).

Büyükhahin, Ş. (2017). Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadını. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (8), 290-291.

Ceylan, A. (2006). TanzimatDönemi Osmanlı Basım ve Yayınında Hukuki Düzen 1839-1876. *Türk HukukTarihiAraştırmaları Dergisi*, (1), 140.

Cihan, E.Z. (2018). Modernleşme ve Kadın. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 271.

Cin, H. (1974). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Çağır, M. ve Türk, İ. C. (2017). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (11), 62.

Çakır, Ç. (2004). Türk Aydınının Tanzimatla İmtihani: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasi Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (1), 9.

Çakır, H. (2006). Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yollardan Gösterdikleri Tepkiler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 163.

Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, (4), 191.

Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınevi.

Çakmak, B. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, (18), 53.

Çanlı, M. (2017). 1. Dünya Savaşı'nda Propaganda Amaçlı Yayınlanan Dergi: Cihan-ı İslam. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü*, 3(4), 79.

Çaylı, K. ve Subaşı, T. (2017). Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 94.

Çelik, H. (1996). "Genç Kalemler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14., İstanbul.

Çelik, M. Osmanlı Dönemi Kadın Dergilerinde Kadına Yönelik Yaklaşımlar. Erişim Tarihi: 14.04.2019, https://www.academia.edu/30818833/Osmanlı_dönemi_kadın_dergilerin_de_kadına_yonelik_yaklaşımlar_Terakki-i_Muhadderat_Hanım_Kızlara_Mahsus_Şüküfezar.

Çiçek, A. C., Aydın, S., Yağcı, B. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (9), 279.

Çiçekler, M. ve Andı, F. (Der.) (2009). *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete.*, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları.

Demir, K. (2016). Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849 -1923). *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,(9), 77.

Demir, K. (2014). "Osmanlı'da Ziraat Dergiciliğine Bir Bakış (1880-1923)", *Turkish Studies*, Vol. 9/8 Summer, (387), Ankara

Demir, K. (2017). "Osmanlı'da Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: İkinci", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, XIX/1, (55).

Demir, K. (2016). ‘‘Osmanlı’da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)’’, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), (82).

Demir, K. (2016). ‘‘Osmanlıda Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)’’, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), (82).

Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, C. (2012). ‘‘Son Dönem Osmanlı Düşününde Kültürel Değişme Platformu Olarak Batılılaşma: Dr. Abdullah Cevdet ve İçtihat Dergisi Örneği’’, *Memleket Siyasi Yönetim Dergisi*, C. 7, (18), (145).

Doğan, İ. (2016). *Türk Aile Sosyolojisi Tarih-Gelenek- Modern Zamanlar*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016, s. 108.

Doğan, R. B. ve Metintaş, M. Y. (2017). Selma Rıza Feraceli ve Türk Kadınının İlk Gazetecilik Deneyimleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1 (2), 104.

Doğramacıoğlu, H. (2012). Namık Kemal’in Dijen Gazetesi’ndeki Mizahi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 1 (7), 936.

Duman, O. Ö. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusaldan Yerele Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 8 (1), 1034.

Ercoşkun, T. (2017). ‘‘Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Kaplan(zade) Ahmed Saib 1860-1918’’, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 36, (61), (108).

Erdem, Y. T. (2013). *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, Cilt 2, İstanbul: Eser Kültür Yayınları.

Erginöz, G. (2008). Aylık Türkçe Bilim Dergisi Mecmua-i Fünun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 187.

Ergün, M. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914). Erişim tarihi: 14.04.2019, mustafaergun.com.tr/wordpress/wp-content/uploads/2015/11/meşrutiyet.pdf.

Gençtürk Demiroğlu, T.(Der.) (2002). *Hayattan sahneler Levâ-yih-i Hayât*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Gökçe, B. (1978). Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 7.

Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi. *Yasama Dergisi*, (10), 14.

Gönenç, A.Y. (2006). Fransa’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri’’, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (27), 64.

Güç, A. (2008). İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 651.

Gülaçar, A. G. (2018). ‘‘2. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü’’, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Vol. 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı/ Special Issue in Honor of Prof. Dr. Azmi Özcan By His Students, (113), Sakarya.

Gülcü, E. ve Tunç, S. (2012). Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 158.

Gündüz, M. - Bardak, M. (2010). *Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey Vazife ve Meşrutiyet Eserleri*, Divan Kitap, 1. Baskı, Ankara, (13).

Güneş, A. (2007). İslam Hukuku Açısından Nişanlanma. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 10 (29), 166.

Güz, N. (2000). ‘‘Osmanlı Basını’’, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C. 1, (3), (51).

Hanioğlu, M. Ş. (2010). ‘‘Şûrâ-yı Ümmet’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Has, Ş. S. (2006). Nişanın Bozulmasının Hukukî Ve Dinî/Ahlâkî Neticeleri (İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Arasında Bir Mukayese). *M.U. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 114.

İnuğur, M. N. (2015). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınevi.

Kolay, Hale (2015). Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları. *Elektrik Mühendisleri Odası Bilimsel Dergisi*, (3), 5.

Kama, S. (2013). Osmanlı Hukukunda Evlilik Akdi ve Söz Konusu Akdin 1869 Tarihli Tabiiyyet-i Osmaniyye Kanunnamesine Göre Osmanlı Tabiiyyetine Etkisi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71 (1), 674.

Kaplan, L. (1988). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Karaaslan, A. (2015). Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 191.

Karaaslan, D. (2014). Antik Yunan’da Kadın Olmak. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 161.

Karakoç, İ. (1999). ‘‘Osmanlı Basınında Öncü Bir Sosyalist Dergi: İştirak’’, *Müteferrika*, (15), (97).

Karaoğlu, Ö. (2013). İktisadi Düşünce Tarihinde Bir Sayfa: Mecmua-i Fünun. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1), 282.

Karta, N. (2016). The Economic Activities of Women in Ottoman Empire. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 3 (2), 144-148.

Kartal, C. B. (2008). II. Meşrutiyet’in Cumhuriyet’e Mirası: Maktul Kadınlar. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), 224.

Kaymaz, İ. Ş. (2010). Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (46), 338.

Keskin, T. (2004). Demet Dergisinde Kadın ve İlerleme Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (37), 292.

Koç, F. ve Kaya Durmaz, L. (2019). Evlenme ve Çeyiz Geleneklerinde Giyim Eşyaları Giresun İli Şebinkarahisar Örneği. *Asead Dergisi*, 6 (2), 183.

Koçer, H. A. (1972). Türkiye’de Kadın Eğitimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5, (1), 91-102.

Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı Devleti’nde Basın Teknikleri ve Araçları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Koloğlu, O. (2015). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basım Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Koloğlu, O. (1994). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları*, 2. Baskı, (54).

Kösedağ, M. S. (2017). 2. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (6), 116.

Kösedağ, M. S. “2. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi”, (117).

Kösedağ, M. S. (2016). ‘Türk Basın Kanununda Yapılan Değişikliklerin Yazılı Basında Temsili’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, (43), (2028).

Kurnaz,Ş. (2011). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Küçük, S. (2010). İlk Çocuk Dergileri ve Çocuklara Mahsus Gazete. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (24), 222.

Malkoç, E. (2007). ‘Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası’, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (11), (101).

Marshall, G. (2008). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Maydaer, S. (2007). Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 301.

Mazıcı, N. (1996). “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, (18), (136).

Mazıcı, N. (1996). “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, (18), (136).

Mazıcı, N. (1996). ‘‘1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu’’, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, (18), (137)

Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayınları.

Örnek, S. (2015). ABD’de Kadın Haklarının Gelişimi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 107.

Özkiraz, A. ve Arslanel, M. N. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (1), 6-7.

Özkorkut, N. Ü. (2002). ‘‘Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü’’, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 51, (3), (78).

Özkorkut, N. Ü. (2002). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 51, (3), (78).

Öztürk, Z. (2016). Hanımlara Mahsus Gazete. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 533-535. Erişim tarihi: 06.04.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanimplara-mahsus-gazete>

Pamukçu, Ç. Y. (2012). *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Derneklerinin İktisadi ve Beşeri Faaliyetleri*, (Ankara Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Türk Modernleşmesi Dersi Bitirme Ödevi), Ankara.

Parlatır İ. (2009). "Servet-i Fünûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Peltekoğlu, F. B. (1995). Dergiciliğin Gelişimi ve Türkiye’de Kadın Dergileri. *Marmara İletişim Dergisi*, (9), 121..

Polat, N. H. (2000). ‘‘İbnü’l-Cezzâr-İhvân-ı Müslimîn’’ *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, S. (2017). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarısaman, S. (1997). Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu. 13 (39), 696.

Serpil Çakır, ‘‘Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi’’, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Derleyen: Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, 422.

Sığırcıkoğlu, K. (2015). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını*, (Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Programı Ödevi), Ankara.

Somel, S. A. (2015). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Soydan, T. ve Tuncel, M. (2013). Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Kurumsal ve Yönetimsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi. *Milli Eğitim Dergisi*, (198), 119.

Sümbül, S. (2018). Osmanlı'da Matbaa Meselesine Yeni Bir Bakış: Risâle-i Fevâid-i Basma Adlı Yazma Eser Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Matbaacılık Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilge ve Belge Araştırmaları Dergisi*, (10), 25.

Şanal, M. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârülmua'llimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (26), 225.

Şen, N. (2009). Tanzimat Devri Periyodikleri ve Gazetecilik. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (5), 382.

Şişman, N. (2008). *Harf Harf Kadınlar*. İstanbul: Klasik Yayınlar.

Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3 (5), 165.

Taş, H. Y. ve Akyol, Y. (2015). Türkiye Çalışma Hayatında, Hukuksal Olarak Kadınlara Sağlanan Avantajlar ve Yansımaları. *Emek ve Toplum Dergisi*, 4 (9), 140.

Taş, K. (2002). Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 88.

Tekdemir, A. (2011). Osmanlı Devleti'nde İlk Ticari Gazete Ceride-i Ticaret. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13) 1, 215.

Tekin, Y. (2002). "Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket İştirak Çevresinin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 57, (4), (174).

Tepekaya, M. ve Kaplan, L. (2003). Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri 1877-1923. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 151.

Toprak, Z. (1988). Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Kadın Askerler ve Milli Aile. *Tarih ve Toplum Dergisi*, (51), 37.

Toprak, Z. (2016). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (1984). Fikir Dergiciliğinin 100. Yılı: Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler 1849-1983, İletişim Yayınları, (15), İstanbul.

Toprak, Z. (1984). *Fikir Dergiciliğinin 100 Yılı: 1849-1983*, İletişim Yayınları, (19), İstanbul.

Toros, T. (1995). İlk Türk Hemşiresi Safiye Hüseyin Elbi. *Skylife*, (148), 56.

Turan, R. (1992). *Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi*. Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No 71.

Türkdoğan, O. (1992). *Türk Ailesinin Genel Yapısı Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1*, Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No 71.

Uçar, R. (2011). ‘‘Abdullah Cevdet’in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı’’, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5/10, (17).

Ürekli, F. (2003). Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere: İnas Sanayi-i Nefise Mektebi. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 39 (231), 51.

Yakut, E. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 2-3.

Yazıcı, N. (1989). *Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: Takvim-i Ticaret*. Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu, 6-7 Kasım, Ankara.

Yeter, E. (2015). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Özneliği ve Din. *Çukurova Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 191.

Yetişgin, M. ve Dumanoğlu, S. C. (2017). Osmanlı’da Darümuallimin Mektebi: Maraş Muallimini. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16, (4), 1085.

Yürüt, B. (2017). Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi Özel Sayı*, 384.

Zafer, T. (2017). ‘‘Yüzüncü Yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesi’’, *Toplumsal Tarih Dergisi*, (288), 54.

Zihnioğlu, Y. (2016). *Kadınsız İnkılap*. İstanbul: Metis Yayınları.

Zorba, H. A. (2018). ‘‘Muhadderât ve Etfâle Mahsus Bir Osmanlı Dergisi: Âyîne,’’ *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor Edebiyat Dergisi*, 24 (95), s. 158.

